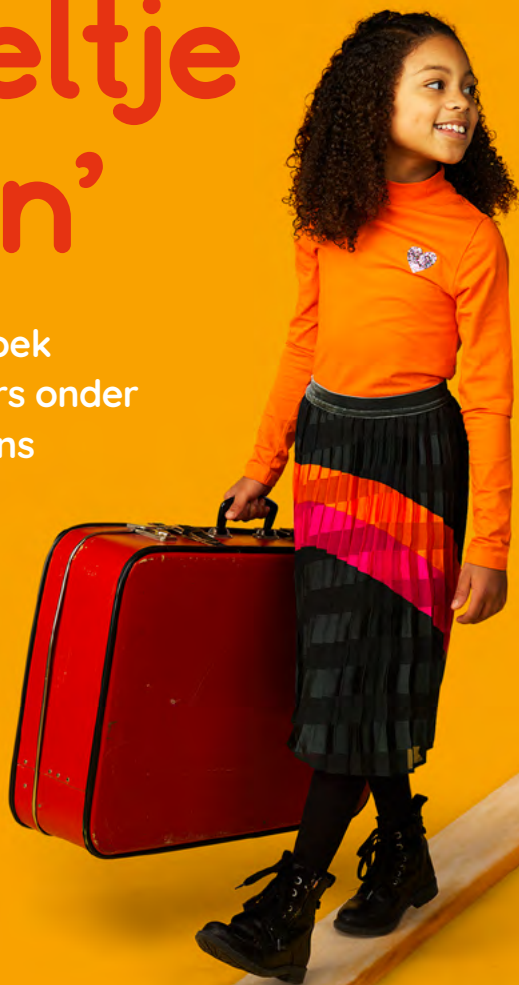

‘Altijd op een richeltje lopen’

Verslag onderzoek
werkende ouders onder
de armoedegrens

Sam&

Leergeld

JEUGD
FONDS
SPORT &
CULTUUR

 Jarige
Job

KINDER
HULP

‘Altijd op een richeltje lopen’

Verslag onderzoek werkende ouders
onder de armoedegrens

Augustus 2020

Ten geleide

In Nederland groeien bijna 300.000 kinderen op in armoede. Ongeveer 40% van deze kinderen heeft werkende ouders. De beschikbare ondersteuning voor kinderen in armoede komt minder vaak terecht bij gezinnen met werkende ouders. Ook weten gemeenten en werkenden onder de armoedegrens elkaar veel moeilijker te vinden voor ondersteuning bij financiële moeilijkheden.

Sam& is een project¹ gestart waarmee we beogen het bestaande ondersteuningsaanbod voor kinderen en jongeren die opgroeien in een huishouden met werkende ouders en onder de armoedegrens leven, beter toegankelijk te maken. We streven naar het vergroten van bewustwording van ouders en hun kinderen. Zodat zij weten dat het beschikbare ondersteuningsaanbod voor kinderen ook voor hen beschikbaar is en dat zij daarvan gebruik kunnen maken. Daarnaast willen we partijen en organisaties mobiliseren en toerusten om deze groep beter te bereiken en te ondersteunen. Dit betreft in eerste instantie de eigen organisaties binnen Sam&. Daarnaast zoeken we de samenwerking met andere organisaties zodat ook zij kinderen van werkende armen beter bereiken en vooruit kunnen helpen.

Om zicht te krijgen op wie deze gezinnen zijn, wat hun situatie is en wanneer zij wel ondersteuning hebben ontvangen voor hun kinderen, hebben we uitgebreid gesproken met 22 ouders. We zijn in contact gekomen met deze ouders via acht lokale Leergeldstichtingen. Deze ouders zijn werkzaam in de zorg, de transport, in een winkel, in een fabriek, in de schoonmaaksector en in de administratie. Opvallend vaak hebben zij een vast of jaarcontract. De leeftijd van hun kinderen varieert van een paar maanden tot 21 jaar. Zij wonen verspreid over het land.

In deze rapportage doen wij verslag van dit onderzoek. Het geeft een gezicht aan de groep werkende ouders die nauwelijks of niet kunnen rondkomen. We laten hen uitvoerig aan het woord. De verhalen bieden zicht op het geworstel dat leven in armoede is en tegen welke structurele belemmeringen ouders aanlopen. Ze laten de drempels zien die geslacht moeten worden om gebruik te kunnen maken van ondersteuning voor hun kinderen.

1. Dit project is mogelijk gemaakt door het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Op deze plaats willen wij grote dank zeggen aan deze ouders. De openhartigheid en bereidheid om ons persoonlijke verhalen te vertellen, heeft ons geraakt. We hebben geprobeerd zo goed mogelijk naar deze ouders te luisteren: over wat ze bezighoudt, wat moeilijk is, wat ze nodig hebben, maar ook welke veerkracht en creativiteit de ouders aan de dag leggen – elke ouder op een eigen manier. Deze ouders hebben ons veel te leren. Met het openhartig delen van hun ervaringen dragen zij op een belangrijke manier bij aan het realiseren van de doelstellingen van dit project. Zodat de gevolgen van opgroeien in armoede ook voor kinderen van werkende ouders verlicht worden en ook zij mee kunnen doen met leeftijdsgenoten.

‘Als werkende dacht ik dat ik niet in aanmerking kwam voor ondersteuning.

Met inkomen uit werk **schaarde ik mezelf niet onder ‘de doelgroep’**”

Inhoudsopgave

Samenvatting en conclusies	10
Hoofdstuk 1	
Inleiding	22
Hoofdstuk 2	
Achtergrond werkende armen	27
Hoofdstuk 3	
Werkende armen in dit onderzoek	40
Hoofdstuk 4	
Betekenis van werk voor ouders en rol van de werkgever	66
Hoofdstuk 5	
Meedoen van kinderen	74
Hoofdstuk 6	
Ondersteuning voor gezinnen	88
Hoofdstuk 7	
In contact met Leergeld	100
Bronnen	110
Bijlage	113

Samenvatting en conclusies

Het doel van dit project is om het bestaande ondersteuningsaanbod, van zowel particuliere organisaties als gemeenten, beter toegankelijk te maken voor kinderen en jongeren die opgroeien in een huishouden met werkende ouder(s) en die onder de armoedegrens leven. Om preciezer te weten waar het in deze gezinnen om draait, hebben we hun situatie in kaart gebracht. Daarnaast hebben we onderzocht wat hen geholpen heeft bij het verkrijgen van ondersteuning. We hopen hiermee een gezicht te geven aan werkende ouders die nauwelijks of niet kunnen rondkomen en zicht te bieden op de drempels die zij moe(s)ten slechten bij het krijgen van hulp.

De focus van het onderzoek ligt op het meedoen van de kinderen. Tijdens de gesprekken vertelden de ouders ons zoveel meer verhalen. Waar we ons opnieuw goed bewust van zijn geworden, is dat het mogelijk maken van meedoen de armoede in gezinnen niet (structureel) oplost. Het verlicht de gevolgen ervan. De gesprekken met ouders hebben een aantal structurele beperkingen laten zien. Deze context van structurele beperkingen mogen we nooit uit het oog verliezen. We mogen het bestrijden van de gevolgen niet verwarren met het oplossen van armoede.

De voornaamste bevindingen en conclusies uit dit onderzoek rangschikken we aan de hand van drie thema's. Om te beginnen laten we zien (1) tegen welke structurele beperkingen deze gezinnen aanlopen. Vervolgens gaan we in op (2) de levens van deze gezinnen en hoe de ouders hun situatie beleven. Ten slotte (3) beschrijven we hoe de ondersteuning van deze gezinnen eruitziet, waaraan behoefte is en welke belemmerende en bevorderende elementen voor ondersteuning aan het licht zijn gekomen.

Structurele beperkingen voor werkenden in armoede

De weg uit armoede is niet altijd werk

Werk is in principe de weg uit armoede, is de opvatting van het huidige kabinet². Toch heeft een grote groep van de mensen die in armoede leven een baan. De SER (2017) en het SCP (2018) signaleren twee hoofdoorzaken voor armoede onder werkenden: ze maken te weinig uren of ze verdienen als zzp'er weinig. Dat geldt voor enkele ouders die we in het kader van dit onderzoek spraken. We spraken echter ook ouders met **een volledige baan en geldzorgen**. Ook voor huishoudens met inkomen uit arbeid kan hun financiële

2. Kamerbrief Nadere uitwerking ambities Kinderarmoede, 9 april 2020.

situatie knellen. Het is een samenspel tussen het **beperkt besteedbaar inkomen**, de **geringe ruimte om verdien capaciteit te vergroten** en, aan de andere kant, de **minimale mogelijkheid om uitgaven beperken en nog verder te bezuinigen** dan ze al doen.

Sommige ouders werken al fulltime in een laagbetaalde baan.

‘Ik werk al 20 jaar fulltime bij hetzelfde bedrijf. In het begin is mijn loon jaarlijks iets omhoog gegaan, de laatste jaren nauwelijks meer’

Ouders die in een **beschutte werkplaats** werken of die anderszins vanwege beperkingen in dienst zijn met **extra ondersteuning vanuit Participatiewet** of **Wet Sociale Werkvoorziening** hebben nauwelijks mogelijkheden om hun inkomen te vergroten. Andere ouders hebben **kleine banen zonder uitbreidingsmogelijkheid in uren of loon**. De **combinatie van zorg voor de kinderen en/of mantelzorg staat meer uren werken niet toe**. Ook laat de **gezondheidstoestand** meer werken niet altijd toe. Ook zien we ouders in de **huidige arbeidsmarkt** en met hun eigen opleiding, leeftijd of beperkingen weinig kans maken om ander of extra werk te vinden.

‘Werk-technisch zit ik aan mijn plafond, waardoor ik in mijn inkomen er niet meer op vooruit zal gaan’

De ouders die wel uitbreidingsmogelijkheden zagen en overwogen om **meer uren te werken**, bleken er **financieel niet op vooruit te gaan**. Dit heeft hen weerhouden meer uren te gaan werken. Loonsverhoging door de werkgever leidt niet altijd tot netto meer inkomsten voor de werknemer.

‘Meer gaan werken heeft geen zin: de kosten voor kinderopvang zouden veel te hoog worden. Netto zou ik er niet op vooruit gaan’

Precaire inkomenssituatie, hoge kosten en geen buffer

Er is sprake van een **precaire inkomenssituatie**: voor deze groep werkenden is het gewone leven net betaalbaar of net onbetaalbaar geworden. Meerdere huishoudens leven **onder het sociaal minimum** (bijstandsniveau). Het aanvragen van **aanvullende bijstand wordt als ingewikkeld ervaren**, waardoor sommigen het achterwege laten. Met als gevolg dat een aantal ouders (ver) onder het minimum leeft. De hoge lasten voor dagelijks leven is door het SCP (2018) ook genoemd als een van de oorzaken van het werkend arm zijn. Dat zien wij bevestigd in de verhalen: ouders benoemen dat **kosten voor het**

dagelijkse leven stijgen. Kosten voor vervoer of reparatie vervoermiddel zoals fiets of auto zijn niet altijd op te brengen. Deze zijn vaak noodzakelijk om naar het werk te kunnen gaan. De genoemde voorzieningen zijn essentieel voor de bestaanszekerheid van mensen.

Daarbij is er **geen buffer** om onverwachte kosten op te vangen. Er is niet of nauwelijks de mogelijkheid tot sparen. Het is een echt een probleem als er grotere of onverwachte uitgaven nodig zijn, zoals ter vervanging van de wasmachine of een reparatie van de auto of fiets. Het advies van het Nibud om 10% van het inkomen te sparen, is niet haalbaar voor gezinnen met een heel laag inkomen.

Dit zijn **structurele tekorten**: het ontbreekt hen aan genoeg (besteedbaar) inkomen, maar ook aan de mogelijkheid om een financiële buffer op te bouwen.

‘Het lukt dus niet om te sparen voor als iets kapot gaat, de wasmachine of zo. Soms lukt het met de kinderbijslag, maar ik moet ook kleding voor ze kopen’

Kwetsbare positie van vrouwen

Als het gaat om structurele belemmeringen vraagt de **positie van vrouwen** om bijzondere aandacht. Bijna alle alleenstaande moeders die wij spraken, dragen de **dubbele last van de zorg voor de kinderen en de zorg voor voldoende inkomen**. Uit cijfers weten we dat de meeste eenoudergezinnen de moeder aan het hoofd hebben en dat zij vaker arm zijn dan eenoudergezinnen met vaders aan het hoofd (SCP 2019). Daarbij zijn vrouwen over het algemeen minder vaak economisch zelfstandig dan mannen (CBS 2019). De moeders die we gesproken hebben, zetten zich daarnaast regelmatig in als **mantelzorger**. We hebben geconstateerd dat een aantal moeders hun capaciteiten niet volledig kunnen benutten. Het **ontbreekt aan perspectieven voor (alleenstaande) moeders** die beneden hun niveau functioneren of de ambitie hebben een opleiding te volgen. Bijscholing of opleidingsmogelijkheden kosten (te) veel geld. Net als kinderopvang, die duur of weinig flexibel is. In het buitenland behaalde diploma's zijn hier niet geldig.

‘Een opleiding kost veel geld. Ik zou dan jaren moeten sparen om dat bij elkaar te krijgen. Wij hebben ook geen spaargeld. Ja, dat vind ik echt wel heel jammer’

Het gezicht van werkende armen

Oog voor **hoe ouders hun armoedesituatie beleven** is van belang. Het beïnvloedt hun houding, handelen en welke perspectieven mensen voor zichzelf (en hun kinderen) zien. Dit heeft ook consequenties voor de manier waarop ouders zich aangesproken voelen en ondersteuning willen of kunnen accepteren. Een deel van de ouders voelt zich niet arm, ze herkennen zich niet in het beeld dat ze zelf hebben van 'arme mensen'. Omdat zij een betaalde baan hebben, lijken zij zich niet arm te mogen voelen.

'Ik dacht: andere mensen hebben het veel slechter'

Soms realiseren mensen zich niet eens dat ze altijd met geld bezig zijn.

'Nu we erover praten merk ik hoeveel impact dat bij mij toch eigenlijk heeft. Daar heb ik nooit zo bij stilgestaan'

De **gevolgen van leven in armoede** laten zich op verschillende manieren zien. Het dagelijks moeten puzzelen om rond te kunnen komen springt daarbij in het oog. Armoede betekent **stress** en heeft sociale gevolgen: **isolement**, het omgaan met andere kinderen is niet altijd vanzelfsprekend, het niet mee kunnen doen en de **schaamte** hiervoor, ook bij kinderen.

'Mijn dochter ging zwemmen met vriendinnen, ze kreeg wat geld mee en een tas met lekkers te snoepen en drinken. Ze kwam verdrietig terug, want andere kinderen hadden geld meegekregen, wel twintig euro voor een patatje. Ik kan dit niet oplossen, er zijn altijd anderen die meer hebben'

De gevolgen zijn **duidelijker aanwezig voor oudere kinderen dan voor jonge kinderen**. Ook beïnvloedt het de verhouding tussen ouders en kinderen.

'Voor de jongste kinderen kan de kringloop en de kledingbank prima, maar als ze ouder worden willen ze dat niet meer. Het wordt belangrijker voor ze wat anderen hebben'

We hebben vaak gehoord dat **ouders zichzelf wegcijferen omwille van de kinderen**.

'Ik laat voor mezelf dingen achterwege, omwille van haar'

En omgekeerd voelen kinderen zich vaak verantwoordelijk voor de situatie, en willen ze hun ouders niet nog meer belasten.

'De rits van haar nieuwe jas was kapot, ze weet dat ik dat niet kan vervangen. Dan zegt ze 'mam, dan betaal ik dat wel'

Ouders zetten zich tot het uiterste in om de gevolgen van hun situatie te verzachten of te beperken: ze leven zuinig, benutten hun eigen sociaal netwerk, spreiden uitgaven, zijn creatief, brengen kinderen niet in de verleiding. Sommige ouders gaan daarin heel ver en beknibbelen op eigen basisbehoeftes – zoals voeding en kleding – en zien af van sociale contacten.

'Ik doe mijn best om geen verschil te laten zien met kinderen uit, hoe zeg je dat, tussen kinderen met minder geld. Ik doe mijn best hen blij te maken, gezellig, dat is belangrijk'

Het **ontbreken van spontaniteit** speelt de gezinnen parten. Over alles moet nagedacht worden. Ogenscheinlijk **kleine alledaagse dingen** zijn vaak niet vanzelfsprekend – een ijsje, een paar euro om mee te geven naar het zwembad, een cadeautje tussendoor, een leuk T-shirt of een tijdschrift.

'Aan het einde van de maand loop ik te tellen: wat kan nog? Je bent gewend om continu op een richeltje te lopen'

De ouders die wij spraken laten zien dat **armoede hard werken is**. Ouders spreiden een enorme **vindingrijkheid** en **veerkracht** tentoon. De gevonden oplossingen zijn **prijzenswaardig**, maar ook **pijnlijk**. Leven in armoede brengt moeilijkheden met zich mee, de patronen die daarin zichtbaar zijn geworden, gelden misschien nog wel sterker voor werkenden met een (zeer) laag inkomen. Dit omdat er vaak gedacht wordt dat je in Nederland niet arm hoeft te zijn, zeker niet als je werk hebt. Dit onderzoek laat zien dat niets minder waar is.

De gesprekken met ouders hebben zicht geboden op de ingewikkeldheid van **levens**. Financiële moeilijkheden staan zelden op zichzelf. De gezinnen hebben te maken met uiteenlopende problematieken rondom **schulden, problemen in de relationele sfeer, gezondheid** – van zichzelf of directe familieleden, de **zorg voor de kinderen in combinatie met werk**, problemen op het terrein van **wonen**, maar ook problemen als gevolg van het **niet machtig zijn van de Nederlandse taal**. Ouders tonen veel **veerkracht én werken** – vaak voor de buitenwereld

onzichtbaar en door zichzelf nauwelijks erkend – hard om het hoofd boven water te houden. Dit pleit voor het benutten van de mogelijkheden van het contact met ouders om gezinnen ook op andere levensterreinen vooruit te helpen. Hier is een rol weggelegd voor Sam&organisaties voor het ontsluiten van andere mogelijkheden van hulp voor een gezin.

‘Mijn leven is een kluwen losgedraaid cassettebandje’

Ondersteuning voor gezinnen

Meedoen van kinderen

Op de vraag naar knelpunten en oplossingen (ook) voor het meedoen van de kinderen, blijven de eerdergenoemde structurele tekorten echter vaak buiten schot. Dat de oplossing kan liggen in het verstevigen van hun bestaanszekerheid lijkt buiten het blikveld van de geïnterviewden te vallen, waarschijnlijk ook omdat het buiten hun beïnvloedingssfeer ligt. Mensen gaan op zoek naar concrete verbetermogelijkheden binnen de bestaande kaders, en dan vaker voor hun kinderen dan voor zichzelf. Ze zijn druk bezig om niet van het **richeltje** af te vallen.

‘Meedoen is niet vanzelfsprekend wegens geldgebrek. Gelukkig is er Leergeld’

Het voorzien in basisbehoeftes voor de participatie en het ontwikkelen van kinderen staat onder druk. Het gaat om **uitgaven voor basale activiteiten** zoals aan school gerelateerde kosten, sport, activiteiten in vrije tijd. Het beschikbaar budget is net wel, of vaak net niet genoeg om van rond te komen, maar er is helemaal geen ruimte voor extraatjes. Op deze onderdelen bieden de Sam&organisaties ondersteuning en deze blijkt in een behoefte te voorzien.

‘Iets leuks gaan doen met de kinderen, dat schiet er bij in. Soms moet ik daar wel om huilen. Ik zou heel graag een dagje weg willen met de kinderen, maar dat zit er niet in. Dat is echt moeilijk’

Meedoen is lastiger naarmate kinderen ouder worden, aangezien de kosten van noodzakelijke uitgaven, zoals schoolkosten, hoger komen te liggen. Ook voor de kinderen zelf worden de gevolgen meer zichtbaar.

‘Ik denk niet dat hij er nu iets van merkt. Wellicht in de toekomst. Dat begint nu een beetje’

Werkende armen maken niet optimaal gebruik van beschikbare voorzieningen

Alle gezinnen die wij voor dit onderzoek spraken, zijn ondersteund door Leergeld, omdat dit voor ons de ingang was om de gezinnen ‘te vinden’. De meeste gezinnen maken gebruik van landelijke toeslagenregelingen³. Van de gemeentelijke ondersteuningsmogelijkheden maken deze gezinnen minder gebruik. Een (groot) deel van de gezinnen staat er niet bij stil dat zij in aanmerking komen voor gemeentelijke voorzieningen. Ook andersom is er onbekendheid: in tegenstelling tot mensen met bijvoorbeeld een participatiewet-uitkering, zijn werkenden niet vanzelfsprekend bij gemeenten bekend. De gezinnen maken niet altijd optimaal gebruik van (inkomensondersteunende) regelingen.

‘Het is financieel heel moeilijk, maar we willen niet om alles maar vragen’

Belemmerende elementen om gebruik te maken van ondersteuning

Er zijn vijf grote **drempels** die de toegang tot (inkomens)ondersteunende voorzieningen belemmeren:

- 1) **schaamte**,
- 2) het aanbod aan voorzieningen is groot en onoverzichtelijk **en ouders zijn niet op de hoogte van de mogelijkheden**,
- 3) ze **realiseren zich niet dat zij tot de doelgroep behoren**,
- 4) **eerdere negatieve ervaringen** staan een aanvraag in de weg of ‘het papierwerk’ schrikt af en
- 5) het **aanbod sluit niet altijd aan bij hun behoefte** en/of is betuttelend. Ook vragen veel ouders niet graag om ondersteuning vanuit de sterke behoefte ‘het zelf te doen’. De **behoefte aan autonomie** is groot. Soms is de ondersteunende voorziening **moeilijk bereikbaar**.

‘Ik dacht: mijn man verdient te veel’

Werkende ouders komen enkele specifieke belemmeringen tegen. Het kan hen aan **tijd of energie ontbreken** om ondersteuning aan te vragen, zij hebben vaak al een gevuld bestaan. In meer praktische zin sluiten openingstijden van instanties niet altijd aan bij werktijden. Daarbij ervaren werkenden een **hoge administratieve last**: ze moeten allerlei gegevens over hun inkomensituatie aanleveren. Dit geldt in mindere mate voor uitkeringsgerechtigden, die overigens vaak automatisch gewezen worden op allerlei voorzieningen. Werkende ouders moeten zelf op zoek naar informatie. Soms laten ze dit

3. Huurtoeslag, Zorgtoeslag, Kindgebonden budget en Kinderopvangtoeslag

achterwege, omdat ze vinden dat ze geen beroep zouden moeten doen op ondersteuning omdat ze immers inkomen uit werk hebben. Of ze denken dat deze ondersteuning niet voor werkenden is bedoeld. Hier **staat beeldvorming in de weg**. Ten laatste wordt bij de toekenning van voorzieningen vaak **uitgegaan** van het laatst bekende **formele (gezins)inkomen**. Wanneer het feitelijk besteedbaar inkomen lager ligt, bijvoorbeeld wanneer een scheiding nog niet is geformaliseerd, wordt de voorziening niet toegekend.

‘Bij armoede heb ik een andere beleving. Dan leef je op droog brood en water’

Er zijn ook enkele specifieke belemmeringen die spelen bij het **ontvangen** van hulp. Sommige **bijdragen zijn geoormerkt**, bijvoorbeeld (sinterklaas)bon mag alleen voor speelgoed worden gebruikt, terwijl er misschien juist andere zaken nodig zijn (niet aansluitend bij behoefte en de autonomie van het gezin) – niet alleen niet passend maar ook betuttelend. Of het **aanbod sluit niet voldoende aan bij vraag** of behoefte gezin, zoals bij Voedselbank (weinig verse groente) of kledingbank (geen behoefte vanuit oudere kinderen). Ook een niet prettige of toegankelijke **bejegening** kan ervoor zorgen dat een vervolgaanvraag uitblijft.

Belang van werk en de rol van de werkgever

Werk is voor de geïnterviewden van belang. Ze hebben een hoog arbeidsethos en ontleen zin en structuur aan hun werk. Ze zien voor de werkgever echter geen grote rol weggelegd bij het ondersteunen in de aanpak van hun geldzorgen: deze zijn privé of te beschamend om te delen. Daarbij hebben ze geen concreet beeld van hoe de werkgever zou kunnen helpen. Ouders zien wel mogelijkheden om via de werkgever aandacht voor ondersteuningsmogelijkheden te verkrijgen, ‘meer collega’s zitten in hetzelfde schuitje’. We hoorden mooie voorbeelden van grotere betrokkenheid: werknemers die de borg voor een huurwoning betalen of een onverwachte reparatie aan de auto betalen zodat de werknemer wel naar het werk kan blijven komen.

Bevorderende elementen

Informele netwerk

De bevorderende elementen vormen in feite de keerzijde van de hierboven genoemde belemmeringen. In het wegnemen van deze drempels ligt al een belangrijke voorwaarde hulp en ondersteuning beter toegankelijk te maken. Daarnaast constateren we dat bij het vinden en gebruikmaken van ondersteuning een grote rol is weggelegd voor het **sociale, informele netwerk** van ouders.

‘Via een schoonzus. Haar dochter zit bij een meisje in de klas dat ook gebruikmaakt van Leergeld’

Om het bereik te vergroten van het ondersteuningsaanbod is alleen het geven van meer **voorlichting of informatie** niet genoeg. Minstens zo belangrijk is het **steuntje in de rug** dat deze werkende ouders nodig hebben om er ook daadwerkelijk gebruik van te gaan maken.

‘Via een buurvrouw, zij zei: je kunt Leergeld proberen. Maar ik dacht dat het veel papierwerk zou zijn. Dit jaar kwam ik een ex-collega tegen. Zij vertelde dat ze ook gebruikmaakt van Leergeld. Ook zij zei: je kunt het proberen, vul maar in op de website en wacht maar af. Toen pas heb ik het gedaan’

Blik op vervolg

Met de kennis die we hebben opgedaan middels dit onderzoek, gaan we de volgende fase in van het project ‘Werkende armen’. Deze volgende fase is gericht op het ontwikkelen van concrete plannen en aanpakken voor het beter ontsluiten van beschikbare voorzieningen voor kinderen met ouders die werken en – al dan niet tijdelijk – op of onder het bestaansminimum leven.

Tot besluit benoemen we hier een aantal overwegingen en suggesties die in deze vervolgfase van belang zijn. Dit alles speelt zich af tegen de eerder geschetste achtergrond dat het mogelijk maken van meedoen voor kinderen de armoede in gezinnen niet (structureel) oplost. Daarvoor is het nodig structurele barrières te slechten.

De bevindingen geven ook aanleiding om goed te kijken naar welke ondersteuning gezinnen nodig hebben. Wat helpt hen om de gevolgen van opgroeien in armoede voor hun kinderen te verlichten? Dat gaat om ondersteuning voor meedoen, maar ook om andere zaken. Daarvoor bieden het perspectief van de minimale bestaansvoorwaarden voor kinderen (Heijmans, 2019) of de indicatoren voor sociale deprivatie van kinderen die opgroeien in armoede (EU-indicatoren) wellicht goede aanknopingspunten.

Met dit in ons achterhoofd willen we alle partijen die te maken hebben met werkende ouders die – al dan niet tijdelijk – in armoede leven uitnodigen om zich in te zetten om ervoor te zorgen dat deze ouders ook daadwerkelijk de ondersteuningsmogelijkheden voor hun kinderen benutten. Om dit te stimuleren zouden we, zo leerden we uit de interviews met deze ouders, vooral rekening kunnen houden met het volgende:

- Geef rekenschap van het belang van het informele netwerk, niet alleen als bron van informatie maar ook als steun en duwtje in de rug om gebruik te gaan maken van ondersteunende voorzieningen.
- Na life-events zoals een scheiding, verhuizing, geboorte van een kind of verlies van baan komen mensen vaak in contact met professionals die hen kunnen informeren over de mogelijkheden tot ondersteuning. Denk hierbij bijvoorbeeld ook aan advocaten en mediators.
- De werkgever kan een signalerende rol hebben en is voor ouders een potentiële vindplaats van informatie over mogelijkheden voor ondersteuning voor werknemers die het financieel moeilijk hebben.
- Er zijn kansen om via Leergeld / Sam& andere mogelijkheden van hulp en (financiële) ondersteuning voor een gezin te ontsluiten.
- Bij het beoordelen van ondersteuningsvragen helpt het om uit te gaan van het feitelijk besteedbare inkomen.

‘Voor de jongste kinderen kan de kringloop en de kledingbank prima, maar als ze ouder worden willen ze dat niet meer.

Het wordt belangrijker voor ze wat anderen hebben’

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De aanleiding voor het onderzoek waarvan deze rapportage verslag doet, is de aangenomen motie van kamerlid Segers e.a.⁴ (2018) over extra ondersteuning van kwetsbare mensen op het terrein van armoede en schuldhulpverlening. Een van de uitwerkingen die het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft gegeven aan deze motie⁵ is het mogelijk maken van een project om het bestaande ondersteuningsaanbod – onder meer van gemeentelijke voorzieningen en Sam&organisaties⁶ – beter toegankelijk te maken voor kinderen en jongeren die opgroeien in een huishouden met werkende ouders en onder de armoedegrens leven. Namens Sam& heeft Leergeld Nederland in augustus 2019 subsidie ontvangen om dit project vorm te geven.

Het beoogde resultaat is tweeledig:

- Bewustwording van ouders en hun kinderen is vergroot. Ouders van kinderen en jongeren (0-21 jaar) die opgroeien in een huishouden waar ondanks dat werk de belangrijkste inkomstenbron is, sprake is van geldgebrek, weten dat het beschikbare ondersteuningsaanbod voor kinderen ook voor hen beschikbaar is en maken daar volop gebruik van.
- Partijen en organisaties zijn gemobiliseerd en toegerust om deze doelgroep (beter) te bereiken en te ondersteunen. Dit betreft in eerste instantie de eigen organisaties binnen Sam&. Daarnaast zoeken we de samenwerking met andere organisaties zodat ook zij kinderen van werkende armen beter bereiken en vooruit kunnen helpen.

Het project bestaat uit drie fasen. De eerste fase betreft een analyse van de situatie van werkende gezinnen onder de armoedegrens. Naast het ontsluiten van informatie vanuit onze eigen organisaties (Sam&organisaties), hebben interviews plaatsgevonden met gezinnen die ondersteund zijn door Leergeld en inkomen hebben uit arbeid, uit loon of als zelfstandig ondernemer. Tijdens deze interviews hebben wij de situatie van deze gezinnen in kaart gebracht en hebben wij met deze ouders gesproken over wat hen geholpen heeft bij het verkrijgen van ondersteuning. Het geeft een gezicht aan de groep werkende ouders die nauwelijks of niet kunnen rondkomen en biedt zicht op drempels die geslecht moe(s)ten worden. Vanuit het perspectief van het kind en het gezin zien we wat belemmeringen en knelpunten waren om te participeren én wat daaraan heeft bijgedragen.

4. Kamerstukken II 2018/2019, 35000, nr. 25.

5. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/10/02/madere-uitwerking-ambities-kinderarmoede-1k>

6. Leergeld, Kinderhulp, Jeugdfonds Sport en Cultuur en Jarige Job. Zij vormen gezamenlijk het samenwerkingsverband Sam&.

Deze rapportage doet verslag van dit onderzoek.

Met de kennis uit deze eerste fase ontwikkelen wij in de tweede fase gezamenlijk met vertegenwoordigers van relevante partijen concrete acties en oplossingen die ertoe bij moeten dragen kinderen van werkende armen te bereiken en vooruit te helpen met voorzieningen die het mogelijk maken dat deze kinderen kunnen meedoen. Tijdens de laatste fase concretiseren wij de ontwikkelde acties concreet en brengen deze in de praktijk.

Veranderende maatschappelijke omstandigheden

Terwijl wij dit onderzoek uitvoerden, zijn de maatschappelijke omstandigheden in korte tijd drastisch veranderd. De uitbraak van de wereldwijde Covid-19 pandemie heeft een enorme impact. Meteen vanaf het begin (maart 2020) zag het alledaagse leven er totaal anders uit, als gevolg van de door de overheid genomen maatregelen om de verspreiding van het virus te voorkomen. In de eerste doordenkingen van de maatschappelijke gevolgen (o.a. SCP, 2020) van de coronamaatregelen wordt duidelijk dat iedereen, maar vooral de kwetsbare groepen in de samenleving geraakt worden. Het aantal arme gezinnen zal toenemen doordat veel mensen hun baan verliezen. In korte tijd zijn veel werknemers (vooral bij kleinere bedrijven) en zelfstandigen die in financiële problemen zijn gekomen zichtbaar geworden, doordat zij zich massaal hebben gemeld voor de steunmaatregelen van de overheid⁷.

Gevolgen voor onderzoek

Naast de economische en maatschappelijke gevolgen heeft de coronacrisis ook gevolgen gehad voor de uitvoering van dit project. Wij hebben moeten besluiten de afronding van de onderzoeksfase anders in te richten. We hebben uiteindelijk minder gezinnen kunnen interviewen dan voorgenomen⁸. Daardoor zijn zzp'ers – waarvan de werving veel moeilijker bleek – ondervertegenwoordigd in het onderzoek. We hebben ten tijde van het schrijven van deze rapportage een extra inspanning gedaan, om alsnog een aantal zzp'ers te bereiken. Deze informatie kan echter niet meer worden meegenomen in deze rapportage en volgt op een later moment.

Ook fase 2 en 3 (Ontwikkeling en Implementatie) van het project krijgen een andere inrichting en vinden later dan oorspronkelijk gepland plaats, omdat deze niet volgens de in het projectplan voorgestelde wijze kunnen plaatsvinden (vooral de bijeenkomsten). Hoewel op dit moment (juni 2020) sprake is van versoepeling van de beperkende maatregelen, is er toch ook nog onzekerheid over hoe zich dit de komende tijd zal ontwikkelen.

7. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-financiële-regelingen/nieuws/2020/05/01/steunmaatregelen-kabinet-helpen-ruim-2-miljoen-mensen>

8. We hebben 22 ouders geïnterviewd in plaats van de beoogde 30.

Daarom moeten we een blijvend voorbehoud maken op de vorm waarin ontwikkeling en implementatie van werkwijzen om werkende ouders beter te bereiken, plaatsvindt. We werken momenteel aan alternatieven die fysiek samenkomen niet noodzakelijk maken.

1.2 Onderzoeksvragen

Wij zijn op zoek gegaan naar antwoorden op de volgende vragen:

- Wie zijn deze gezinnen?
- Hoe ziet deze groep eruit?
- Wat is de feitelijke situatie waarin deze gezinnen zich bevinden?
- Hoe beleven ouders en kinderen deze situatie?
- Hoe komen ouders rond met weinig inkomen?
- Welke drempels ervaren ouders daarin?
- Op welke manier zijn aanvankelijke drempels beslecht?
- Welke partijen waren daarbij betrokken?
- Welke belemmerende en bevorderende factoren zijn te onderscheiden?
- Welke rol spelen Sam&organisaties daarbij?

Werkende armen of gezinnen met een (te) laag inkomen?

Het is een gangbare term in beleid, onderzoek en de media: werkende armen. Iedereen lijkt te begrijpen wie we daarmee bedoelen. Huishoudens die een inkomen hebben uit werk – in loondienst of als zelfstandige – en onder de armoedegrens leven⁹. Oftewel, niet of nauwelijks rond kunnen komen. Tegelijkertijd hebben we gemerkt dat degenen op wie deze term van toepassing is, zich er niet altijd in herkennen. Ze voelen zich niet arm of zij hebben het idee dat anderen het veel slechter hebben dan zichzelf. Dan zouden we het eerder moeten hebben over werkenden met een laag inkomen. Of werkenden met (tijdelijke) financiële problemen. Daarmee haal je dan ook wel weer de angel uit wat wel degelijk een probleem is. Armoede in Nederland komt voor, ook onder werkenden. We zijn er niet uit. Daarom zal de lezer de termen door elkaar gebruikt in de tekst tegenkomen.

9. Het kan ook gaan over mensen die werken en toch een aanvullende uitkering hebben.

1.3 Aanpak onderzoek

Via deskresearch (literatuur- en documentenonderzoek) en gesprekken met diverse betrokkenen hebben we achtergrondmateriaal verzameld over werkende armen. In november 2019 zijn we gestart met de werving van gezinnen. Deze werving is verlopen via de lokale Leergeldstichtingen. Via een oproep zijn alle lokale Leergeldstichtingen benaderd om ons in contact te brengen met gezinnen die inkomen hebben uit betaalde arbeid. De gesprekken hebben plaatsgevonden tussen december 2019 en maart 2020.

De werving van respondenten liep nog in maart 2020. Zoals gezegd: wegens de uitbraak van Covid-19 hebben we de werving vroegtijdig moeten stopzetten en kunnen de resultaten van de extra inspanning om meer zzp'ers te betrekken in dit onderzoek, die plaatsvindt op het moment van schrijven van deze rapportage, hierin niet meer worden meegenomen.

1.4 Leeswijzer

Na dit inleidende hoofdstuk gaan we in hoofdstuk 2 in op wat uit landelijk onderzoek bekend is over werkende armen. We gaan ook in op het bereik van werkende armen vanuit de organisaties die het samenwerkingsverband Sam& vormen, voor zover daar zicht op is.

Hoofdstuk 3 gaat over de werkende armen in dit onderzoek. Wie zijn de gezinnen met wie we spraken, wat is hun achtergrond, hun werk- en inkomensituatie, hoe beleven zij de situatie waarin zij leven en welke gevolgen heeft het leven in armoede voor hen?

Hoofdstuk 4 gaat in op de betekenis van werk voor deze ouders en welke rol de werkgever speelt in (het verlichten van) de problematiek die gezinnen als gevolg van het leven in armoede ondervinden.

Hoofdstuk 5 zoomt in op hoe deze gezinnen aankijken tegen de participatie van hun kinderen.

Hoofdstuk 6 werpt een blik op de ondersteuning – voor de kinderen, maar ook voor de ouders zelf – die gezinnen ontvangen en wat hun ervaringen daarmee zijn. We laten zien welke factoren daarin belemmerend werken en welke factoren helpend zijn.

In hoofdstuk 7 belichten we specifiek de contacten met Leergeld.

De bevindingen van dit onderzoek bieden aanknopingspunten om vorm te geven aan fase 2 en 3 van het project Werkende armen. Deze fasen zijn erop

gericht concrete aanpakken te ontwikkelen én in praktijk te brengen. Deze aanpakken zullen gericht moeten zijn op het ervoor zorgen dat de mogelijkheden voor het meedoen van de kinderen ook door werkende ouders die in armoede leven zo optimaal mogelijk worden benut.

Wat we beschrijven in deze rapportage heeft veelal betrekking op alle mensen die leven met een krap budget. Toch proberen we telkens dicht bij de doelgroep van dit onderzoek te blijven, namelijk werkende ouders die moeite hebben het hoofd financieel boven water te houden.

Veel leesplezier gewenst!

Hoofdstuk 2

Achtergrond werkende armen

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen we de context van het project 'Werkende armen' en in het bijzonder het onderzoek onder gezinnen waar we in deze rapportage verslag van doen. Eerst gaan we in op de aantallen en achtergronden van werkende armen in Nederland (2.2). Vervolgens gaan we in op armoede en kinderen (2.3). In paragraaf 2.4 laten we zien in hoeverre gezinnen met werkende ouders ondersteund worden, met name door de Sam& organisatie. We besluiten dit hoofdstuk met een concluderende samenvatting (2.5).

2.2 Werkende armen in Nederland: aantallen, achtergrond-kenmerken en trends

De afgelopen jaren zijn een aantal studies verschenen die licht werpen op de omvang en samenstelling van de groep werkende armen. Allereerst is het goed om ons bewust te zijn van de verschillen tussen de twee belangrijkste armoedegrenzen die in Nederlands onderzoek gehanteerd worden. Het CBS gebruikt de lage-inkomensgrens¹⁰ en het SCP hanteert het niet-veel-maar-toereikend¹¹ criterium. Het CBS kijkt naar de inkomens, terwijl het SCP kijkt naar de minimaal benodigde uitgaven. In de praktijk betekent dit dat de aantallen mensen onder de armoedegrens in de SCP-studies groter zijn. Omdat het SCP rekening houdt met de minimale kosten voor participatie en ontspanning, sluit het niet-veel-maar-toereikend criterium van het SCP het beste aan bij de manier waarop de organisaties die kinderen ondersteunen om mee te kunnen doen met leeftijdsgenoten, kijken naar armoede.

10. Het CBS gebruikt de lage-inkomensgrens voor het afbakenen van het risico op armoede. Deze grens weerspiegelt een vast koopkrachtniveau en is afgestemd op de koopkracht van de bijstandsuitkering voor een alleenstaande in 1979, toen deze op een relatief hoog niveau lag. Jaarlijks wordt de lage-inkomensgrens aangepast voor de prijsontwikkeling. Voor een alleenstaande lag deze grens in de afgelopen periode op ongeveer 110% van het bijstandsniveau (CBP/SCP/CBS (2018) Verkenning naar eenduidige indicatoren kinderarmoede).

11. Het SCP stelt zijn armoedegrens vast aan de hand van minimumreferentiebudgetten van het Nationaal Instituut voor Budget-voorlichting (Nibud) en aanvullende analyses. De centrale indicator, het niet-veel-maar-toereikend budget, omvat de minimale uitgaven aan basale zaken zoals voeding en wonen, en houdt daarnaast rekening met minimale kosten van ontspanning en sociale participatie. Voor de jaren na het startjaar past het SCP de armoedegrens aan op basis van de stijging van de gemiddelde uitgaven aan voeding, kleding en wonen in Nederland. Door deze indexering beweegt de grens (gedeeltelijk) mee met het welvaartsniveau. (idem)

In onderstaande tabel staan de budgetten per maand die verschillende typen huishoudens volgens het SCP nodig hebben om niet onder de armoedegrens te raken.

Tabel 2.1 Niet-veel-maar-toereikend-budget voor verschillende typen huishoudens, 2017 (netto maandbedrag in euro's)¹²

Type huishouden	Budget
Alleenstaande	€ 1.135
Paar zonder kinderen	€ 1.555
Paar met 1 kind	€ 1.850
Paar met 2 kinderen	€ 2.100
Paar met 3 kinderen	€ 2.315
Eenoudergezin met 1 kind	€ 1.464
Eenoudergezin met 2 kinderen	€ 1.691
Eenoudergezin met 3 kinderen	€ 1.964

Volgens de meest recente cijfers¹³ zijn 220.000 mensen in Nederland werkend arm. Dat is een derde van alle volwassenen die leven in armoede (SCP, 2019). Daarvan werken 125.000 personen in loondienst, de rest is zelfstandig ondernemer (95.000 personen). 115.000 kinderen leven in een huishouden waar loon (72.000) of winst (43.000) de voornaamste inkomensbron is. Dat is zo'n 42% van alle arme kinderen (in 2015 was dit 45%). Ter vergelijking: 105.000 kinderen leven in een bijstandsgezin, 39% van alle arme kinderen. 152.000 bijstandsgerechtigden leven onder de armoedegrens. 53% van de kinderen uit bijstandsgezinnen is arm. In 2017 leefden 272.000 minder-jarigen in armoede.

Het SCP (2018) laat onder meer zien dat langdurige armoede onder werkenden beperkt is (1,2%), maar de afgelopen jaren wel is gestegen. Tegelijkertijd bestaat ongeveer de helft van de langdurig armen uit werkenden (SCP, 2016). Het aantal werkende armen is tussen 2007 en 2014 gegroeid. Dit is het gevolg van conjuncturele teruggang (recessie) en veranderingen op de arbeidsmarkt: meer flexwerk en opknippen van voltijdbanen in deeltijdbanen. Het aandeel armen onder werkenden neemt sinds die tijd weer iets af.

De Sociaal Economische Raad heeft in 2017 de studie Opgroeien zonder armoede uitgebracht. Daarin besteedt zij ook veel aandacht aan de inkomenspositie van ouders. In de periode 2010-2014 is de stijging van de cao-lonen achtergebleven bij die van de prijzen. De koopkracht is verder gedaald door lastenstijgingen (SER, 2017: 38). Dit heeft zich in ieder geval voor onze respondenten in latere jaren niet in een positieve richting ontwikkeld. Stijging van de kosten voor levensonderhoud en het nauwelijks stijgen van lonen is regelmatig genoemd als reden waarom het (nog) moeilijk(er) is om rond te komen. De SER stelt dat stijgende vaste lasten en een betrekkelijk willekeurig sociaal minimum tot gevolg heeft dat bepaalde huishoudens, vooral met kinderen, tekortkomen (SER 2017: 52).

Oorzaken van werkend arm zijn.

Het SCP (2018) laat zien dat er drie manieren zijn waarop armoede onder werkenden kan ontstaan:

- Hoge lasten: de behoeften en kosten van het huishouden nemen toe naarmate het huishouden meer leden telt;
- Te weinig gewerkte uren: arbeidsintensiteit in een huishouden, meer werkende gezinsleden of meer uren verkleint kans op armoede;
- Te lage verdienste per uur: een laag uurinkomen.

In aanvulling daarop laten Snel e.a. (2017) zien dat (1) fysieke en/of psychische gezondheidsbeperkingen, (2) tekortschietende opleidingen, onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal en (3) de zorg voor kinderen, de meest genoemde redenen zijn die respondenten zelf geven voor hun situatie van werkende armoede. Het zijn vaak niet de afzonderlijke problemen, maar een combinatie van ongunstige factoren waardoor werkende mensen in armoede komen. Daarnaast zijn de omstandigheden op de arbeidsmarkt (krapte, bezuinigingen) er debet aan dat mensen niet meer of ander werk kunnen doen. Het hebben van een kleine vaste baan kan belemmeren om naar een extra kleine baan te zoeken, omdat dat praktisch slecht te combineren is in uren. Ook is het risicovol een kleine vaste baan op te zeggen voor een baan met meer uren maar met een in aanvang tijdelijk contract.

Werknemers zijn vooral arm door een klein aantal arbeidsuren, zelfstandigen door een laag inkomen per uur (SCP, 2018).

- 8% van de werkende armen heeft een vaste voltijdbaan
- 27% is deeltijdwerknemer
- 45% van de werkende armen is werkzaam als zelfstandige
- 12% is oproepkracht

¹² <https://digitaal.scp.nl/armoedein kaart2019/waar-ligt-de-armoedegrens/>
¹³ Cijfers betreffen 2017

Risicogroepen

De groepen onder werkenden met een groter risico op armoede zijn

- 1) zzp'ers (in 2014 had 13% onvoldoende inkomsten),
- 2) werkenden uit een eenpersoonshuishouden,
- 3) werkenden met een migratieachtergrond.

Deze groepen overlappen elkaar deels.

Andere risicogroepen – hoewel minder groot – zijn

- 4) zelfstandigen met personeel,
- 5) oproepkrachten,
- 6) tijdelijke of vaste werknemers met een deeltijdbaai,
- 7) alleenstaande ouders,
- 8) werkenden met een niet werkende partner,
- 9) werkenden met een WW- of bijstandsuitkering in het huishouden.

Niet-gebruik toeslagen

Nederland kent een stelsel van inkomensgerelateerde toeslagen om mensen met een laag inkomen tegemoet te komen in de kosten voor huur, zorg en de kinderen (KGB en KOT¹⁴). Cijfers over niet-gebruik van de zorgtoeslag duiden erop dat mensen met inkomen uit werk (loondienst en zelfstandigen) een veel hoger niet-gebruik kennen dan mensen die al gebruikmaken van sociale uitkeringen. Zij zijn niet in beeld bij de gemeente en worden via deze weg niet gewezen op hun rechten, en/of zij denken (ten onrechte), dat zij vanwege hun werkzame positie er geen recht op hebben (Tempelman e.a., 2011). De onderzoekers geven een paar verklaringen waarom juist degenen (en dus vooral degenen met inkomen uit werk) met het laagste inkomen niet de hoogste kans op gebruik van de voorzieningen hadden:

- Mensen met een laag inkomen zijn vaak ook laagopgeleid. Een laag opleidingsniveau kan belemmerend zijn voor gebruik (begrip/ kennis) van voorzieningen;
- Mensen zijn niet in alle omstandigheden in staat de kosten en baten van gebruik in te schatten. Verslaving, psychiatrische aandoeningen et cetera zijn van invloed op doorzettingsvermogen, motivatie e.d. om gebruik te maken van de voorziening. Er is een groep mensen die de regie over het eigen leven kwijt is door een cumulatie van problemen;
- Specifieke voorwaarden voor toekenning van een voorziening kunnen voor mensen met lage inkomens of schulden problematisch zijn. Men ziet van de aanvraag af omdat men niet achteraf met correctie te maken wil krijgen. Ook zijn de gevolgen zonder deskundig advies moeilijk te overzien.

14. KGB: Kindgebonden budget, KOT: Kinderopvang toeslag

Wat zorgelijk is, is dat een baan op WML¹⁵-niveau – ook een voltijdbaai – onvoldoende is om uit de armoede te blijven wanneer daar meerdere mensen van rond moeten komen (SER, 2017: 54). Ook dit hebben wij bevestigd gezien in een aantal gezinnen waarmee we gesprekken hebben gevoerd. Ook anderen (o.a. De Beer¹⁶) hebben laten zien dat het minimumloon voor steeds minder werkenden adequate bescherming biedt tegen armoede. Hij heeft laten zien dat het minimumloon voor slechts een derde van de werknemers voldoende bescherming biedt. Het minimumloon is ongeveer gelijk aan de cao-lonen. Het minimumloon is echter achtergebleven bij de welvaartsontwikkeling. De huishoudensinkomens zijn wel sterker gestegen, vanwege anderhalf- en tweeverdieners. Een aantal andere trends laat veranderingen zien: nog slechts 7% van alle werkenden is alleenverdiener (door-gaans man) die voor zijn gezin moet zorgen. Een derde van alle werkende huishoudens is alleenstaand. De vaste voltijdbaai is niet (meer) standaard, een derde van alle werkenden werkt in deeltijd. Er zijn heel wat huishoudens die moeten rondkomen van een deeltijdbaai, een aanzienlijk deel daarvan is daarmee niet verzekerd van voldoende inkomen per maand.

2.3 Kinderen en armoede

Eigenlijk zijn niet de kinderen arm, maar zijn de ouders in het gezin waarin de kinderen opgroeien arm. Liever nog spreken we over mensen die in armoede leven, dan over arme mensen. De kinderen ondervinden de gevolgen van opgroeien in armoede. Het feit of we de kinderen als arm beschouwen, meten we af aan de financiële situatie van hun ouders. Er zijn ook andere manieren om naar kinderarmoede te kijken.

De Kinderombudsman heeft het over gelijke kansen voor alle kinderen, ook al groeien zij op in een arm gezin. Gelijke kansen betreft meerdere levensgebieden en gaat niet alleen over de financiële situatie (Kinderombudsman, 2017).

Nog een andere invalshoek die aansluit bij de gelijkekansenbenadering van de Kinderombudsman is het perspectief van de minimale levensstandaard van kinderen¹⁷. Een minimale levensstandaard behelst “een stimulerende omgeving waarbij er sprake is van een stabiele gezinssituatie, een gezonde leefomgeving, een sensitieve en responsieve opvoeding, kansrijke leeromgevingen en vrijetijdsactiviteiten. Voorwaarden worden bij voorkeur geboden

15. Wettelijk minimumloon

16. Paul de Beer is werkzaam als hoogleraar aan de UvA. We ontleen deze informatie aan zijn bijdrage op het congres Armoede en schulden (HvA, 7 november 2019).

17. Roelie Heijmans (2019). Een Minimale Levensstandaard voor Kinderen in Nederland. Masterthesis Youth, Education & Society, Utrecht University, 20-06-2019

door een wisselwerking vanuit meerdere niveaus waarbij de meeste ondersteuning geboden wordt vanuit microniveau, zoals ouders en leerkrachten. Voorzieningen om ondersteuning mogelijk te maken moeten voornamelijk geboden worden vanuit exo- en macroniveau, zoals een veilige buurt en een breed naschools aanbod. Een aanbeveling is om naast inkomen ook ontwikkelingsvoorwaarden als indicator te nemen bij het vormgeven van armoedebeleid om kinderen optimale ontwikkelingskansen te bieden” (Heijmans, 2019: 2).

Een derde en laatste manier om naar kinderarmoede te kijken is zoals dat in Europees verband wordt gedaan¹⁸. Onderzoekers op Europees niveau hebben, naast gangbare inkomenscriteria, een aanvullende indicator van kinderarmoede ontwikkeld: specifieke deprivatie van kinderen. Deze indicator meet de dagelijkse problemen van kinderen en die kunnen ofwel anders zijn dan de problemen van hun ouders. Het uitgangspunt voor deze indicator is de toegang tot 17 items die men voor elk kind in Europa als noodzakelijk beschouwt. Een kind leeft gedepriveerd (in armoede) als het gezin zich minstens 3 van deze 17 items¹⁹ niet kan veroorloven. Uit cijfers (2014) blijkt dat zo’n 13% van de Nederlandse kinderen een gebrek heeft aan tenminste 3 items. Bijna 30% van deze Nederlandse gedepriveerde kinderen leeft in een gezin waar niet wordt gewerkt. Met andere woorden, volgens deze zienswijze leeft zo’n 70% van de gedepriveerde kinderen in een gezin waar (een van) de ouders wél werk hebben.

Aanpak kinderarmoede in Nederland

Sinds 2017 is er vanuit de landelijke overheid meer aandacht voor de aanpak van kinderarmoede. Er komt jaarlijks²⁰ 100 miljoen euro extra beschikbaar voor deze aanpak. Omdat gemeenten lokaal verantwoordelijk zijn voor armoedebeleid krijgen zij het grootste gedeelte hiervan, 85 miljoen euro. Gemeenten kunnen daarmee inzetten op een integrale aanpak voor gezinnen in armoede en voorzieningen verstrekken voor kinderen in armoede. Daarnaast is incidenteel 80 miljoen euro beschikbaar gesteld voor het voorkomen van schulden en de bestrijding van armoede – in het bijzonder onder kinderen.

De ambities zijn groot: het Rijk en de gemeenten willen de oorzaken en gevolgen van armoede doorbreken. Het kabinet stelt: het tegengaan van armoede onder kinderen reikt verder dan alleen inzet op het laten meedoen van kinderen via bijvoorbeeld sport en cultuur en reikt verder dan alleen het

bieden van inkomen, inkomensondersteunende voorzieningen. Het richt zich ook op de relatie met andere beleidsterreinen zoals wonen, zorg en onderwijs, en op de aanpak van structurele oorzaken van armoede²¹.

Het Rijk heeft daartoe samen met de VNG vier ambities²² geformuleerd.

1. Ieder kind dat in een gezin met een laag inkomen opgroeit kan meedoen²³
2. Het aantal huishoudens met kinderen dat te maken heeft met een laag inkomen laat een dalende trend zien²⁴
3. Er komt periodiek kwalitatief inzicht in de brede kansarmoede onder kinderen
4. Er komt periodiek een kwalitatief overzicht van goede voorbeelden en initiatieven van gemeenten en andere lokale en nationale organisaties gericht op het voorkomen van armoede onder kinderen en de negatieve gevolgen daarvan voor kinderen.

Ieder kind dat in een gezin met een laag inkomen opgroeit kan meedoen

De Sam&organisaties zijn vooral actief om de eerste ambitie te realiseren en richten zich voornamelijk op het verlichten van de gevolgen van opgroeien in armoede en het bevorderen van meedoen van kinderen en jongeren van 0 tot 21 jaar. Wat betreft deze eerste ambitie zijn in het bijzonder twee doelgroepen onderscheiden: gezinnen met kinderen in de bijstand en werkenden met een laag inkomen met kinderen.

Het project Werkende armen is onderdeel van de aandacht voor de tweede doelgroep. Het beoogt een bijdrage te leveren aan het vergroten van de bewustwording van de doelgroep zelf, dat ook voor hen de ondersteuningsmaatregelen toegankelijk zijn. Daarnaast zet het project in op het mobiliseren en toerusten van uiteenlopende partijen en organisaties om deze doelgroep te bereiken en te ondersteunen.

Hoewel er in steeds meer gemeenten mogelijkheden zijn voor gezinnen met werkende ouders, valt deze groep ouders vaak buiten het (gemeentelijke) armoedebeleid en inkomensafhankelijke regelingen. Tegelijkertijd zijn de werkenden onvoldoende in beeld bij gemeenten en weten ook de werkenden met een laag inkomen zelf niet altijd de weg naar de gemeente of andere ondersteunende organisaties te vinden.

18. Zie: ZOOM: Armoede en deprivatie bij kinderen in België. Brussel: Koning Boudewijnstichting, december 2018

19. Zie bijlage

20. Kabinetsperiode 2017- 2020. Dit budget blijft na 2020 hoogstwaarschijnlijk beschikbaar, op welke wijze is op moment van schrijven nog onduidelijk.

21. Zie brief Ambities kinderarmoede, 1 april 2019

22. Zie brief Ambities kinderarmoede, 1 april 2019

23. 100% van kinderen met ouders in de bijstand, 70% van de kinderen met werkende ouders

24. In de brief Nadere uitwerking kinderarmoede, 9 april 2020, heeft het kabinet een streefcijfer genoemd: een afname van 9,2% kinderen in armoede in 2015 naar 4,6% kinderen in armoede in 2030.

In een brief (d.d. 9 april 2020) van staatssecretaris Van Ark²⁵ lezen we dat het kabinet '[...] primair inzet op het bevorderen van werk en op meer uren werk voor ouder(s) met een inkomen uit werk (loondienst of zelfstandige). Werk is immers de beste en meest duurzame manier om uit de armoede te komen en levert een belangrijke bijdrage aan het bereiken van de streefwaarde' (p.3). Dat houdt in dat het kabinet beoogt meer mensen vanuit de bijstand aan het werk te helpen, maar ook dat het ouders met kinderen met een laag inkomen wil stimuleren meer uren te gaan werken (p.4). Over welke mogelijkheden ouders die wij gesproken hebben daartoe (niet) hebben, later meer (o.a. hoofdstuk 4).

2.4 Werkende ouders ondersteund door de Sam& organisaties

Als het gaat om ondersteuning van gezinnen – ook met werkende ouders – kunnen we onderscheid maken naar landelijke regelingen, gemeentelijke regelingen en (vaak lokale) particuliere ondersteuning. Daarnaast maken we onderscheid tussen financiële of inkomensondersteuning en ondersteuning om meedoen mogelijk te maken. De landelijke regelingen zijn bijvoorbeeld de toeslagen (zorgtoeslag, huurtoeslag, kindgebonden budget en kinderopvangtoeslag). Gemeenten hebben regelingen zoals kwijtschelding van gemeentelijke belastingen, maar ook stadspassen waarmee sociale participatie wordt mogelijk gemaakt. Particuliere voorzieningen waar minima-gezinnen gebruik van kunnen maken zijn bijvoorbeeld de voedselbanken en kledingbanken. Maar ook voorzieningen die ondersteuning om meedoen van kinderen mogelijk te maken, behoren hiertoe. Daar komen partijen als Jeugdfonds Sport en Cultuur, Kinderhulp, Leergeld en Jarige Job (de Sam&organisaties) in beeld.

De ondersteuning voor de kinderen van ouders die leven onder de armoedegrens is niet afhankelijk van het type inkomen van deze ouders. Dus ook kinderen van werkende ouders komen hiervoor in aanmerking. De Sam&organisaties ondersteunen ook werkende ouders. Tegelijkertijd weten deze organisaties ook dat ze slechts een beperkt deel van de totale groep werkende ouders in armoede bereiken. Over het feitelijke bereik zijn geen exacte cijfers bekend. Wel is, vooral vanuit de Leergeldorganisatie, hiervan een indruk te geven.

Werkende armen ondersteund door Kinderhulp, Jeugdfonds Sport en Cultuur en Jarige Job

Het ondersteunen van kinderen verloopt bij Kinderhulp via intermediairs werkzaam bij maatschappelijke organisaties. Tot op heden is alleen indirect zicht op de bron van inkomsten van de ouder(s) van deze kinderen via de motivatiebrieven die Kinderhulp ontvangt van aanvragende intermediairs. Systematische registratie van de inkomstenbron van het gezin vindt niet plaats. Met het nieuwe registratiesysteem dat Kinderhulp in 2020 in gebruik neemt, is dit wel mogelijk en komt er zicht op het aantal ondersteunde kinderen met werkende ouders.

Ook de aanvragen bij Jeugdfonds Sport en Cultuur (JFSC) komen binnen via intermediairs. JFSC registreert niet of kinderen uit gezinnen komen met werkende ouders. Individuele intermediairs zijn daar wel van op de hoogte, omdat zij de gezinnen kennen.

Belangrijkste verwijzers voor Jarige Job zijn Leergeldstichtingen en voedselbanken. Zelf heeft Jarige Job geen zicht op de inkomstenbron van ouders. Voedselbanken Nederland heeft een eigen project waarmee zij inzetten op het bereik van mensen 'onder de radar', waaronder werkende armen. De voedselbanken registreren ook niet op bron van inkomsten. Uit gesprekken met de Voedselbanken Nederland blijkt dat zij wel signaleren dat steeds meer werkenden bij hen aankloppen.

Werkende armen ondersteund door Leergeld

Om zicht te krijgen op het aandeel ouders dat inkomen uit werk heeft, hebben we een uitgebreide inventarisatie onder de Leergeldstichtingen gedaan. We hebben de stichtingen vragen gesteld over het bereiken van werkende ouders, over goede voorbeelden om deze ouders te bereiken en wat nodig is om deze ouders beter te bereiken. We hebben deze vragenlijst voorgelegd en besproken tijdens een landelijke Leergeld coördinatorenoverleg (29 oktober 2019). Leergeldstichtingen die daarbij niet aanwezig konden zijn, hebben de gelegenheid gekregen deze vragen alsnog te beantwoorden en met ons te delen (via e-mail). In totaal hebben we de inbreng van 54 Leergeldstichtingen (de helft) kunnen gebruiken.

Registratie en bereik

Alle Leergeldstichtingen doen een inkomensstoets. Bij slechts een deel van de stichtingen is zicht op de aard van het inkomen. Dit heeft verschillende redenen. Bijvoorbeeld omdat een beoordeling van het inkomen van de

25. Brief T. van Ark aan de Eerste Kamer, Nadere uitwerking ambities kinderarmoede, 9 april 2020.

ouder(s) is gekoppeld aan het in bezit zijn van een 'stadspas'. Diverse gemeenten verschaffen zo'n pas aan minimahuishoudens. Zij kunnen daarmee korting krijgen op gemeentelijke voorzieningen of het openbaar vervoer in de betreffende gemeenten. Om in aanmerking te komen voor een 'stadspas' heeft de gemeente een inkomenstoets gedaan en hoeft Leergeld dat niet opnieuw te doen. Ook kan dit zicht ontbreken, omdat in het registratiesysteem wel de hoogte van het inkomen wordt geregistreerd, maar niet altijd de inkomstenbron.

Bij een aanzienlijk deel van de stichtingen (61,1%) is het aandeel werkende ouders niet bekend. Van de stichtingen die wel (globaal) zicht hebben op het aandeel werkende armen, maakt een deel een inschatting, een ander deel noemt exacte percentages. Hoewel we daarvan dus slechts een grove schatting kunnen geven zal het percentage werkenden van het totaal aantal door Leergeld ondersteunde gezinnen maximaal rond de 10% liggen.

Volgens de laatste cijfers (SCP, 2019) leven 115.000 kinderen in een huishouden onder de armoedegrens waar loon of winst de voornaamste inkomensbron is, zo'n 42% van alle kinderen uit een gezin dat leeft onder de armoedegrens. Op basis van bovenstaande inschattingen van Leergeldstichtingen kunnen we concluderen dat een aanzienlijk deel van deze ouders Leergeld niet weet te vinden. Hoewel het voor de andere Sam&organisaties onbekend is, is het aannemelijk dat daar de aantallen niet veel hoger liggen.

2.5 Tot besluit

In Nederland leven 220.000 volwassenen met inkomen uit werk in armoede. Dat is een derde van alle volwassenen in armoede. Daarbij leven 115.000 kinderen in een huishouden onder de armoedegrens, waar inkomen is uit werk. Dat is ruim 40% van alle kinderen in armoede. De lonen zijn achtergebleven bij de stijging van de vaste lasten. De hoge kosten voor levensonderhoud vormen een van de oorzaken waarop armoede onder werkenden kan ontstaan. Andere oorzaken zijn te weinig gewerkte uren (vooral bij mensen in loondienst) en een te lage verdienste per uur (vooral bij zelfstandigen). Daarnaast zijn gezondheidsbeperkingen, tekortschietende opleidingen, onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal en de zorg voor kinderen door ouders zelf benoemde oorzaken. Vaak betreft het een combinatie van factoren.

Als het gaat over kinderarmoede, gaat het feitelijk om de beperkte financiële situatie van hun ouders. Kinderen ondervinden de gevolgen van het opgroeien in armoede. Deze gevolgen strekken zich uit over meerdere levensgebieden. Daarnaast is het perspectief van de minimale levensstandaard van kinderen een manier om kinderarmoede zichtbaar te maken. In Europees verband kijkt men naar de deprivatie van kinderen als gevolg van opgroeien in armoede.

De Nederlandse aanpak van kinderarmoede is gericht op een afname van het aantal gezinnen in armoede. Daarnaast is het streven dat elk kind dat opgroeit in een gezin in armoede kan meedoen. In de aanpak van kinderarmoede is steeds meer aandacht voor de kinderen met werkende ouders. De groep werkenden komt veel minder in beeld bij gemeenten of andere ondersteunende organisaties. Tegelijkertijd weten deze gezinnen zelf niet altijd de weg te vinden naar de beschikbare (financiële) ondersteuning. Zo blijkt uit schattingen dat een beperkt deel van de ouders (waarschijnlijk niet meer dan 10%) die zijn ondersteund door Leergeldstichtingen inkomen uit werk heeft.

“

Ik denk dat mensen zich schamen

“Ik heb toen veel te horen gekregen: goh, ik wist niet dat jullie het financieel zo moeilijk hadden. Ik schaamde me eerst ook wel. We waren een gewoon gezin, de kinderen zagen er netjes uit, we hadden een auto – niet de duurste, maar toch. Mensen hebben een beeld dat als je financieel aan de grond zit, je er als Ma Flodder moet uitzien. Slecht verzorgd, louche gekleed, dat zijn wij niet. Kijk naar mijn huis. Ik vind dat we in een maatschappij leven waar mensen te vaak in hokjes gestopt worden. Net als de werken-de armen. Ik voel mezelf niet zo. Dan leef je op droog brood en water. Ik heb geleerd er open over te praten. Dan denken mensen met je mee. Geven je tips. Ze staan voor je klaar, je hoeft het niet alleen op te lossen. Ik denk dat mensen zich schamen, omdat ze bang zijn zielig gevonden te worden. Mijn ervaring is dat je niet zielig gevonden wordt, maar alleen maar meer respect krijgt. Omdat je openheid van zaken geeft, kom je erachter dat meer mensen met hetzelfde worstelen. Ook mensen die allebei werken kunnen in de problemen zitten.

Nu ben ik door mijn scheiding opnieuw in de financiële moeilijkheden gekomen. Mijn ex-partner betaalt al een tijd lang nergens meer aan mee, ook niet toen we nog niet officieel gescheiden waren. Omdat hij nog wel op dit adres stond ingeschreven, had ik geen recht op kindgebonden budget en belastingvoordelen als alleenstaande ouder. Alimentatie kan hij ook niet meer betalen. Daardoor ben ik in de financiële problemen geraakt. Ik heb meteen gebeld met schuldeisers, mijn goede wil getoond. Ik heb nu een aantal betalingsregelingen lopen, ik verwacht dat daarvan de helft binnen drie maanden is opgelost. Ik denk dat veel mensen

ook in de problemen raken, omdat ze niet bij machte zijn om almaar te bellen en die hele papierwinkel in te vullen. Ik heb er ook geen zin in, maar ik doe het toch.

Ik heb een eigen huis, waarvan ik de hypotheek nu probeer op mijn naam te krijgen. Ik hoop dat het lukt, anders worden mijn woonlasten twee keer zo hoog, omdat ik particulier zou moeten gaan huren. Mijn inkomen ligt net boven de huurtoeslaggrens. Dat vind ik soms wel jammer, met een huurhuis kun je veel meer hulp krijgen dan wanneer je een koopwoning hebt. Als een inkomen wegvalt en ik zit in een huurhuis, krijg ik huurtoeslag. Maar hier moet ik gewoon betalen. Mensen met een eigen huis zitten soms net zo erg in de problemen als mensen in een huurhuis.

Ik werk 28 uur per week in de zorg, op een woongroep voor dementerende ouderen. Mijn werktijden zijn onregelmatig. Ik heb overwogen om meer te gaan werken. Ik kan wel 32 uur gaan werken, maar dan krijg ik minder toeslagen. Maar ik ben ook zo fair, als het straks niet meer nodig is, dan zal stichting Leergeld weer afvallen. Ik vraag nu ondersteuning om te voorkomen dat ik verder in de problemen kom en andere dingen niet kan (af)betalen. Ik wil niet dat mijn kinderen belemmerd worden. De ondersteuning van Leergeld is nu net genoeg en geeft me een geruststellend gevoel. De kinderen kunnen gewoon mee blijven doen. De scouting wordt betaald, de laptop en de Rome-reis. Ik ben er heel blij mee. Als straks alle toeslagen rond zijn dat lukt het waarschijnlijk wel weer. Ik moet even door de zure appel heen. We hebben de grond financieel wel geraakt, nu krabbelen we weer terug omhoog.”

”

Hoofdstuk 3

Werkende armen in dit onderzoek

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk laten we zien wie de gezinnen zijn die we gesproken hebben. Zij krijgen hier een gezicht, het wordt duidelijk wat hun achtergrond is en hoe hun levens eruit zien. We bieden een inkijkje in hoe het is om rond te komen met weinig inkomen, waar zij tegenaan lopen en op welke manier zij hun situatie beleven.

3.2 Achtergrond geïnterviewde gezinnen

De 22 gezinnen die we hebben geïnterviewd, hebben uiteenlopende achtergronden. We hebben gesproken met 15 alleenstaande moeders en 7 gezinnen met een vader, moeder en kinderen. Van de ouders die wij spraken hebben 18 ouders kinderen op de basisschool, 14 ouders hebben kinderen op het voortgezet onderwijs, 3 ouders hebben kinderen jonger dan 4 jaar en bij 2 ouders zijn een of meerdere kinderen het huis uit.

Werk situatie

De ouders zijn werkzaam in diverse sectoren. Een relatief groot aantal alleenstaande moeders is werkzaam in de zorg (7). Andere ouders werken in een fabriek of in de logistiek (4), 3 ouders werken in een winkel of op de markt. 2 Moeders werken in de schoonmaak. 1 Vader werkt in een garage-bedrijf, 1 moeder heeft een administratieve functie, 1 moeder is gastouder (kinderopvang). 1 Vader rijdt op de taxi, 1 moeder heeft een baan in de welzijnssector, 1 moeder zat in de ICT en is na een periode in de ziektewet (tijdelijk) gestopt met werken.

Het type contract dat ouders hebben betreft overwegend een vast contract (n=14). Daarnaast hebben vier ouders een tijdelijk contract, 1 ouder heeft een flexibel contract, 1 ouder werkt als zzp'er, 1 ouder werkt vanuit een reïntegratiebedrijf, 1 ouder werkt via een sociale werkvoorziening. Een deel van de ouders heeft te maken met wisselende diensten en werktijden.

Het aantal uren dat gewerkt wordt, varieert van 20 tot 40 uur per week. Daarbij valt op dat in gezinnen met vader en moeder meer uren gewerkt wordt (32 tot 40 uur of meer), en doorgaans alleen door de vader.

Inkomenssituatie

Het netto-inkomen van de gezinnen die we gesproken hebben ligt tussen de € 850 en € 1.900 per maand. Een aantal gezinnen heeft leefgeld, van € 60, € 75 of € 100. Het betreft hier alleenstaande moeders, zij moeten hiervan rondkomen met een, twee of vier kinderen. De geldzaken van deze ouders worden door een beschermingsbewindvoerder geregeld. De ouder ontvangt van de bewindvoerder leefgeld – een wekelijks bedrag om van te leven. Daarmee moeten bijvoorbeeld de boodschappen gedaan worden. Door het wekelijkse leefgeld hebben deze ouders niet goed zicht op hoe hoog het inkomen is.

We zien dat in veel gezinnen het besteedbaar inkomen²⁶ soms rond maar ook vaak (ver) beneden het niet-veel-maar-toereikend²⁷ criterium ligt.

Om een indruk te geven:

‘We komen maar net rond. Het is echt moeilijk’

(vader, moeder, drie kinderen van 12, 4, en 2 jaar, er is een wisselend inkomen, tussen de € 1.300 en € 1.400, maandelijks € 370 over voor boodschappen en kleding)

‘Dat is echt heel weinig. Dan word je creatief boekhouder. Maar je komt jezelf wel tegen. De rekening laten liggen om iets anders te kunnen doen, de volgende maand komt het toch weer terug’

(Moeder, zoon (12 jaar), houdt per maand € 235 over voor boodschappen, kleding en tanken)

‘Mijn inkomen is zo’n € 1.000, ik weet het niet precies. Ik kijk niet op de bankrekening uit angst. Mijn ex ondersteunt incidenteel, da’s net hoe de wind waait’

(alleenstaande moeder met twee kinderen van 11 en 7 jaar)

‘Ik verdien precies € 1.000. Het is echt niet veel, ook niet met de toeslagen (samen bijna € 800) erbij, zorg- en huurtoeslag, kindgebonden budget. We kunnen eten maar het is moeilijk de maand af te ronden, ja het is echt moeilijk voor mij. Ik heb een auto. Er blijft net € 400 over voor boodschappen en dingen voor de hele maand. De rest gaat op aan vaste lasten’

(alleenstaande moeder met twee kinderen en een derde op komst)

26. Van belang is de toevoeging besteedbaar. Het formele netto-inkomen zegt niet alles over de feitelijke financiële situatie waar zij in zitten. Een plotse inkomenssterugval, wisselende inkomsten, schuldenlast, een nog niet geformaliseerde scheiding, kunnen allemaal invloed hebben op wat een gezin feitelijk te besteden heeft. Ook kan sprake zijn van hoge lasten voor bijvoorbeeld wonen, gezondheid, specifieke benodigdheden voor kinderen (dieet, reiskosten).

27. Zie tabel hoofdstuk 2 voor inkomensgrenzen per type huishouden

‘Netto verdien ik ongeveer € 1.700. Dat varieert een beetje hoeveel late diensten ik gewerkt heb. Ik zit dus boven wat normaal is [voor Leergeld]. Ik houd per maand ongeveer € 500 over als ik al mijn vaste lasten betaald heb, voor boodschappen en dagelijkse dingen. € 100 per week aan boodschappen, daar hoeft je niks gek voor te doen’

(alleenstaande moeder met twee tienerdochters)

‘Mijn loon is € 1.251 per maand, inclusief reiskosten. Ik heb een auto, een Nissan Micra uit 1998, die heb ik nodig om op de verschillende adressen te kunnen werken. Dat kost maandelijks zo’n € 220’

(alleenstaande moeder met een dochter van 5 jaar)

‘Ons inkomen is sterk wisselend, de laatste tijd steeds minder. De handel zakt in: crisis, kostprijs is gestegen, verkoop is minder (mensen kopen minder vanwege milieu en hebben minder te besteden). We zijn ook erg afhankelijk van het weer. We rekenen niet per maand, maar in opbrengsten per week. Per maand komt er tussen de 500 of minder en maximaal 1.500 euro bruto binnen. Hier moet alles nog vanaf: inkoop, btw, belasting, vaste lasten en alles. Het is gewoon nooit genoeg om van rond te komen. Ik heb sieraden beleend, geleend van familie. We verkopen wat we kunnen, bijvoorbeeld een oude salontafel, spullen uit de schuur’

(gezin met vader, moeder en vijf thuiswonende kinderen in de leeftijd van 5 tot 18 jaar)

Het is voor bijna alle ouders lastig om rond te komen. Hun besteedbaar inkomen is dusdanig laag dat zij in aanmerking kwamen voor ondersteuning voor hun kinderen vanuit Leergeld.

Omdat het hier om gezinnen gaat waarbij er inkomen is uit werk, valt het des te meer op dat het loon nauwelijks toereikend is om van te leven. Voor velen is het inkomen wisselend. We zien in deze gezinnen de twee voornaamste redenen die ook de SER (2017) noemt als oorzaken van het werkend arm zijn: mensen in loondienst werken een beperkt aantal uren; mensen die werken als zelfstandige hebben een te laag gemiddeld uurloon.

‘Ik werk al 20 jaar bij hetzelfde bedrijf. In het begin is mijn loon jaarlijks iets omhoog gegaan, de laatste jaren nauwelijks meer’

(man, kostwinner, 32 uur werkzaam als productiemedewerker in een fabriek, moeder, vijf kinderen van 13 tot 1 jaar, verdient ongeveer € 1.200 per maand)

Het is duidelijk geworden dat in een gezin waar een van de ouders (bijna) fulltime in een laaggeschoolde functie als kostwinner werkt, het salaris niet genoeg is om van rond te komen²⁸.

Uitzondering

Eén van de moeders – ze leeft samen met haar vierjarige zoon – vormt een uitzondering. Haar inkomen uit arbeid is ongeveer € 900 per maand. Ze zou aanvullende bijstand kunnen aanvragen maar dat vindt ze te veel gedoe. Ze wil niet dat de gemeente meekijkt in haar leven en daarbij: naar haar zeggen heeft ze genoeg.

Financiële problemen in gezinnen

De financiële problemen van de gezinnen die we spraken zijn er soms pas kort, of bestaan al (veel) langer. Grofweg kunnen we drie groepen onderscheiden: (1) Financiële problemen zijn ontstaan na life-event zoals een faillissement of scheiding²⁹, (2) ouders die zelf ook opgegroeid zijn in gezinnen waar weinig geld was om van te leven en (3) armoede speelt sinds het zelfstandig gaan wonen of door onverstandige beslissingen in het verleden.

(1) Na een life event

‘Tijdens het huwelijk hadden wij geen geldzorgen, we hadden samen een goed inkomen. Sinds de scheiding is dat voor mij veranderd. Ik heb geld geleend om rond te kunnen komen’

De gezinnen die recentelijk te maken hebben gekregen met het leven in armoede – als gevolg van een scheiding, moeten daar erg aan wennen.

‘Voor de kinderen is het echt heel erg wennen, die komen uit zo’n andere situatie. Ze zijn het niet gewend. Mijn dochter bijvoorbeeld wil wel naar de kapper, maar dat stellen we even uit. We doen het maar met wat we hebben. Het is vooral heel erg gedrag aanpassen, wennen’

Ook de drie gezinnen die wij interviewden die als vluchteling naar Nederland zijn gekomen, hebben moeite om financieel een behoorlijk bestaan op te bouwen. Hoewel dat niet altijd zo wordt gezien, is een vlucht in feite ook een life-event. Het is zelden een vrijwillige keuze om het land van herkomst te verlaten. Ze geven allemaal te kennen dat ze in het land van herkomst geen financiële problemen hadden. In Nederland hebben ze veel moeite om de eindjes aan elkaar te knopen.

28. Zie ook H.2 waarin volgens De Beer het minimumloon in een gezin met één kostwinner niet meer volstaat om te allen tijde beschermd te zijn tegen armoede.

29. Dit is landelijk gezien de grootste groep. De meeste mensen die werkend arm zijn, zijn dit tijdelijk. Zie H.2

‘Sinds ons verblijf in Nederland. In [land van herkomst] hadden we een heel ander leven. We woonden bij een tante, betaalden geen huur, we hadden beiden werk’

‘Al langer, zo lang als ik in Nederland ben’

(2) Armoede speelt al sinds hun jeugd een rol in het leven van een aantal ouders,

Ze zijn zelf ook opgegroeid in een gezin waar het financieel krap was. Zij zijn het ‘van huis uit gewend’ om met weinig geld te moeten leven. Bij deze ouders is sprake van zogeheten generatiearmoede.

‘Ik ken het wel. Mijn moeder heeft de kast moeten verkopen om mijn schoolgeld te kunnen betalen’

‘Mijn moeder is overleden toen ik 12 jaar was. Ik heb als kind toen meegeholpen in de ijzerhandel, lichamelijk zwaar werk. Toen hadden we niks. Ik ben ook zo opgevoed, ik weet niet beter’

‘Ik ben ook zo opgegroeid, je leeft met wat je hebt. Als je je kan redden dan is het goed. Vroeger was het ook niet breed’

(3) Ouders hebben sinds zij op eigen benen staan of door een onverstandige keuze in het verleden te maken gekregen met het moeten leven met (te) weinig geld.

‘Stom gedaan met een lening afsluiten. Zo’n fijne lening waar je alleen maar rente betaalt en niks aflost. Aangesloten om weer andere dingen mee te kunnen betalen. Met het idee dat werk ik wel weg. Maar toen werd ik zwanger en ben ik minder gaan werken en is mijn inkomen gedaald’

‘Ons inkomen is al een jaar of 8, 9 hetzelfde. Toen we samen gingen wonen, zat ik nog op school. Met z’n tweeën heb je minder kosten. Ik kreeg toen ook nog studiefinanciering. Nu zijn we met zijn vijven. Is het moeilijker’

Tegelijkertijd is er ook een moeder die haar geringe inkomen nauwelijks als een probleem ervaart.

‘Sinds mijn scheiding heb ik het zelfs een stuk ruimer, mede dankzij de toeslagen en ik hoef mijn studieschuld niet af te betalen. We werkten toen alle twee parttime, hij verdiende meer dan ik. We redden het, maar het was niet superruim. We kwamen niet in aanmerking voor toeslagen.

Ik hield toen niet zoveel over, ook omdat ik zo’n 200 euro studieschuld afbetaalde. Ik heb nu geen moeite om rond te komen, ik voel me helemaal niet arm. Ik heb alles. Ik maak zelfs niet altijd alles op wat ik per maand binnen krijg’

(alleenstaande moeder, zoon van vier jaar).

3.3 Complexiteit van levens

‘Mijn leven is een kluwen losgedraaide cassettebandjes’

Het mee kunnen laten doen van de kinderen met leeftijdsgenoten, is slechts een van de uitdagingen waarvoor deze gezinnen staan vanwege de krappe financiële situatie. Het leven van de gezinnen met wie wij spraken is doorgaans behoorlijk complex. Ook al ligt de focus van ons onderzoeksproject op de mogelijkheden verruimen voor sociale participatie van kinderen, het is van groot belang dat we ons rekenschap geven van deze complexiteit. We zien ouders worstelen met schulden, problemen in de relationele sfeer, met gezondheidsproblemen – van zichzelf of directe familieleden, met de combinatie van zorg voor de kinderen en werk, met moeilijkheden op het terrein van wonen en/of met de Nederlandse taal. In twee gezinnen vermoeden wij een licht verstandelijke beperking.

Schulden

Negen gezinnen hebben te maken met schulden. Daarvan zitten twee gezinnen in een schuldenregeling (WSNP of sanering) en is er één gezin bij wie een schuldenregeling in de maak is. Het uitzicht om dan over drie jaar van de schulden af te zijn, biedt deze moeder rust:

‘Ik wil het liefst dat er geen brief meer komt, ik wil RUST. Een paar weken geleden is een collega onverwacht overleden en ik denk: stel dat dat mij overkomt, mijn zoon heeft al helemaal niks en dan ook nog al die ellende, nee ik wil gewoon rust. Ik wil niet dat hij gestraft wordt voor de keuzes die ik ooit heb gemaakt. Hij merkt het ook steeds meer thuis. Dan komt er weer een rekening en weer een rekening. Wat moet ik daar nu weer mee. Reageert je toch uiteindelijk op de kinderen af. En je wilt van alles. Je moet telkens nee zeggen. Dat hou je op een gegeven moment niet vol’

(alleenstaande moeder met een zoon van 12 jaar)

Ook andere ouders vertellen over hun schuldensituatie:

‘Na de scheiding ben ik in de schuldsanering terechtgekomen. Ik heb schulden bij de Belastingdienst, want ik ben ten onrechte beschuldigd van fraude met de kinderopvangtoeslag. Daardoor ontstonden ook andere betalingsachterstanden. Er is inmiddels een schikking getroffen met de Belastingdienst’

Dit betekent overigens niet dat de andere schulden die veroorzaakt zijn door schulden bij de Belastingdienst hiermee zijn opgelost.

‘Ik heb een aantal betalingsregelingen lopen. Die heb ik zelf afgesproken. Het gaat om een doorlopend krediet, een nutsbedrijf, ergens iets online besteld. Waterschapsbelasting. Ik verwacht dat binnen nu en drie maanden de helft daarvan al weg is’

Zeker drie ouders hebben schulden bij (schoon)familie of vrienden. Naast deze negen gezinnen met schulden zijn er twee gezinnen die een schuldenregeling achter de rug hebben. Ook zijn er twee ouders met studieschuld en was er een ouder die alleen via een beperkte schuld op de creditcard een benodigde andere auto heeft kunnen kopen. Deze was binnen twee maanden weer afbetaald. Een ouder zegt geen schulden te hebben, maar alleen omdat zij een ruimhartige bijdrage van haar ouders ontvangt.

De zorgen om schulden en onbetaalde rekeningen groeit sommige ouders boven het hoofd. Dan zijn er heel veel schulden en betalingsachterstanden. Een moeder laat tijdens het gesprek een stapel onbetaalde rekeningen zien, onder andere huur (ze zorgt er angstvallig voor niet te veel achter te lopen), belasting, water/licht, boekhouder. Ze belt alle schuldeisers, legt het uit, treft regelingen en betaalt zo goed en kwaad als het kan (zoals in december toen ze redelijk goed verdiend hadden). Ze belt altijd, maar tegenwoordig kan ze de betalingsafspraken ook niet meer nakomen.

‘Ja, dan heeft bellen ook weinig zin meer... Niet alle post maak ik nog open. Wat kan ik ermee?’

(ondernemersgezin, 5 kinderen)

Zes ouders zeggen volmondig nee op de vraag of zij ooit met schulden te maken hebben gehad.

‘Ik wil geen schulden hebben. Ik zeg tegen mijn man, wat we niet hebben dat hebben we niet. Dan werk je jezelf alleen maar verder in de nesten’

Twee ouders hebben (vrijwillig) budgetbeheer. Het geeft hen rust dat iemand hun geldzaken regelt.

Relationele problemen

De moeders die gescheiden zijn, staan niet altijd op goede voet met hun ex-partner en de vader van (een van) hun kinderen. Soms zijn er twee ex-partners. Het geeft deze moeders veel stress, omdat de alimentatie niet of onregelmatig betaald wordt. Ze kunnen niet altijd rekenen op de (financiële) bijdrage voor de kinderen. Vaders zeggen wel bij te dragen, maar doen of kunnen het vervolgens niet. Ook kunnen (het al dan niet naleven van de) bezoeksregelingen leiden tot onrust in de gezinnen. Daar hebben deze moeders veel verdriet van.

Zoals deze moeder, ze heeft veel zorgen over gedoe met haar ex-man. Afspraken zijn gemaakt over dat de kinderen elke week een paar dagen of de andere week het weekend erbij, bij hun vader zijn. Maar de kinderen zijn niet graag bij hun vader. De kinderen vinden het lastig dat hun vader een nieuwe vriendin heeft.

‘De kinderen appen hun vader gewoon zelf dat ze niet willen komen. Daar krijg ik de schuld van’

Een andere moeder vertelt:

‘Mijn oudste dochter was een weekend naar hem toegegaan. Ik kreeg toen geen contact met hem, ik vertrouwde het niet. Uiteindelijk hebben we via Veilig Thuis een rondetafelgesprek gehad in een beschermde omgeving. Ze helpen ons in de omgang met elkaar. Waarschijnlijk komt er ook geen officiële omgangsregeling. Omdat hij geen geschikte woonruimte heeft en wegens zijn verslavingsproblemen’

Zorg voor de kinderen

Bij alleenstaande moeders zien we dat de zorg voor de kinderen grotendeels op hen neerkomt. Dit heeft financiële, maar ook praktische en emotionele gevolgen. Het is vaak ingewikkeld om (nagenoeg) in je eentje kinderen te moeten opvoeden en ook te werken. Wat daarbij ouders hoofdbrekens bezorgt, zijn de flexibele of ongunstige werktijden, de hoge kosten en het niet flexibel zijn van de kinderopvang.

‘Het is belangrijk dat de werkgever wel flexibel is, dat ik onder schooltijden kan werken. Ik heb een voorstel gedaan aan mijn leidinggevende, dat ik drie dagen fulltime wil werken, dan kan ik het net redden met de eigen bijdrage voor de kinderopvang van 100 euro per maand. Maar dat kon niet.’

Nu moet ik op zoek naar een gastouder voor de baby, maar ook dat is niet makkelijk. Daar maak ik me veel zorgen over. Ik heb alles uitgezocht bij Belastingdienst, maar het is niet goed te regelen'

(alleenstaande moeder met een tweeling van 6 jaar en een baby op komst)

Eigen gezondheidsproblemen en mantelzorg

Sommige gezinnen hebben te maken met gezondheidsklachten. Een vader is zijn baan erdoor kwijtgeraakt. Een andere vader is om gezondheidsredenen afgekeurd. Een moeder heeft al jaren te maken met psychische klachten. Zij weet daar inmiddels goed mee om te gaan, maar ze voelt zich kwetsbaar.

'Als ik omval...! Dan zijn we verder van huis. Maar ik vecht, en ik let er op. Niet meer dan twee dingen per dag doen. Na dit gesprek zeg ik misschien wel, mijn fiets moet ik eigenlijk ophalen, staat bij de reparatie, ik doe het niet'

(alleenstaande moeder, kinderen van 16 en 7)

Maar ook is er de zorg voor familieleden:

'Vorig jaar ben ik ook vaak in [oude woonplaats] geweest, mijn zus had borstkanker. Kost toch ook geld, elke keer op en neer. Nu betaalde mijn zus ook wel eens benzinegeld, maar toch'

Ook zorgt een aantal moeders voor hun zieke ouders of hebben dat een tijd gedaan voordat zij overleden. Dit wordt nog ingewikkelder als de (groot)-ouder niet in Nederland woont.

'Mijn moeder is vorig jaar overleden. Zij woonde in [land van herkomst]. Daar is het heel anders. In Nederland is de overheid verantwoordelijk voor de zorg, maar in [land van herkomst] moet de familie zelf zorgen. Drie jaar geleden werd ze ziek. Geopereerd. Ik ben drie keer alleen, het gezin bleef hier, naar [land van herkomst] gegaan. Dat was moeilijk. Via lenen en collega's heb ik het kunnen doen'

(vader van gezin met vijf kinderen)

Wonen

Op het terrein van huisvesting is de situatie van de gezinnen ook vaak complex. Voor gescheiden ouders kan het moeilijk zijn geschikte woonruimte te vinden. Zo spraken we ouders die met hun kinderen tijdelijk op een vakantiepark wonen of hebben gewoond, bij gebrek aan tijdige beschikbaarheid van

adequate woonruimte. Ook woont een aantal gezinnen in een (te) kleine flat. Deze gezinnen zouden graag willen verhuizen naar een geschiktere woonruimte met meer (buiten)ruimte. Dit lukt (nog) niet.

Taalproblemen

Ouders die de Nederlandse taal onvoldoende machtig zijn, ervaren moeilijkheden in sociaal opzicht (sociaal isolement), maar ook belemmert het hen in vooruitkomen. Een opleiding volgen is lastig, dat geven twee moeders expliciet aan.

3.4 Beleving van armoede

Armoede is een relatief begrip. Armoede kent vanzelfsprekend financiële aspecten, maar armoede strekt zich (op den duur) uit over alle levensdomeinen. Van deze complexiteit hebben we in de vorige paragraaf een indruk gegeven. We kunnen hier nog een dimensie aan toevoegen. Het gaat hierbij niet om de feiten van iemands levensverhaal, maar over hoe mensen hun huidige situatie beleven. Wat doet armoede met mensen? Wat is de *grondtoon* van mensen? Uit jarenlang optrekken met mensen in armoede is een patroon te ontdekken³⁰. Zonder hier al te diep in te gaan op deze armoedebelevingsscenario's, willen we vanuit die wetenschap wel benadrukken dat het van belang is om oog te hebben voor hoe mensen hun situatie beleven. Dit is namelijk van invloed op hun houding, handelen en welke perspectieven mensen voor zichzelf (en hun kinderen) zien. Dit heeft vervolgens consequenties voor de manier waarop ouders zich aangesproken voelen en ondersteuning willen of kunnen accepteren.

De ervaren armoede van ouders is van belang, omdat dit van invloed is op hun gedrag én op de manier waarop deze ouders zich laten aanspreken op hun financiële situatie en (mogelijke) belemmeringen die zij hebben om het meedoen van hun kinderen mogelijk te maken.

Interessant is dat de feitelijke financiële situatie – want alle ouders leven onder, op of net iets boven de formele armoedegrens – lang niet alles zegt over hoe ouders hun situatie ervaren en welke overlevingsmechanismen zij inzetten. Tegelijkertijd moet dit niet lichtvaardig worden opgepakt. Want hoewel de hoogte van het inkomen niet alles zegt over hoe ouders omgaan met het (te) lage inkomen, feit is wel dat het voor sommige ouders echt ondoenlijk is om met weinig geld rond te komen.

30. Huygen en Wittenbols (2020). Armoede beleven. Tilburg: De Vonk.

We hebben ook bij de ouders in dit onderzoek gehoord dat zij armoede op verschillende manieren beleven. Zij verwoorden op uiteenlopende manieren wat armoede met hen doet. We krijgen daarmee zicht op de verschillende copingmechanismen van ouders, om het zware leven vol te houden. Dat zijn niet altijd reële gedachten, maar overlevingstechnieken (Van Nistelrooij, 2003). We lichten er een aantal aspecten uit.

Ouders voelen zichzelf niet altijd arm

Niet alle ouders ervaren dat zij in armoede leven. Sommige ouders herkennen zichzelf er eigenlijk helemaal niet in. Zij voelen zich niet echt arm.

‘Bij armoede heb ik een andere beleving. Dan leef je op droog brood en water. Dat er geen geld is voor broodbeleg of een warme maaltijd. Geen nieuwe kleren is voor sommigen ook armoede, voor mij niet. Voor mij zit dat in eten. Dat geef ik prioriteit’

(alleenstaande moeder, twee kinderen)

‘Ik voel niet echt dat wij in armoede leven’

(vader, moeder, drie kinderen van 6 en 4 jaar en 8 maanden)

‘Wij hebben het niet zo ervaren dat we arm waren. Een feestje zit niet in grote bedragen geld. Een veilige thuishaven, dat is belangrijk’

(alleenstaande moeder van vier kinderen)

‘Ik voel me niet arm. Ik voel dat ik genoeg heb’

(alleenstaande moeder, dochter van 5 jaar)

Armoede als gegeven – het is nu eenmaal zo

Berusting of is het verslagenheid? ‘Het is zo.’ Berusting is in dit licht eerder te zien als een overlevingsmechanisme. Het aanvaarden van de situatie zoals die is, is een enorme kracht van mensen en helpt ze om zich staande te houden. Mensen hebben behoefte aan autonomie, en dat geldt wellicht nog sterker voor werkenden. Het gevolg daarvan kan wel zijn dat zij zichzelf tekort doen, omdat zij daardoor minder geneigd zijn om hulp te zoeken. Beeldvorming over anderen (er zijn mensen die het slechter hebben dan wij) bevordert dit ook niet, waardoor zij zich gewoonweg niet realiseren dat ondersteuning ook voor hen beschikbaar is.

Sommige ouders ervaren de situatie als gegeven.

‘Je hebt het niet voor het kiezen’

Relativering

Ouders vinden dat er genoeg mensen zijn die het slechter hebben dan zij. Ouders willen niet klagen.

‘We hebben het niet slecht. We kopen alleen wat we echt nodig hebben. We leven heel zuinig en kunnen net rondkomen. Ik koop bijvoorbeeld de kerstspullen na de kerst, met flinke korting. En er liggen nep-pakjes onder de boom [ingepakte lege dozen]. Zo ziet het er toch gezellig uit. Ik eet op mijn werk als het kan. Als het nodig is, eet ik ’s avonds brood. Alles komt van de kringloop, ik heb alles opgeknapt’

Rijkdom zit niet in (veel) geld

Ouders geven aan dat rijkdom voor hen niet in veel geld zit.

‘Rijk zijn zit niet in 10.000 euro op de bank, maar dat zit er voor mij in dat je je leventje kan leven en gaat de wasmachine kapot dat je een nieuwe kan kopen’

Niet alleen geld maakt dat mensen zich rijk voelen.

‘Liefde en aandacht voor elkaar, dat vind ik belangrijk, dat is belangrijker dan geld’

‘We zijn gelukkig met wat we hebben, een dak boven ons hoofd, te eten en liefde’

Ondanks de penibele financiële situaties ervaart een deel van de ouders ook de waarde van het leven. Ze waarderen het veilige land waarin ze leven, het dak boven hun hoofd, het eten dat ze hebben, het feit dat de kinderen naar school kunnen gaan en bovenal de liefde die ze ervaren.

Een belangrijk anker voor ouders kan ook het geloof zijn. In een van de gesprekken kwam dit nadrukkelijk aan de orde. Hoop, vertrouwen en dankbaarheid zijn waarden waaraan deze vader veel kracht ontleent. Het is lastig voor deze vader om aan te geven welke moeilijkheden hij ervaart met het leven in armoede. Deze vraag blijkt voor hem heel lastig te beantwoorden. Hij lijkt vooral dankbaar (en trots) dat hij het tot nu toe zelf allemaal heeft kunnen regelen. Nu de kosten echt niet meer te betalen zijn, en hij hoorde over Leergeld, is het balletje gaan rollen richting ondersteuning.

Way of life

Ouders die al langere tijd te maken hebben met financiële krapte, hebben

zich aangepast en weten niet beter dan dat zij met weinig geld moeten leven. We zien dat in voorbeelden van zogeheten generatiearmoede, waarbij ouders zelf ook zijn opgegroeid in armoede. Maar ook bij een aantal ouders die het financieel moeilijk hebben sinds zij op eigen benen staan en een eigen huishouden met kinderen runnen.

‘Ik ben het al zo lang gewend. Het is niet zo dat het ooit anders is geweest. Snap je wat ik bedoel? Heel vroeger dacht ik, ik geef het allemaal uit dan komt dat vanzelf wel goed. Uiteindelijk kom je jezelf tegen en kom je erachter dat dat niet zo werkt. Ik zeg dat omdat ik het altijd al met heel weinig heb moeten doen. Op een gegeven moment gaat dat vanzelf. Dat klinkt een beetje gek, maar je krijgt daar een beetje feeling voor. Je bent erop ingesteld. Het is een soort automatisme geworden’

(alleenstaande moeder met zoon van 6 jaar, heeft € 60 leefgeld per week)

3.5 Gevolgen van leven in armoede, ook als werkende

Tijdens de gesprekken hebben wij geprobeerd zicht te krijgen op wat de gevolgen zijn voor de gezinnen van het moeten leven in armoede. Wat zij daar vooral moeilijk vinden, wat ze stress oplevert, of onzekerheid. We realiseren ons dat onderstaande gevolgen en moeilijkheden in feite kunnen gelden voor alle gezinnen die moeten rondkomen van een laag inkomen en niet alleen voor werkenden.

Puzzelen, het dagelijks rondkomen is moeilijk

Wat misschien wel het meest in het oog springt, is het dagelijks gepuzzel van ouders om in het dagelijkse levensonderhoud te kunnen voorzien en de moeite die ogenschijnlijk eenvoudige zaken kosten.

‘Altijd, bij elk ding moet ik uitrekenen, kom ik uit. In de supermarkt bijvoorbeeld. Ook moet ik boodschappen doen van mindere kwaliteit, want dat is goedkoper. Geen kleding kunnen kopen. Je vult het ene gat met het andere. Ik zie daar geen heldere oplossing voor. De prijzen van boodschappen stijgen, maar mijn weekgeld niet’

‘Aan het einde van de maand loop je te tellen: wat kan nog? Je bent gewend om continu op een rijkeltje te lopen’

‘Het is uitkijken’

‘Dagelijks rondkomen: boodschappen, levensonderhoud. Eten bij familie zodat we kosten kunnen delen. Heb kerstpakketten van mensen gekregen. Ik kook ook niet elke dag, ik kook heel veel en bewaar het. Ik probeer zo ook te bezuinigen, ook op energie. Ik laat de kinderen niet onder de douche spelen’

Stress

Uit bovenstaande blijkt dat de gezinnen te maken hebben met schaarste. We weten inmiddels dat schaarste invloed heeft op je brein en daarmee op je gedrag (Shafir en Mullainathan, 2013). Het je continu zorgen moeten maken over geld leidt tot stress. De aandacht is gericht op de korte termijn, omdat daar de meest urgente opgaven liggen. Er is dan weinig ruimte om zaken op de lange termijn te zien (zie ook 3.6 over toekomstperspectief). We zien deze inzichten bevestigd in de gesprekken.

‘Er is gedoe, en vooral die achterstanden, het is eigenlijk niet te doen, er is geen oplossing in zicht. Het lukt gewoon niet’

(ondernemersgezin met vijf kinderen)

‘Soms hebben we stress of we het redden aan het einde van de maand. Of als er een tandartsrekening komt, moet je weer een betalingsregeling gaan treffen’

(vader met fulltimebaan, moeder, 3 kinderen)

Sociale gevolgen

Het weinige geld in de gezinnen kan leiden tot een sociaal isolement, schaamte en het beperkt de mogelijkheden voor kinderen om mee te kunnen doen.

• Sociaal isolement

Als gevolg van het moeten rondkomen met (te) weinig geld, ervaart een aantal ouders in een sociaal isolement te leven. Deze ouders zitten in een overlevingsmodus en hun situatie kenmerkt zich door uitzichtloosheid. Dit heeft ook impact op de kinderen.

• Het omgaan met andere kinderen

Ouders vertellen dat minder speelafspraken mogelijk zijn, of dat het gezin zelf geen sociaal leven heeft, wat vooral in de winters en in de vakanties lastig is. Ook de woonomgeving heeft impact op de manier waarop kinderen met elkaar omgaan.

‘Mijn dochter ging zwemmen met vriendinnen, ze kreeg wat geld mee en een tas met lekkers te snoepen en drinken. Ze kwam verdrietig terug, want andere kinderen hadden meer geld meegekregen, wel twintig euro voor een patatje. Ik kan dit niet oplossen, er zijn altijd anderen die meer hebben. Opgroeien is echt lastig voor de kinderen. Ze hebben niet veel vriendjes. Daar heeft vooral de oudste veel verdriet van’

‘Mijn zoon had afgesproken met een vriendje uit een ‘grotehuizenwijk’. Toen woonden wij hier net en ik was trots op ons huisje. Nadat het vriendje weg was, was mijn zoon een beetje stil. Ik vroeg wat er was. Hij heeft toen moeten huilen: ‘Hij zegt dat wij maar een mierenhuisje hebben.’ Dat vriendje woont in een groot huis met vier verdiepingen. Ik zeg tegen hem: “Weet je wanneer zijn moeder een keer thuis is? Ze zit volgens mij de hele dag op de telefoon. Die moeder is ook altijd bij de wedstrijd, maar ze zit heel vaak te bellen met het werk.” Maar ja, zoiets doet wel pijn hè. Daar heeft hij echt wel een paar dagen last van gehad’

‘Ze gaat wel met vriendinnen weg. Thuis en school, dat zijn twee aparte werelden voor haar. Ze gaat wel eens naar vriendinnen in [‘rijk’ dorp]. Daar staan veel grote huizen. Dan zegt ze: ‘Gaan wij ook in [‘rijk’ dorp] wonen?’’

- **Niet mee kunnen doen**

‘Iets leuks te gaan doen met de kinderen, dat schiet erbij in. Soms moet ik daar wel om huilen. Dat zie ik dan op Facebook, dat anderen zijn geweest ... ik zou heel graag een dagje weg willen met de kinderen, maar dat zit er niet in. Dat is echt moeilijk’

- **Schaamte**

Ouders constateren ook schaamte bij hun kinderen.

‘De oudste schaamt zich er wel voor dat we gebruikmaken van de Voedselbank. Daar hadden ze het een keer over, op school, bij een jeugdjournaal. Ze durfde dan niet goed te zeggen dat zij óók bij de Voedselbank lopen’

(pas gescheiden, alleenstaande moeder, vier kinderen)

Indirecter kunnen we dit ook afleiden uit andere verhalen, bijvoorbeeld over dat vriendinnen nauwelijks mee naar huis komen, dat thuis en school gescheiden werelden zijn.

Omwille van de kinderen cijferen ouders zichzelf weg

Wat alle ouders willen, is dat hun kinderen niks tekort komen. Het is vaak vanzelfsprekend voor ouders dat ze zichzelf wegcijferen en wat ze nodig vinden voor hun kinderen voorrang geven. Doordat de focus vooral op de kinderen ligt, lijken veel ouders (moeders) ook niet goed te kunnen benoemen wat ze zelf nodig zouden hebben.

‘Ik laat voor mezelf dingen achterwege omwille van haar. Ik zou niet zo snel iets voor mijzelf kopen’

‘Voor haar koop ik altijd goede dingen, voor mezelf heel weinig. Ik ga ook niet uit eten of zo. Kleding koop ik bijna nooit. Een keer in de zomer en een keer in de winter misschien. Ik krijg van een cliënt oude kleding. Broeken, T-shirts. Hoef ik zelf niet veel te kopen’

‘Ik vind dingen voor mezelf niet zo belangrijk. Bijvoorbeeld kleding, zelf heb ik niet veel nodig. Mijn kinderen moeten goed naar school kunnen gaan.’

Ouders zeggen ook geen tijd voor zichzelf te hebben.

‘Ik heb geen tijd voor mezelf. Ik zou wel willen sporten, soms naar de kapper. Ik zou wel willen fietsen maar ik heb geen fiets, de kinderen wel. Ik wil iets met mijn leven doen, wil iets maken. Tijdens vakanties zijn we zo geïsoleerd vanwege het geld. Vooral in winter is dit erg’

(vader, moeder, drie kinderen van 12, 4 en 2 jaar)

Gevolgen duidelijker voor oudere kinderen dan voor jonge kinderen

Ouders zeggen regelmatig, vooral als de kinderen nog jonger zijn, dat ze er nauwelijks iets of niks van merken. Vooral ouders met oudere kinderen zien ‘dat ze er wel wat van mee krijgen’. Dat is moeilijk voor ouders, nee moeten zeggen, en dat niet alles kan.

‘Ze zijn nog klein hè, ze begrijpen het nog niet’

(alleenstaande moeder, tweeling van 6 en baby op komst)

‘Ik denk niet dat hij er nu iets van merkt. Wellicht in de toekomst. Dat begint nu een beetje. Bijvoorbeeld, hij heeft nu een vriendje en allebei de ouders hebben een eigen bedrijf. Dat is een heel andere situatie. Dan komt hij thuis en dan heeft hij allerlei dingen gedaan. En dan wil hij dat ook en dat vind ik soms wel ... moeilijk is niet het goede woord. Maar een spel-

computer bijvoorbeeld, daar vind ik hem nu gewoon nog te jong voor. En probeer ik hem dat ook wel duidelijk te maken, dat mama hard werkt voor de centjes, maar dat het niet altijd zo kan als ... ja dat zijn ook dingen ... Hij is nu nog jong, maar als hij ouder wordt zijn dat ook dingen die gaan meespelen'

Verhouding tussen ouders en kinderen

Het moeten rondkomen met een beperkt budget doet ook iets met de verhouding tussen de ouders en kinderen³¹. Ouders vertellen verhalen waaruit de loyaliteit van kinderen blijkt, maar ook het verantwoordelijkheidsgevoel dat zij, vaak op jonge leeftijd, al laten zien. Bekend is dat kinderen veel meer meekrijgen van de armoede dan dat ouders weten³².

'Maar ze snappen het wel'

'Mijn dochter zegt: "Je hoeft mij niet te sparen." Ik leg het haar nu zo goed mogelijk uit waarom dingen niet kunnen. Dan begrijpt ze het ook wel'

We horen over de verantwoordelijkheid die kinderen op jonge leeftijd al op zich nemen. De kinderen maken zich zorgen over het beperkte budget, maar ook om hun ouders.

'Laten we dat maar niet doen mam, dat is zo duur'

Of kinderen willen zelf de kosten dragen.

'De rits van haar nieuwe jas was kapot, ze weet dat ik dat niet zo kan vervangen. Dan zegt ze: "Mam, dan betaal ik dat wel."'"

'Mam, als ik centjes heb ga ik een bos bloemen voor je kopen'

Het knaagt

De gevolgen worden zichtbaar in alledaagse dingen. Ook al zijn er volop verhalen van kinderen die het begrijpen, de tevredenheid ondanks alles en dat ouders ervoor zorgen dat de kinderen niks tekort komen, het altijd moeten opletten met geld speelt de gezinnen wel degelijk parten.

'Mijn kinderen zijn gelukkig overal tevreden mee, kleding tweedehands ... ze zijn tevreden. Ze hebben het goed door hoor, dat wij met geld opletten.'

31. Hier speelt ook verschil in beleving tussen ouders en kinderen een rol. Daar hebben we vanuit de interviews geen zicht op, omdat we de kinderen niet zelf hebben gesproken. We weten dit bijvoorbeeld uit de Leergeldtraining - onderdeel Het gelukkige kind

32. Zie bijvoorbeeld Van Nistelrooij (1998)

Dan vraag de jongste iets, bijvoorbeeld een PlayStation kaartje van tien euro, en dan zeg ik dat het niet kan. En dat is dan goed voor hem hoor. Maar dan breekt je hart weer, dan moet je weer zeggen: "Ik kan niet." En dan zegt hij wel: "O, dat geeft niet, dat is prima." Het zijn maar kleine dingetjes, maar toch. Het zou fijn zijn als die kleine dingetjes eens zouden kunnen'

'Ze komen niets tekort. De kinderen hebben er wel last van. Mijn zoon had de gaten in zijn broeken gespeeld, dan wil ik niet boos worden maar het is heel vervelend. Hij zat huilend aan de ontbijttafel. "Het is wel erg hè mam." Ja, ik zeg: "Nou, maar ik naai het zo weer dicht." Ik repareer de broek en hij loopt er maar in. Maar kinderen op school hebben wel het nieuwste van het nieuwste. Ik leg uit dat ook oude kleren goed genoeg zijn, en dat accepteren ze wel. Ja, natuurlijk hoor ik ze wel eens over Euro Disney, maar goed ... je moet altijd wat te wensen overhouden'

Spontaniteit is weg, overal moet je over nadenken

Wat ouders zwaar valt is 'dat er nooit eens spontaan iets kan'. Over alle (extra) uitgaven moet worden nagedacht. Geldgebrek heeft grote invloed op het dagelijkse doen en laten van mensen. Dingen kunnen niet zomaar, de spontaniteit is weg, ouders voelen zich belemmerd.

De pijn van begrip

Ouders zeggen doorgaans begrip te ontmoeten wanneer zij wegens geldgebrek iets niet kunnen doen. Tegelijkertijd doet dit begrip ook pijn. Het maakt duidelijk dat anderen voor wie armoede geen dagelijkse realiteit is, er gewoonweg niet bij stilstaan dat het wel of niet hebben van geld van invloed is op bijvoorbeeld leuke dingen ondernemen.

'Ze snappen het wel als je zegt dat het er even niet in zit, maar dan hebben ze het al gevraagd'

(moeder over de vraag van een kennis of ze zin heeft om mee te gaan naar een kerstmarkt)

Geen buffer en niet kunnen sparen

Wat bij ouders stress en onzekerheid veroorzaakt, is dat zij geen buffer hebben waarop zij kunnen terugvallen in het geval van onverwachte (hoge) kosten. Ook hebben ouders nauwelijks of geen mogelijkheid om te sparen. De richtlijn van het NIBUD³³ om 10% van het maandelijkse inkomen te sparen is voor deze ouders niet haalbaar.

33. Zie: <https://www.nibud.nl/consumenten/maandelijks-10-procent-sparen/>

‘Het moeilijkste is dat je geen buffer hebt om tegenslag op te vangen. Zoals toen met de wasmachine. Ik heb ook echt een auto nodig, onder andere voor al het halen en brengen van en naar school/sport/vrienden, en dat zou niet lukken zonder de inbreng van mijn ex. We delen de auto’

‘Ik kan niet sparen. Soms lukt het met de kinderbijslag, maar ik moet ook kleding voor ze kopen. Het lukt dus niet om te sparen voor als iets kapot gaat, de wasmachine of zo’

‘Het probleem is dat je geen buffer hebt. Toen mijn auto kapot ging heb ik bij een kennis een klein bedrag geleend. Omdat je gewend bent continu op een rijkeltje te lopen, lukt het niet goed om te sparen en een buffer te maken’

3.6 Moeilijkheden het hoofd bieden: vindingrijk en hard werken

Hierboven hebben we gezien welke gevolgen leven in armoede heeft voor werkende ouders en hun kinderen. Wij leiden daaruit af: armoede is hard werken. Ouders werken hard om de situatie het hoofd te bieden. Ze zijn aan het overleven, maar we zien ook dat ouders zichzelf overwinnen. Ouders gaan niet snel bij de pakken neerzitten. De verhalen getuigen van enorme veerkracht. Ouders zijn over het algemeen zeer behendig (geworden) in het elke maand de eindjes aan elkaar knopen. Ouders leven heel zuinig (eten, tanken, kringloop, energie, afval) en ze vertelden ons allerlei oplossingen om geld te besparen, om tijdelijk aan wat extra geld te komen of hoe dat maandelijks puzzelen er dan uitziet.

‘Net als nu ook [het is de 10e van de maand]. Sinds vorige week zit ik al zonder geld. Omdat ik vorige week jarig ben geweest. En je mag gerust weten, ik spaar wel euro’s [losse munten]. Als ik weet, het wordt de komende maand wat moeilijk, dan heb ik daar nu nog € 40. En ik heb nog een half zegelboekje van de Albert Heijn. Dan moet ik het daar mee doen. Maar ja, ik moet ook tanken [auto is nodig om naar haar werk te kunnen]. Ik ben al de hele week aan het puzzelen en rekenen. De 15e betaalt de belasting uit. De 18e krijg ik weer de vrijwilligersvergoeding [voor het vrijwilligerswerk dat zij doet naast haar betaalde baan] en de 20e is er weer de belasting, dus nog eventjes ... Zo’n zegelboekje kan ik dan uit de kast pakken als het weer krap wordt. Dan heb ik weer een tientje’

‘Via de weggeefwinkel hebben we een kastje kunnen krijgen. Dan kunnen we deze kast [die er mooier uitziet] via Marktplaats verkopen’

‘We belenen sieraden en we verkopen spullen uit huis en de schuur’

‘We hebben een collectieve zorgverzekering via de gemeente. Maar wel eigen risico. Wanneer we de medicijnen niet kunnen betalen dan treffen we een betalingsregeling’

‘We betalen voor afval. Ik doe zo min mogelijk, een keer in de twee weken. We hebben een container met een pasje. De gemeente stuurt een factuur naar gebruik’

Het zou te makkelijk zijn om alleen de enorme vindingrijkheid en creativiteit van de ouders te roemen. (vgl. Van Nistelrooij, 2003). De gevonden oplossingen zijn zeker prijzenswaardig. Tegelijkertijd is het eigenlijk ook gewoonweg pijnlijk om te horen hoe een moeder haar eigen spullen verkoopt. Of hoe een andere moeder ingepakte lege dozen onder de kerstboom legt omdat ‘dat er gezellig uitziet’. Of de moeder die bezuinigt op afval.

Deze creativiteit is het gevolg van een onderliggende noodzaak. De omstandigheden dwingen ertoe. Ouders ervaren ook wel degelijk moeilijkheden die het leven in armoede met zich meebrengt. Voor ouders die werken, zijn deze patronen misschien nog wel sterker aanwezig. Ouders vinden vaak zelf dat werk hebben en toch arm zijn, niet logisch is. Ik heb toch een baan, dan hoef ik niet arm te zijn. Het ligt vast aan mijzelf. Alsof de maatschappelijke beeldvorming, waarin het gangbaar is te denken dat je in Nederland niet arm hoeft te zijn, zeker niet als je een baan hebt, bij mensen ‘naar binnen slaat’. Omdat dit de gangbare maatschappelijke opvatting lijkt te zijn, gaan mensen ook zo over zichzelf denken. Meer daarover in hoofdstuk 6 over drempels bij het zoeken van hulp.

Onbewust

Ouders lijken zich niet altijd te realiseren dat ze van zo verhoudingsgewijs weinig moeten rondkomen. Ze beschouwen hun situatie niet als uitzonderlijk. Of ze ervaren wel een gebrek, maar benoemen tegelijkertijd dat hun kinderen in materieel opzicht niets tekort komen. Liever leveren ze zelf nog in op wat zijzelf nodig hebben en bezuinigen ze op uitgaven voor hun eigen kleding, maaltijden of uitstapjes. Regelmatig leggen ouders de nadruk erop dat er altijd eten is voor de kinderen, de koelkast is gevuld, er is genoeg op tafel. Desnoods eten ze zelf wat minder.

Sommige ouders hebben eigenlijk niet eens in de gaten dat ze altijd bezig zijn met geld.

‘Nu we erover praten merk ik hoeveel impact dat bij mij toch eigenlijk heeft. Daar heb ik nooit zo bij stilgestaan. Misschien onbewust, ik hoef er geen aandacht aan te besteden. Ik dacht: andere mensen hebben het veel slechter. Maar er is altijd bezorgdheid (bijvoorbeeld over de wasmachine), het belemmert je in de vrijheid om dingen te kunnen doen die voor anderen wel makkelijk zijn’

3.7 Kijken naar de toekomst

Net als dat ouders hun situatie op verschillende manieren beleven, kijken ouders ook op verschillende manieren naar de toekomst. Een deel bekijkt de situatie van de zonnige kant en heeft vertrouwen in de toekomst. Een aantal ouders spreekt nadrukkelijk de ambitie uit om verder vooruit te komen in het leven. Een ander deel leeft vooral bij de dag en ervaart (nog) weinig ruimte om met de toekomst bezig te zijn. Anderen realiseren zich dat hun situatie nooit wezenlijk zal veranderen of zij kijken vooral met een onzeker gevoel richting de toekomst.

Liefde voor de kinderen

Uit de gesprekken over de toekomst, blijkt hoe universeel de liefde voor de kinderen is. Los van hoe ouders naar de toekomst kijken, zonder uitzondering hopen de ouders het beste voor hun kinderen.

‘De toekomst, ik hoop dat ze later kan studeren’

‘Als de kinderen naar school gaan, kunnen studeren en een baan krijgen. Maar je weet het niet. Hebben ze goede vrienden, zijn ze slim’

‘Voor de kinderen hoop ik dat ze iets gaan doen dat ze leuk vinden. Niveau maakt niet uit. Zij moeten gelukkig zijn met wat ze doen. En dat we ze straks een klein zakcentje kunnen meegeven als ze het huis uitgaan. Maar dat duurt gelukkig nog héél lang!’

Positief toekomstbeeld

Sommige ouders verwachten dat het beter met ze zal gaan.

‘Positief. Als straks de toeslagen allemaal rond zijn, dan lukt het waarschijnlijk wel. Ik moet even door de zure appel heen. Nu pas op de plaats. Financieel hebben we de grond wel geraakt en zijn we weer omhoog aan het krabbelen’

‘Ik hoop snel op een eigen huisje. Ooit komt het goed’

‘Positief. Als ik straks van mijn schulden af ben, dan krijg ik het echt veel beter. En heb ik Leergeld niet meer nodig’

Anderen vinden dat het al beter is.

‘Ik ben van ver gekomen, maar ik ben er nog niet. Maar het gaat beter en ik kom er wel. Ik ben schuldevrij en met een heel mooie start hier terechtgekomen. Ik kom nu wel rond, maar heb weinig ruimte voor onvoorziene kosten (zoals nu spiegel auto eraf gereden). Nu heb ik daar minder stress van, ik heb al zóveel meegemaakt’

‘Op zich positief. Na alles wat ik heb meegemaakt. Qua werk is het wel een onzeker jaar. Maar ik zie mezelf hier wel oud worden. Ik weet niet wat de toekomst brengt maar voor nu vind ik het goed zo. En omdat ik het nooit zo breed heb gehad, ga je er ook naar leven. Ik probeer er het beste van te maken met de dingen die ik heb. En ik moet zeggen: het gaat hartstikke goed. Ik ben nu gelukkig, daar kan geen geld tegenop’

Ondanks een positieve grondhouding is er ook onzekerheid.

‘De toekomst zie ik wel goed in. Ik weet niet of ik schulden ga maken. Straks kan ik wel precies rondkomen met vaste lasten, maar of ik tegenslagen kan opvangen? Ik hoop op termijn meer te gaan werken, over een jaar of anderhalf. Maar gaat het mij daadwerkelijk wel wat opleveren? Raak ik mijn toeslagen dan niet kwijt? Voordeel is in ieder geval dat ik dan pensioen opbouw. En ik vind het leuk om te werken’

Vooruit willen komen

Een aantal ouders kijkt met ambitie voor zichzelf naar de toekomst. Ze willen weer of meer gaan werken of verder studeren. Ook beseffen een aantal moeders heel goed dat ze op dit moment hun capaciteiten niet ten volle benutten. Ze willen zichzelf ontwikkelen en in de toekomst ander werk gaan doen.

‘Ik wil graag verder studeren, hogerop komen. Niet alleen helpende zijn, maar verpleegkundige bijvoorbeeld en meer contacten met patiënten. Ook voor de kinderen zie ik een betere toekomst. Ze zijn nog volop aan het bouwen aan hun toekomst. Misschien kan mijn man ook aan het werk. We willen heel graag uit deze situatie groeien’

‘Het is zwaar werk in de schoonmaak. Ik probeer administratiewerk te doen in de toekomst. Ik wil mezelf ontwikkelen. Met mijn werk, ik moet tevreden zijn, maar ik ben niet helemaal tevreden. Ik zou meer willen. Ik probeer een cursus boekhouding te volgen. Dat kan alleen in de avonden. Maar wegens te weinig inschrijvingen ging de cursus niet door. Dan is er geen volwassenonderwijs’

‘Ik wil als de jongste ongeveer een jaar is, twee dagen gaan werken. Ik heb SPW jeugdzorg en wil kijken of ik daar iets mee kan gaan doen. Mijn schoonmoeder wil 1 dag in de week oppassen. Opvang weegt niet op tegen wat we nu allemaal krijgen. Dan werk ik voor de opvang. Dat is wel een beetje een dingetje. Als het kleintje loopt, is het voor zijn moeder ook iets makkelijker. Dan gaan we even uitdokteren hoe dat gaat. Ik wil wel graag aan het werk. Ik heb ook gewoon een opleiding gedaan. Ik wil daar wat mee. Misschien dat ik ook wel weer naar school wil. Ik denk als ze groter zijn dat ik nog meer ga werken, dan redden ze zichzelf wat meer. Dan hebben wij ook wat meer financiële ruimte.’

(moeder, vader met fulltime baan, drie kinderen)

‘Nou, ik denk dat ik het wel voor me zie dat ik binnen nu en een paar jaar verder ga kijken om wat met mijn opleiding te gaan doen, qua werk – verder weet ik niet gewoon, het zal fijn zijn. Het enige dat ik denk is wat jammer dat ik niet zoveel kan doen met mijn opleiding, hoewel het werk dat ik nu doe ook zo goed past’

Leven bij de dag

Sommige ouders ervaren (nog) weinig ruimte om met de toekomst bezig te zijn.

‘We wennen nog een beetje aan de nieuwe situatie. Ben nu meer in het moment bezig dan dat ik aan de toekomst denk. Ik heb géén idee eigenlijk ...’

(pas gescheiden moeder, 2 kinderen van 8 en 12 jaar)

‘Zelf leef ik van dag tot dag. Voor de kinderen, het maakt niet uit wat ze later gaan doen als het maar bij ze past. Ze komen vast goed terecht. En als ze geldzorgen krijgen, weten ze hoe daarmee om moeten gaan. Mijn tijd komt nog wel. Ik hoop nog wel eens iemand tegen te komen. Zal lastig zijn, want ik ben al lang alleen en kan goed mijn eigen boontjes doppen. En dat zal altijd zo blijven, relatie of niet’

Het blijft hetzelfde

Voor andere ouders is de verwachting dat het hetzelfde zal blijven.

‘Misschien zal ik altijd zo moeten leven. Maar ondanks alle moeilijkheden die je ervaart, je hebt altijd de keus hoe je met je situatie omgaat’

‘Mijn situatie zal hetzelfde blijven. Mijn dochter [2 VWO] wil gaan werken als ze 16 is. Ze is nog niet zo bezig met daarna. Dat moet ze zelf bepalen, ik kan haar niet dwingen’

Onzeker en ongewis

Ook is er een aantal gezinnen dat onzeker en met een onbestemd gevoel naar de toekomst kijkt.

‘We overwegen te stoppen als zzp’er. We weten wel hoe we dit moeten aanpakken. Liever niet, maar alles wordt duurder, ook de inkoop en we verkopen met verlies. Loondienst is niet meteen een optie. We hebben wel gezocht naar werk, maar dat is er niet, of alleen tijdelijk. Zzp’er zijn is vrijheid, zelf je uren indelen. Ook met een uitkering moet je aan allerlei eisen voldoen. Dat is allemaal wel terecht maar zelf zouden we liever vasthouden aan het zzp’erschap’

‘Ik wil graag naar mijn partner in Frankrijk, maar dat kan niet. Ik krijg geen toestemming van de vader van mijn oudste kinderen om te verhuizen. Ik ga in hoger beroep. Als dat niet lukt, wil ik misschien mijn man hierheen halen, via de IND. Ik maak me zorgen over de opvang voor de baby, hoe kan ik mijn werk behouden?’

‘Ik wil graag wat van mijn leven maken, maar dit is niet makkelijk’

3.8 Tot besluit

De 22 ouders die we gesproken hebben, hebben uiteenlopende achtergronden en zijn werkzaam in diverse sectoren, zoals de zorg, productiewerk, detailhandel, administratie, techniek en vervoer. Oververtegenwoordigd zijn de ouders die in loondienst werken, vaak ook met een vast contract. We spraken vijftien alleenstaande moeders en zeven gezinnen met vader, moeder en kinderen. Het aantal uren dat gewerkt wordt, varieert van 20 tot (ruim) 40 uur. De besteedbare inkomens variëren, maar liggen allemaal rond of (ver) beneden de armoedegrens (niet-veel-maar-toereikend criterium). De financiële problemen in de gezinnen zijn relatief nieuw en ontstaan na

een life-event (scheiding, ziekte of vlucht) of bestaan al langer. Een deel van de ouders is zelf ook opgegroeid in armoede, hier is sprake van generatiearmoede. Een ander deel heeft sinds het op eigen benen staan of door onverstandige keuzes in het verleden te maken met financiële beperkingen. In het oog springt de complexiteit van levens. Naast dat er sprake is van financiële problemen, zien we dat ouders te maken hebben met schulden, problemen in de relationele sfeer, gezondheid – van zichzelf of directe familieleden, de zorg voor de kinderen combineren met werk, problemen op het terrein van wonen, maar ook problemen als gevolg van het onvoldoende machtig zijn van de Nederlandse taal.

Oog voor hoe ouders hun armoedesituatie beleven is van belang, omdat het van invloed is op hun houding, handelen en welke perspectieven mensen voor zichzelf (en hun kinderen) zien. Dit heeft ook consequenties voor de manier waarop ouders zich aangesproken voelen en ondersteuning willen of kunnen accepteren. Een deel van de ouders voelt zich niet arm, ze herkennen zich niet in het beeld dat ze zelf hebben van 'arme mensen'. Door het hebben van een betaalde baan, lijken zij zich niet arm te mogen voelen. Veel van de ouders denken dat anderen het veel slechter hebben dan zij.

De gevolgen van leven in armoede laten zich echter op verschillende manieren zien. Het dagelijks moeten puzzelen om rond te kunnen komen springt daarbij in het oog. De spontaniteit is weg, altijd moet overal over nagedacht worden. Alledaagse, kleine dingen zijn soms al problematisch. Armoede betekent stress en heeft sociale gevolgen: isolement, het omgaan met andere kinderen is niet altijd vanzelfsprekend, het niet mee kunnen doen en de schaamte, ook bij de kinderen. De gevolgen zijn zichtbaarder voor oudere kinderen dan voor jonge kinderen. Ook doet het iets met de verhouding tussen ouders en kinderen. Omwille van de kinderen cijferen ouders zich weg. Het ontbreken van een buffer (kunnen opbouwen) veroorzaakt stress en onzekerheid. Een kapotte wasmachine bezorgt hoofdbrekens.

Armoede is hard werken. Ouders spreiden een enorme vindingrijkheid en veerkracht tentoon. De gevonden oplossingen zijn prijzenswaardig, maar ook pijnlijk. De moeilijkheden die leven in armoede met zich meebrengt, de patronen die daarin zichtbaar zijn geworden, gelden misschien nog wel sterker voor werkenden met een (zeer) laag inkomen. Omdat het gangbaar is om te denken dat je in Nederland niet arm hoeft te zijn, zeker niet als je werk hebt. Dit hoofdstuk laat zien dat niets minder waar is. Soms realiseren mensen zichzelf niet eens dat ze altijd met geld bezig zijn, het is heel normaal voor ze om altijd over elke uitgave na te denken.

**'Ik kan niet sparen.
Soms lukt het met de
kinderbijslag, maar ik
moet ook kleding voor
ze kopen'**

Hoofdstuk 4

Betekenis van werk voor ouders en rol van de werkgever

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de betekenis van werk voor ouders en op de rol die de werkgever speelt in (het verlichten van) de problematiek die gezinnen als gevolg van het leven in armoede ondervinden. Welke rol zien werkende ouders voor hun werkgever weggelegd als het gaat om ondersteuning bij geldzaken en het rondkomen van weinig geld?

4.1 Het belang van betaalde arbeid

Het is zoals sommige geïnterviewden letterlijk zeggen 'geen vetpot'. Tegelijkertijd benoemen ze het belang van het hebben van betaald werk. Werk is niet alleen een bron van inkomen, het staat ook voor maatschappelijke participatie, van betekenis zijn voor de samenleving en de mogelijkheid je te kunnen ontwikkelen.

'Ik wil heel graag werken, een uitkering is niets voor mij, met al die controle. Ik wil werken voor alles, voor sociale contacten, voor de taal. Ik wil geen vijf dagen thuis zitten. Ik wil geen uitkering, dat is geen leven'

(alleenstaande moeder, twee kinderen)

'Als ik thuis op de bank ga zitten, dan heb ik het gevoel dat niemand mij wil. Dan voel ik mij sociaal ongewenst, nutteloos. Ik kan toch niks. Daarom is werk voor mij belangrijk. Dát is mijn drive'

(alleenstaande moeder, twee kinderen van 7 en 16 jaar)

Enkele ouders vertellen dat zij zich graag willen ontwikkelen in hun werk: een beroep uitoefenen in het verlengde van hun opleiding, doorstromen naar een hogere of voor hen meer betekenisvolle functie.

4.2 De keerzijde van betaalde arbeid

Ouders hechten veel waarde aan hun werk en tegelijkertijd kan het ook een bron van stress vormen. Het gezinsinkomen van de geïnterviewde ouders ligt laag, rond of beneden het 'niet-veel-maar-toereikend' criterium. Financieel hebben ze het niet ruim. Elders in dit onderzoeksrapport wordt

het ook benoemd: veel werkenden met een inkomen rondom het minimum vinden de administratieve last om in aanmerking te komen voor regelingen zwaar.

Om in aanmerking te komen voor ondersteuning moeten ze onder meer loonstrookjes overleggen. Een aantal van hen heeft de indruk dat de administratieve bewijslast meer van hen vraagt dan van uitkeringsgerechtigden. Dat ervaren ze als onrechtvaardig. Het kan ook lastig zijn om werktijden te combineren met openingstijden van gemeentelijke diensten of hulpverlenende organisaties.

4.3 Combinatie werk en zorg

Ook het combineren van werk en zorg stelt werkende ouders voor een opgave. Alleenstaande ouders stemmen hun werktijden af op schooltijden, wat vaak alleen kan bij een deeltijdbaai of bij werk in bepaalde sectoren zoals de zorg. Eén moeder heeft om deze reden een (laagbetaalde) baan als huishoudelijk verzorgende, onder haar opleidingsniveau. Werk in een voor haar passende branche past niet met de opvang voor haar nog jonge kinderen. Dit geldt voor meer ouders die we spraken: zij kunnen niet makkelijk overstappen naar ander, beter betaald werk met doorgaans minder flexibele werktijden, vanwege de zorg voor kinderen of mantelzorg.

'Toeslagen, kwijtscheldingen en gemeentelijke ondersteuning, strippenkaart voor kinderen – prima. Maar wat nodig is om te kunnen blijven werken, is opvang'

(alleenstaande ouder, twee kinderen van 6, derde op komst).

Een goede en flexibele kinderopvang is voor veel ouders noodzakelijk om te kunnen blijven werken. Dit wordt vooral door alleenstaande moeders/kostwinners in combinatie met beperkte mogelijkheid om werktijden op schooltijden af te stemmen als knelpunt benoemd.

'Ik zie grote voordelen in werken: je netwerk is groter, je 'roest minder vast', je hebt het met collega's over dingen. Als je dagen thuis zit, wordt je wereld heel klein. Alleen de kinderopvang, dat is een crime'

(alleenstaande moeder, vier kinderen)

En hoewel de eigen bijdrage voor de kinderopvang relatief beperkt is, kan dit toch ook een zware belasting op het budget betekenen. Maar vaker nog horen we dat de kinderopvang niet flexibel genoeg beschikbaar is.

4.4 Rol van de werkgever

Een meerderheid van de werkgevers is niet op de hoogte van de geldzorgen van de geïnterviewde werknemers. De meesten beschouwen hun geldzaken als privé. Daar heeft de werkgever niets mee te maken.

‘De werkgever moet zich niet mengen in jouw privéleven. De werknemer werkt, de werkgever betaalt salaris. Dan is het klaar’

Veel geïnterviewden kunnen zich niet goed voorstellen hoe de werkgever hen zou kunnen helpen bij de aanpak van hun schulden of geldzorgen – nee, ik denk dat ze niets kunnen doen – of ze schamen zich voor hun situatie en vermijden het onderwerp. Andersom nemen werkgevers niet vaak het initiatief om bij loonbeslag of andere signalen van geldproblemen het gesprek aan te gaan. Uit recent onderzoek van Panteia (2020) blijkt dat de meerderheid van de werkgevers werknemers met geldzorgen wel wil ondersteunen, maar dat in de praktijk concrete ondersteuning meestal uitblijft. Dit zien we ook terug in ons onderzoek: de meerderheid van de werkgevers biedt geen steun, enkele uitzonderingen daargelaten. Zo kreeg een alleenstaande moeder een voorschot op haar salaris, op initiatief van de werkgever.

‘Ik heb een voorschot op mijn salaris gekregen om de borg van het huis te kunnen betalen. Ik heb een heel coulante werkgever, hij kwam zelf met het idee van het voorschot. Zelf had ik het niet durven vragen. Er is geen ruimte om meer te gaan werken of meer te gaan verdienen’

Een andere werkgever hielp een van de geïnterviewden uit de brand toen de auto kapotging, die nodig is voor haar werk.

‘De vorige directeur heeft mij wel geholpen toen mijn auto stuk was. Er lag opeens € 1.000 in een envelop in de brievenbus. Dat zijn heel fijne momenten. Maar toch ook zot dat het zo moet. Zij wisten ook wel dat het niet goed met mij ging, want er lag al een tijdje loonbeslag’

Deze werkgever denkt goed mee hoe hij zijn werknemer kan helpen en komt tot een creatief voorstel:

‘Hij ziet me. Vraagt: “Wat heb je nodig zodat je niet in de knoei komt, met toeslagen bijvoorbeeld. Kunnen we je reiskosten direct vergoeden, zonder dat het via je bewindvoerder gaat?”’

4.5 Meer werken loont niet altijd

Veel ouders zouden graag meer verdienen, maar daartoe ontbreken de mogelijkheden – zeker op de korte termijn en in de specifieke sectoren waarin ze werken – simpelweg.

‘Meer gaan werken heeft geen zin: de kosten voor kinderopvang zouden veel te hoog worden. Netto zou ik er niet op vooruitgaan’

(alleenstaande moeder, ontvangt zo’n 900 euro netto voor 24 uur per week)

‘Ik heb overwogen om meer te gaan werken. Maar dat blijkt niet meer op te leveren’

(alleenstaande moeder met twee dochters 12 en 16, heeft ongeveer 100 euro per week te besteden)

‘Het is lastig, met z’n zessen rondkomen van een minimum. Meer uren werken loont niet, ons inkomen wordt aangevuld tot minimum. Het is niet makkelijk om ons inkomen te verhogen’

Voor dit laatste gezin liggen de moeilijkheden vooral in hun persoonlijke omstandigheden: een taalbarrière, lage opleiding, geen mogelijkheid om beter betaalde arbeid te gaan doen. Haar partner is afgekeurd en kan niet werken. Zij draagt de zorg voor de kinderen en mantelzorg voor haar schoonouders en vader. Een andere moeder kan wegens haar gezondheidssituatie niet meer dan twintig uur per week werken.

‘Werk-technisch zit ik tegen mijn plafond, waardoor ik in mijn inkomen er niet meer op vooruit zal gaan’

(alleenstaande moeder, twee kinderen van 16 en 7 jaar).

Het volgen van een opleiding of bijscholing kan helpen om beter betaald werk te vinden. Dit vraagt een investering in tijd en geld die voor ouders niet altijd haalbaar is.

‘Een opleiding kost veel geld. Minstens € 800. Ik zou jaren moeten sparen om dat bij elkaar te krijgen. Dan moet ik eerst een tijdelijke baan zoeken om geld te verdienen. Wij hebben geen spaargeld. Dan kan je wel zeggen, dat ik daarmee uit de situatie kan komen, maar ... ja, dat vind ik wel echt een minpunt, ja dat vind ik echt wel heel jammer’

(moeder, vader werkt fulltime, twee kinderen)

Sommige ouders spreken de hoop uit dat hun situatie op termijn zal verbeteren: wanneer ze meer kunnen gaan werken als de kinderen groter zijn of

wanneer ze beter betaald werk vinden. Niet alle ouders hebben de mogelijkheid om hun situatie structureel te doorbreken: het ligt niet binnen de mogelijkheden om meer te gaan werken of meer te gaan verdienen. Enkele ouders realiseren zich dit en constateren dat hun situatie hoogstwaarschijnlijk niet zal veranderen – mijn situatie zal wel hetzelfde blijven.

4.6 Tot besluit

Het hebben van werk kan bescherming bieden tegen een situatie van armoede. Voor veel van de geïnterviewde werkende ouders ligt dit echter ingewikkeld. De route via werk uit armoede is voor hen bezaaid met vele hindernissen. Deze werkenden zitten in een preciaire inkomenssituatie en kunnen maar net rondkomen van het inkomen dat zij uit arbeid halen.

Ze hebben geringe mogelijkheid om hun verdien capaciteit te vergroten. Sommige obstakels zijn structureel en institutioneel. Er is geen werk beschikbaar of meer uren gaan werken levert nauwelijks meer geld op. Dit vanwege de zogeheten armoedeval, waarbij de toename in inkomsten teniet wordt gedaan door wegvallende toeslagen en/of andere inkomensondersteunende maatregelen.

Andere barrières liggen in de persoonlijke omstandigheden van de gezinsleden: taalproblemen, geen passende opleiding hebben kunnen volgen of betalen, gezondheidsklachten (fysiek, psychisch, zelf of partner), zorg voor de kinderen én soms mantelzorg voor ouders, vaak in combinatie met ongunstige werktijden zoals in het weekend, avond of nacht. Verreweg de meeste werkende ouders bespreken hun geldzorgen niet met hun werkgever. Een enkeling ontvangt van hen wel concrete hulp in de vorm van een voorschot, gift, of extra onkostenvergoeding.

Voor veel van deze werkende ouders biedt betaalde arbeid geen weg uit armoede en is het de harde realiteit dat ze zullen moeten roeien met de riemen die ze hebben. Zij zitten als het ware gevangen in hun eigen situatie.

“

Ik heb gekeken naar wat meer gaan werken me zou opleveren. Het heeft geen zin

“Sinds een halfjaar woon ik met mijn kinderen in een vakantie-woning op een park. Na mijn scheiding was er geen passend huis voor ons beschikbaar. Je kan hier geen urgentie meer krijgen. Ik mag hier twee jaar blijven. Als ik dan nog niks heb gevonden, moet ik verhuizen naar een ander huisje op het park. Ik heb gelukkig vast werk, al 16 jaar bij dezelfde winkel. Ik ben heel blij met mijn werk, ik heb fijne collega's die weten van mijn situatie. Sinds mijn ex-man voor zichzelf was begonnen, hadden we het financieel niet erg breed. Voor die tijd werkte hij in loondienst en hoefden we ons eigenlijk nauwelijks zorgen te maken over geld. Maar nu ik er alleen voor sta is mijn inkomen van € 900 per maand voor 24 uur werken per week niet genoeg om van rond te komen. Ik heb gekeken naar wat meer gaan werken me zou opleveren. Mijn zwager heeft het helemaal uitgezocht. Het heeft geen zin: de kosten voor kinderopvang zouden veel te duur worden. Netto zou ik er niks op vooruitgaan.

Het is moeilijk nu, je weet dat dingen niet kunnen. Er is gewoon te weinig inkomen. Ik leer ermee omgaan. Als de kinderen iets vragen, is het lastig. Naar een binnenspeeltuin gaan bijvoorbeeld, dat kan gewoon niet zomaar. Ik moet vaker nee zeggen. Maar ze snappen het wel. Sporten doen ze wel, papa betaalt de rekening. Maar er is ook veel gedoe met mijn ex. Heel verdrietig allemaal, ook voor de kinderen.

Via een schoonzus hoorde ik van Leergeld. Haar dochter zit bij een meisje in de klas die ook gebruikmaakt van Leergeld. Ik wist niet dat er ook regelingen waren voor mensen die werken. Ik vond het lastig om te bellen. Ik was niet gewend om hulp te vragen. Er is een week overheen gegaan voordat ik heb gebeld. Ik heb toen maar de knop omgezet. Zelf. De mevrouw aan de telefoon gaf me vertrouwen. Bij het ophalen van de fietsen en de laptop kwam ik bekenden tegen: jij ook hier? Ik bleek dus niet de enige. Er is iets meer lucht gekomen nu ik ondersteuning voor mijn kinderen krijg. De ouderbijdrage is betaald en we hebben kleding kunnen aanschaffen. Dat was heel fijn, die bonnen. Ik ben met elk kind apart naar de winkel gegaan. Ze mochten zelf iets uitzoeken.

Ik ben niet iemand die bij de pakken neer gaat zitten. Ik hoop snel op een eigen huisje. Ooit komt het goed.”

”

Hoofdstuk 5

Meedoen van kinderen

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de sociale participatie van kinderen die opgroeien in gezinnen waar ouders werken. Hoe ziet het meedoen van de kinderen eruit, welke moeilijkheden ervaren ouders daarmee, tot welke oplossingen komen zij zelf en waaraan is behoefte?

Meedoen vanuit het perspectief van de Sam&organisaties betekent dat kinderen kunnen meedoen met leeftijdsgenoten en sociaal kunnen participeren, net zoals kinderen die thuis niet met financiële drempels te maken hebben. Dit kan gaan om het kunnen meedoen op school – zoals meegaan op schoolreis of een laptop om huiswerk op te maken, met sport – zoals lid kunnen worden van de voetbalvereniging of sportbenodigdheden kunnen aanschaffen, cultuur – muzieklessen bijvoorbeeld of een fiets om samen met vrienden naar school te kunnen gaan of om er samen met het gezin of vrienden op uit te gaan. Maar ook gaat het om basale zaken die niet altijd aanwezig zijn in arme gezinnen zoals (warme) kleding of een bed. Of een dagje uit kunnen gaan met het gezin. Dit met het oog op dat ze opbloeien, kennis en vaardigheden opdoen en eigenwaarde krijgen. Het gaat erom dat kinderen erbij horen en gelijke kansen krijgen voor de toekomst, ook al is er thuis minder geld.

Bij het achterblijven van participatie van kinderen kan het dus gaan om materiële en sociale deprivatie. Deze kunnen het kind zelf betreffen, maar ook het gezin als geheel met gevolgen voor het kind³⁴.

5.2 Meedoen van de kinderen

De meeste ouders hebben de indruk dat het meedoen van hun kinderen met leeftijdsgenootjes wel lukt. Niet dat dat altijd zo vanzelfsprekend is. We zien dat dit in een aantal gevallen alleen maar lukt, omdat er ondersteuning is vanuit het informele netwerk (ouders, kennissen, collega's) of van of via Leergeld.

Bijvoorbeeld sporten, meedoen op school, op vakantie gaan of uitstapjes maken, kan alleen omdat er ondersteuning van Leergeld is.

³⁴. Lijst van de 17 items om deprivatie bij kinderen te meten zoals deze in hoofdstuk 2 is toegelicht, geeft hiervan een goed beeld.

‘Door de bijdrage van Leergeld kunnen de kinderen mee blijven doen, op school, met sport, naar feestjes, vakantie-uitstapjes et cetera’

‘Meedoen is niet vanzelfsprekend vanwege geldgebrek, maar er is gelukkig Leergeld’

Eerder (hoofdstuk 3) hebben we laten zien dat de mogelijkheden voor het meedoen van kinderen lastiger zijn, naarmate de kinderen ouder worden.

Voor kinderen jonger dan 4, 5 jaar (lagere schoolleeftijd) noemen ouders dat zij zelf redelijk goede goedkope activiteiten en oplossingen weten te vinden: naar een speeltuintje, samen met andere kinderen buiten spelen. Voor ouders met jonge kinderen is het al dan niet kunnen meedoen van hun kinderen nog geen groot issue. Het houdt ouders met jongere kinderen nog niet zo bezig. Zij zijn meer gericht op het eigen gezin en wat nodig is om het dagelijkse leven te organiseren.

Voor basisschoolleerlingen zijn met name deelname aan sport en zwemles en schoolactiviteiten financieel lastig, bijdragen vanuit Leergeld en andere instanties zijn dan belangrijk. Ook de kledingbank, speelgoedbank of kringloop/weggeefwinkels bieden oplossingen voor jongere kinderen.

Oudere kinderen willen hier vaker geen gebruik meer van maken. Oudere kinderen willen geen kleding meer van de kringloop.

‘Voor de jongste kinderen kan de kringloop en kledingbank prima, maar als ze ouder worden willen ze dat niet meer. Het wordt belangrijker voor ze wat anderen hebben’

De kosten voor oudere kinderen zijn hoger. De middelbare school, sporten, kleding en kosten voor uitjes zoals zwembad, bioscoop of andere uitjes met vrienden lopen op. Het verschil met andere gezinnen waar wellicht meer te besteden is, wordt zichtbaarder. Het mee willen doen, erbij willen horen met merkkleding, andere bestedingspatronen, gamen, mobiele telefoons speelt een steeds grotere rol.

Niet veeleisend

We hebben gezien dat ouders zelf niet veeleisend zijn en dit ook richting de kinderen uitdragen. Zij vertellen

‘We zijn van het simpele leven’ en ‘het er wat van maken’

Soms ontbreekt zicht

Soms ontbreekt het zicht op het meedoen van hun kinderen enigszins, zeker als de kinderen ouder zijn.

‘Mijn dochter gaat haar eigen gang’

5.3 Eigen inzet om meedoen mogelijk te maken: wat ouders zelf doen

De ouders beschikken over veel veerkracht. We zagen al eerder dat ouders veel in het werk stellen om ervoor te zorgen dat hun kinderen niks te kort komen. Ouders proberen dat ook als het gaat om het meedoen van hun kinderen met leeftijdsgenoten.

‘Ik wil niet dat ze zich minder voelen dan andere kinderen’

‘Ik doe mijn best om alles voor mijn kinderen te doen. Kleding koop ik voor hen, ze zien er altijd netjes uit. Jas hebben ze, schoenen. Ik doe mijn best om geen verschil te laten zien met kinderen uit, hoe zeg je dat, tussen kinderen met minder geld. Ik doe mijn best hen blij te maken, gezellig, dat is belangrijk. Speelgoed, cadeautjes, alles. Ik probeer alles te kopen in de aanbieding’

Zuinig leven en altijd afwegingen maken

We zagen ook in hoofdstuk 3 al dat ouders erg hun best doen om zuinig te leven. We hebben ook gezien dat uitgaven voor de kinderen voorgaan op uitgaven voor ouders zelf. Ouders laten dingen voor zichzelf omwille van de kinderen. Vaak gaat het daarbij om kleding, (niet) uitgaan, soms besparen ouders zelfs op eten voor zichzelf.

‘We verkopen wel eens wat, alles wat hier binnen staat is tweedehands. Of ik krijg dingen gratis, ruilwinkel of de weggeefhoek – ik haal het gratis ergens op. De kringloopwinkel is heel duur hè. En ik ben zuinig op dingen’

‘Ik zet alles op alles dat mijn kinderen met alles mee kunnen doen. Wij leven zó zuinig. Misschien zijn we niet zo veeleisend. Ik weet het niet’

Zuinig leven betekent ook continu afwegingen maken. Prioriteit geven aan iets wat ouders op dat moment het hardst nodig achten, met als gevolg dat andere dingen niet of pas later weer kunnen.

‘Door te kijken wat is belangrijk, wat is nu nodig, dan kan iets anders even niet, dat komt dan later weer. Zoals op bezoek gaan of eropuit gaan. Dat kan niet vandaag, maar misschien wel volgende maand’

Soms lukt het ouders kosten voor meedoen, lidmaatschap of met vriendinnen naar het zwembad gaan, zelf te betalen.

‘Dat mijn zoon naar taekwondo kan gaan. Hij heeft veel energie en gaat twee keer per week erheen. Ik betaal nu € 25 in de maand’

Dat is eigenlijk voor deze ouder niet op te brengen. Sinds kort is het gezin bij de Voedselbank en heeft o.a. voor de taekwondolessen een aanvraag gedaan bij Leergeld.

‘Het betalen van het sporten van de kinderen lukt net zelf. Ik zorg ervoor dat ze mee kunnen doen (bijvoorbeeld naar het zwembad). Mijn zoon zit op kickboksen, dat is € 90 per jaar. Dat betaal ik zelf, dat is dan een maand flink op water en brood en dan is het betaald’

Sommige ouders lukt het om te sparen voor een dagje uit.

‘Wel zijn we vorig jaar een dagje naar Duinrell geweest. Dat was één dagje, maar mijn dochter vond het geweldig, ze heeft zó genoten. We zijn ook nog naar het strand geweest, bij Scheveningen. Ze heeft schelpjes verzameld en die heeft ze nu op haar kamer als herinnering. We hebben echt € 200 opzij gelegd om dit te kunnen doen’

Benutten van het eigen sociale netwerk

Als het eigen netwerk van collega's, familie, vrienden en kennissen sterker is, krijgen ouders vaak meer voor elkaar dan wanneer ouders meer sociaal geïsoleerd leven. Het gaat heel concreet om spullen (tweedehands meubels, keukenapparatuur, een tv, kleding) of goedkoop (gratis) onderhoud en reparatie (auto of wasmachine), maar ook om het uitwisselen van tips om goedkoop inkopen te doen of voor een dagje uit.

‘Mijn beste vriendin en ik wisselen altijd ‘goedkope’ tips. Dan appen we weer; dan zegt ze de schoenen zijn nu € 9 bij de H&M. Ook gaan we naar een kledingbeurs voor de kinderen, daar kan je oude kleding inleveren, dat wordt weer verkocht en dan krijg ik 70% van de opbrengst daarvan en daar koop ik dan weer nieuwe kleren voor. En op het internet, dingetjes met korting kopen. Bijvoorbeeld gaan zwemmen voor € 5, dat kost normaal € 10 of € 15. Dus het is niet zo dat we helemaal niks leuks kunnen’

Meerdere ouders maken uitstapjes voor hun kinderen mogelijk door gebruik te maken van hun sociale netwerk. Ze gaan met korting mee, of krijgen een abonnement – vaak van hun eigen ouders. Zo zijn bezoeken aan een grote speeltuin of pretpark toch mogelijk.

Uitgaven spreiden over het jaar

‘In juni begin ik al met sint-kadootjes kopen. Iedere maand kan ik dan iets doen. Ik koop ook kleren voor mijn zoon in de uitverkoop, ook een grotere maat al voor volgend jaar. Een Vingino-shirtje heb je dan voor € 11’

Door creatief te zijn kun je het ook gezellig maken

Ouders vertelden graag over hoe ze creatief zijn om het (thuis) gezellig te maken zodat de kinderen leuke dingen meemaken of vriendjes en vriendinnetjes thuis kunnen uitnodigen.

‘Door creatief te zijn, je kunt het thuis ook gezellig maken.

Er is eigenlijk nog niet heel veel veranderd als het gaat om meedoen met leeftijdsgenoten’

(pas gescheiden moeder met twee kinderen van 8 en 12)

‘Je wordt heel creatief. Carnaval in een ander dorp waar ze geen toegangsprijs vragen. In je rugzak allerlei lekkers. Kreeg drankjes van vriendinnen, maar ik schaamde me wel hoor, dat wilde ik niet’

‘Ik zorg ervoor dat ze vaak kan afspreken, bij ons thuis. Dan ga ik naar de Action voor knutselspullen. Gewoon simpele dingen, maar niet al te duur’

‘We proberen het zo gezellig mogelijk te maken, in de zomer achter in de tuin. Of even naar het strand. Je probeert andere dingen te doen. Zetten we het zwembad op, muziek erbij, chips erbij. Ga ik erbij zitten, maken we het gezellig. We kijken of er andere kinderen kunnen komen. Dan is het gewoon heel leuk. Het hoeft niet altijd ... je kan genieten met weinig’

‘In de zomervakantie verzon ik altijd wel wat. We zijn een keer toen de kinderbijslag binnenkwam, naar Amsterdam gegaan. Het was uitverkoop! Geweldig om naar de hoofdstad van Nederland te gaan. Toen hadden de kinderen wat te vertellen’

Gebruikmaken van fondsen, voor zwemlessen, sporten, een fiets, laptop

Door een aantal ouders is het gebruikmaken van fondsen zoals Leergeld nadrukkelijk genoemd. Maar feitelijk maken alle ouders gebruik van Leergeld

(via deze weg zijn de ouders geworven voor dit onderzoek). Ouders beleven dit echter niet altijd als een eigen verworvenheid, omdat zij daar vaak door anderen op zijn gewezen of toe zijn gezet om er gebruik van te maken.

Bepaalde winkels mijden met de kinderen, ze niet in de verleiding brengen

‘Soms probeer ik toch iets bij te leggen als ze ergens voor gespaard heeft. Of laat ik haar snuffelen bij de Intertoys of de Action. Mijn dochter is heel enthousiast en ze weet wat ze wil. Dat begrijp ik ook wel. Maar 9 van de 10 keer zeg ik [aarzelend] nee, of een andere keer. Of ik probeer winkels te vermijden als ze iets graag wil’

5.4 Door ouders ervaren belemmeringen en hun behoefte aan ondersteuning

In deze paragraaf gaan we in op wat volgens ouders niet kan en waar ouders behoefte aan hebben als het gaat om het meedoen, het kunnen participeren van hun kinderen.

Alle ouders willen dat hun kind mee kan doen en niets tekort komt. De belemmeringen die ouders ervaren als het gaat om het (niet) kunnen meedoen van hun kinderen zijn uiteenlopend. Hoewel er ook ouders zijn die zeggen (nog) geen belemmeringen te ervaren. Ouders noemen daarvoor twee redenen: (1) vanwege jonge leeftijd kinderen en (2) omdat Leergeld er was.

We bespreken hieronder een aantal concrete terreinen waarop ouders belemmeringen ervaren en waaraan behoefte is als het gaat om het meedoen van de kinderen. Belemmeringen en behoeften blijven in deze paragraaf beperkt tot vrij concrete zaken. We hebben in hoofdstuk 3 laten zien dat de situatie van ouders vaak complex is en dat deze op verschillende manier wordt beleefd. Daarom is het moeilijk om ervaren belemmeringen en behoeften aan meedoen geïsoleerd te benoemen. Het hangt zó met andere zaken samen. Ruimte voor meedoen vooronderstelt bijvoorbeeld dat ‘de basis op orde’ is. Die ruimte kan er zijn bij (relatieve) rust, geschikte woonruimte, geen zorgen over rekeningen, goede kinderopvang, een steunend netwerk – allemaal aspecten die niet altijd los kunnen worden gezien van het meedoen van de kinderen. Tegelijkertijd zien we dat ruimte voor meedoen toch wordt gevonden of mogelijk gemaakt, ondanks dat de basis niet op orde is.

Naar school gaan

Voor de hoge kosten die de middelbare school met zich meebrengt baren

ouders zorgen. Er zijn schoolreisjes, een kamp, boeken, gymkleding, maar ook een mobiele telefoon is nodig, een laptop en een fiets. Maar ook bijles- sen zijn soms nodig. Een ouder noemt de kosten voor Cambridge Engels. Dit valt buiten het reguliere onderwijsaanbod en is niet verplicht. Het brengt wel extra kosten met zich mee die haast niet op te brengen zijn voor deze gezinnen. Een treffend voorbeeld hoe onderwijs – als gevolg van hoe ruim of krap ouders bij kas zitten – tweedeling in de hand kan werken.

‘En schoolspullen, dat is echt heel duur. Een nieuwe rekenmachine, nu is zijn passer kapot. Ik heb gezegd: “Laat maar even hoor, je hebt hem nu toch niet echt nodig. Wacht maar tot de leerkracht iets zegt.” Dat is toch weer € 20, daar kan ik een week mijn auto van laten rijden.’

De auto heeft deze moeder nodig om op haar werk te kunnen komen.

‘Met de schoolkosten, dat is het belangrijkste. Het is een studiebol. Ze zit nu in twee atheneum’

In het verlengde van de moeite die ouders hebben met het betalen van de kosten voor school, benadrukken vooral de ouders die als vluchteling naar Nederland zijn gekomen het belang van en de behoefte aan een goede op- leiding voor hun kinderen. De ontwikkeling van de kinderen, het naar school kunnen en daar alle kansen krijgen en kunnen benutten is hun grote wens.

‘We willen de kinderen een goede opleiding geven, een goede start geven in het leven. Mijn dochters hebben een taalachterstand. Maar bijles is duur. Dat zou ik graag willen’

In de vrije tijd

Naast alles wat nodig is om op school mee te kunnen doen, ervaren ouders belemmeringen van geldgebrek in de vrije tijd van het gezin. Waar veel ouders behoefte aan hebben, is met het gezin een uitstapje maken of op vakantie gaan. Uitstapjes maken is lastig en vaak niet mogelijk – pretpark, een dagje weg, naar een binnenspeeltuin, op vakantie; het zit er vaak niet in. Uitjes met het gezin worden gemist, ‘even eruit, alle zorgen achter je laten’ of uitjes die oudere kinderen zelf kunnen ondernemen (meedoen met vrienden) zijn niet vanzelfsprekend of gewoonweg niet mogelijk.

En dit is geen luxeprobleem. Ontspanning en tijd samen doorbrengen is een manier om uit de overprikkeling, tunnelvisie en kortetermijnmodus te komen. Deze inzichten worden steeds meer bevestigd door de stress-sensitiviteits- theorie (zie o.a. Jungmann, 2019)

‘Wel zouden we met ons gezin wel vaker uitstapjes willen maken’

‘Maar ook een dagje weg, dat zit er gewoon niet in’

‘Vakantie, een dagje weg, dat missen we wel. We zijn in haar hele leven twee keer op vakantie geweest’

‘Nou, een keertje pretpark of dat soort dingen’

‘Ik zou wel eens op vakantie willen, in een huisje’

Een van de ouders heeft, na een lange tijd waarin vakanties nooit mogelijk waren, een bewindvoerder die erop toeziet dat het gezin jaarlijks een weekje weg kan.

‘Maar ik moet zeggen nu, mijn bewindvoerder vecht voor mij dat ik elk jaar met mijn kinderen op vakantie kan. Dat wil ze, ze zegt: “Dat heb jij verdiend. Je moet even iets doen. Niet werken, uit het gareel. Ontspannen.” Ik kom daar ook altijd helemaal ontspannen van terug’

De kleine dingen

Het zou fijn zijn als de kleine dingetjes ook eens zouden kunnen, juist het alledaagse meedoen, waarvan deze ouders zien dat het voor andere gezin- nen als vanzelfsprekend is: spontaan naar het zwembad, een klein speeltje of leuk T-shirt.

‘Het zijn maar kleine dingetjes, maar toch. Het zou fijn zijn als die kleine dingetjes eens zouden kunnen. Hij vraagt wel eens ‘s zomers ... of hij mee kan naar een zwembad. Dat kan niet, een kaartje kost ook al gauw € 6, dat gaat niet. Dan moet je nee zeggen’

‘Ik moet nu ook vaker nee zeggen tegen de kinderen. Als we aan het win- kelen zijn, niet zomaar extra kleding, speelgoed of een tijdschrift. Dat is op zich niet veel, maar kost toch € 6. Die kleine extra dingen moet ik mee opletten. Maar dat lukt ook niet altijd. En dat wil ik ook niet, dat er niks meer kan’

Sporten en zwemmen

Ouders vinden het belangrijk dat hun kinderen hun zwemdiploma kunnen halen. We zien dat kinderen door de financiële drempels thuis pas op latere leeftijd naar zwembad gaan. Eerder was er geen geld voor, en pas nu zij hierin financieel ondersteund worden, kunnen de kinderen leren zwemmen.

Wat in een enkel geval als lastig werd ervaren, is dat de zwemlessen in een ander zwembad (in de buurt) zijn dan waar Leergeld een afspraak mee heeft. ‘Dan vergoeden ze niet.’

Vaak pas nadat de kinderen hun zwemdiploma hebben gehaald, ontstaat de tijd én behoefte om aan andere sporten te doen. Ouders hechten belang aan het feit dat hun kinderen kunnen sporten. Zeker de helft van de ouders heeft een tegemoetkoming in de kosten ontvangen voor het sporten van hun kinderen.

Maar naast het lidmaatschap van een sportvereniging zijn het ook de benodigdheden zoals kleding en schoenen die ouders voor kosten stellen die vaak moeilijk op te brengen zijn. Wat ook een rol kan spelen is de praktische kant: het halen en brengen is soms lastig te organiseren en kost bovendien vaak ook geld. Deze benodigde tijd en geld is er soms niet.

Ook andere beperkingen worden genoemd. Een kind mag één sport per jaar doen, met een maximum aan de kosten. Daardoor komen niet alle sporten voor vergoeding in aanmerking komen. Paardrijden is bijvoorbeeld te duur.

‘Mijn dochter wil heel graag op paardrijden. Dat is haar grote wens en droom. Dat heb ik toen met [intermediair Leergeld] overlegd. Ze heeft dat nagevraagd. Maar ze heeft gezegd: “Dat is helaas te duur, dat is het bedrag dat we kunnen uitgeven.” Ik heb het er met mijn dochter over gehad en in januari ga ik haar inschrijven en gaat ze op hockey³⁵’

Feestelijke momenten

Het vieren van verjaardagen van de kinderen is lang niet altijd mogelijk.

‘Ze gaan wel naar feestjes, met een cadeautje. Maar dat gebeurt niet vaak. Zelf een feestje geven, nee dat kan niet’

‘Ze wordt vaak uitgenodigd op een kinderfeestje en wil zelf ook graag een kinderfeestje geven, dat ze ook vriendinnen kan uitnodigen, maar dan verzin ik weer iets, misschien volgend jaar als je 10 wordt. Nu viert ze het met ons en haar broer. Ik heb al heel vaak uitgerekend wat het zou gaan kosten ongeveer. Dat is dan te duur om te doen. Ja. Ze gaat dan ook zelf online van alles uitzoeken. Maar dat is dan te duur. Dat vind ik dan wel heel moeilijk om haar terug te roepen, nee dat kan niet’

35. Het is niet per definitie zo is dat paardrijden niet wordt vergoed door Leergeld. Er zijn voorbeelden waar het wel is vergoed en ook samen met het Jeugdfonds Sport en Cultuur / Kinderhulp zijn er vaak wel mogelijkheden om tot een oplossing voor vergoeding te komen.

Voor sommige ouders is de periode rondom sinterklaas een moeilijke periode van het jaar.

‘Ja, met sinterklaas, nou gelooft hij niet meer maar dat wel, dat is wel erg, vind ik [geëmotioneerd]. Je kan niets geven en als hij dan op school komt en hoort ‘ik kreeg dit’ en ‘ik kreeg dat’. Mijn zoon is dan zo flink dat hij zegt: “Ja ik heb een spelletje gehad van € 20 en daar ben ik heel blij mee”. Ze zijn al blij met wat ze krijgen. Maar voor mij, voor mezelf, vind ik dat heel erg’

Niet alle behoeften zijn materieel van aard.

Uit de antwoorden van de ouders op de vraag aan welke ondersteuning zij behoefte hebben of waarmee zij al geholpen worden, blijkt dat de materiële ondersteuning waar gezinnen behoefte aan hebben – als het gaat om het mogelijk maken van meedoen van hun kinderen – doorgaans ook hetgeen is waar ze via Sam&organisaties – maar ook via gemeenten – ondersteuning in kunnen krijgen. Daarbij gaat het om schoolkosten waaronder laptops en schoolreizen, een fiets, zwemlessen, sporten, dagjes uit, de verjaardag kunnen vieren, kleding, mobiele telefoon. Tegelijkertijd noemen ouders ook andere, niet materiële zaken. Dan gaat het om heel andere behoeften.

Een van de ouders heeft het bijvoorbeeld over een plek waar zij met gelijkgestemden iets zouden kunnen doen.

‘Wat fijn geweest zou zijn, is als mijn dochter iets met gelijkgestemden zou kunnen gaan doen. Een picknick, een high tea, lokaal gesponsord. Met een club mensen die in hetzelfde schuitje zitten. Dat als je erover wilt praten of zit te huilen, die mensen zeggen: “Ik snap je.” Of: “Goh, dat jij in hetzelfde schuitje zit, dat had ik nooit gedacht.’

Maar ook is er de wens om meer tijd en energie met de kinderen door te brengen.

‘Ik zou meer tijd willen besteden met mijn dochter. Ik ben moe als ik uit mijn werk kom’

Deze uitspraken raken aan bredere manieren van kijken naar kinderen en armoede³⁶ zoals we in hoofdstuk 2 hebben uiteengezet. Naast een gebrek aan materiële zaken komen ook andere aspecten in de knel als kinderen opgroeien in armoede.

36. Zie Kinderombudsman (2017) en Heijmans (2019)

5.5 Tot besluit

Het meedoen van kinderen is niet vanzelfsprekend. We zien dat het in een aantal gevallen alleen maar lukt omdat er ondersteuning is vanuit het informele netwerk (ouders, kennissen, collega's) of van ondersteunende voorzieningen zoals Leergeld.

Meedoen wordt lastiger naarmate de kinderen ouder worden. We zagen eerder in deze rapportage dat ouders beschikken over veel veerkracht. Om meedoen mogelijk te maken leven ouders zuinig, desnoods ten koste van zichzelf. Ze zijn creatief, spreiden uitgaven over het jaar.

Ouders ervaren vooral belemmeringen op het terrein van naar school gaan, in de vrije tijd, met sporten en zwemmen en feestelijke momenten. Eigenlijk precies waar de Sam&organisaties en in een aantal gevallen de gemeenten ondersteuning (kunnen) bieden.

Daarnaast ervaren ouders belemmeringen in het alledaagse meedoen, in kleine dingen. Een beetje geld mee kunnen geven naar het zwembad of een spontane aanschaf zoals een tijdschrift. Ook zijn er niet-materiële behoeften: iets ondernemen met gelijkgestemden, maar ook zouden ouders meer energie en tijd willen hebben om met de kinderen door te brengen.

“Wel zouden
we met ons
gezin vaker
uitstapjes
willen maken”

“

Iets leuks gaan doen met de kinderen, dat schiet erbij in

“Mijn man had een vast contract, maar kon met al zijn lichamelijke klachten niet meer fulltime werken. Maar hij is weer uit de uitkering en werkt nu in een andere fabriek. Ons inkomen is het minimumloon. Dat is al heel lang zo. Als er echt niets tussen komt, gaat het net. Maar als er een rekening tussendoor komt of als de jongste straks een nieuwe fiets nodig heeft – dat kan eigenlijk niet. Nee, we redden het hoor, dat is geen probleem. Het is zoals het is. Je hebt het niet voor het uitkiezen. Vanwege mijn gezondheid kan ik niet werken. Als ik veertig uur zou kunnen werken, deed ik het. Geldt voor mijn man ook. We zijn doorzetters.

Gelukkig is mijn man een goede planner. En heel precies, anders zou het niet lukken. Ik schaam me soms wel als mensen vragen of ik meega naar de bingo of zo. Dan zeg ik negen van de tien keer: “Daar vind ik niks aan.” Je zal mij niet gauw horen zeggen: “Dat kan ik niet betalen.” Want dan zeggen mensen, dat ze het dan wel voor me betalen. En dat wil ik dus ook niet! Daar ben ik het type niet voor.

De oudste heeft veel lichamelijke problemen. Hij is net 18 geworden en heeft bijna meteen al een betalingsachterstand van ruim € 300 bij de ziektekostenverzekeraar, vanwege de eigen bijdrage eigen risico. Hij heeft veel gezondheidsklachten.

Hij krijgt een uitkering van zo’n € 250, waarvan hij nu ruim € 50 maandelijks aflost. Hij komt net kijken en hij begint al met een schuld. Ik wil hem helpen, maar dat gaat niet.

We hebben recht op de Voedselbank, maar we maken er vanwege alle rompslomp geen gebruik van. De fiets voor de oudste, de eigen bijdrage voor school en de kosten voor het schoolreisje, voor dat soort dingen doen we een beroep op Leergeld. O ja en we kregen een verjaardagsdoos van Jarige Job. Dat zijn gewoon leuke dingen. Zeker voor zo’n kind, als je zo’n gezichtje ziet!

Mijn kinderen zijn gelukkig overal tevreden mee. Ze hebben het goed door hoor, dat wij met geld opletten. Ik heb ze opgevoed van ‘kan het niet, dan kan het niet, hebben we het niet, dan hebben we het niet’. Ik ben zelf ook zo opgevoed, ik weet niet beter. Maar ja, iets leuks gaan doen met de kinderen, dat schiet erbij in. Het zou fijn zijn als die kleine dingetjes eens zouden kunnen. De jongste vraagt wel eens ’s zomers, of hij mee kan naar een zwembad. Dat kan niet, een kaartje kost al gauw € 6, dat gaat niet. We maken het dan gewoon gezellig in onze tuin.”

”

Hoofdstuk 6

Ondersteuning voor gezinnen

In dit hoofdstuk bespreken we de ondersteuning die de gezinnen met werkende ouders ontvangen en hun ervaringen hiermee. Het gaat hier naast inkomensondersteuning vooral om ondersteuning en voorzieningen die gericht zijn op maatschappelijke participatie in ruime zin. Waar hebben werkende ouders behoefte aan en welke drempels en bevorderende factoren ervaren zij bij het zoeken naar en ontvangen van ondersteuning?

6.1 Ontvangen ondersteuning: landelijk, gemeentelijk, particulier en informeel

De gezinnen waarmee we gesprekken hebben gevoerd, maken gebruik van landelijke inkomensafhankelijke regelingen, zoals huurtoeslag, zorgtoeslag, kinderopvangtoeslag en kindgebonden budget. Ook maakt een aantal gezinnen gebruik van gemeentelijke regelingen. Dit gaat dan bijvoorbeeld om kwijtschelding van gemeentelijke belastingen en bijvoorbeeld een stadspas. Enkele ouders ontvangen een aanvulling van hun inkomen vanuit de bijstand tot het wettelijk sociaal minimum.

Desalniettemin ligt in veel gezinnen het besteedbaar inkomen rond maar ook vaak (ver) beneden het niet-veel-maar-toereikend criterium en we vermoeden dan ook dat niet alle huishoudens optimaal gebruikmaken van inkomensondersteunende voorzieningen. We hebben de gezinnen geworven via Leergeld. Zij maken dus alle gebruik van Leergeld, of hebben daar gebruik van gemaakt. Voor sommige (gezinnen) is Leergeld de enige organisatie waarmee zij contact hebben, sommige gebruiken ook – vaak na verwijzing door Leergeld – andere voorzieningen en een enkel gezin benut zowat alle mogelijkheden. Over de ondersteuning die ouders ontvangen van Leergeld gaat het volgende hoofdstuk.

‘We krijgen veel, over en weer hè ... ik schuif ook dingen door. Ik heb goede sociale contacten’

Sommige ouders ontvangen veel steun uit hun soms weliswaar beperkt sociaal netwerk, en geven ook anderen weer steun (in informatie, gebruikte spullen en met name kleding doorgeven, samen eten met familie om kosten te drukken).

In de problemen met toeslagen

Voor de gezinnen met lage inkomens zijn toeslagen nodig om hun maandelijkse lasten te kunnen betalen. Het toeslagstelsel kan mensen ook flink in de problemen brengen. De overheid is een van de grootste schuldeisers en het is al langer bekend dat invorderingsprocedures van met name de Belastingdienst mensen (verder) in de financiële problemen kunnen duwen. Deze doen zich vooral voor wanneer te veel ontvangen toeslagen moeten worden terugbetaald. Uit een onderzoek door de Algemene Rekenkamer blijkt dat huishoudens met kinderen, en met name éénuoudergezinnen, het langst en vaakst te veel ontvangen toeslagen terugbetalen. Vaak volgt de ene terugvordering de andere op, waardoor afbetaling een langdurige kwestie wordt. Bij deze huishoudens stapelen zulke toeslagschulden zich ook het meest op (Algemene Rekenkamer, 2019). Daarnaast speelt de zogeheten toeslagaffaire: in de periode 2014-2016 is een grote groep ouders gedupeerd door het stopzetten van het uitbetalen en terugvorderen van uitgekeerde kinderopvangtoeslag, terwijl zij hier wel recht op hebben.

In onze interviews zijn meerdere voorbeelden te vinden van ouders die in de knel zijn gekomen door het handelen van de Belastingdienst. Een ouder heeft te maken gehad met de toeslagaffaire en is ten onrechte beschuldigd van fraude met de kinderopvangtoeslag, waardoor zij in grote financiële problemen is gekomen en gebleven.

‘Het is begonnen na vermeende toeslagfraude. We kregen geen kinderopvangtoeslag meer, moesten toen zelf de opvang betalen. Dat was enorm duur. We vulden het ene gat met het andere, we kwamen niet rond. Maar ja, hoe moest het anders? Voor die tijd hadden we nooit geldzorgen, we verdienden beiden goed. Ik durf wel te zeggen dat ons huwelijk stuk is gegaan op die toeslagaffaire’

Een andere ouder kreeg na te veel overwerk van haar man een fikse terugvordering van huurtoeslag en kindgebonden budget.

‘In zijn bedrijf werken veel Poolse mensen die met de feestdagen naar huis wilden. Dus werd hem gevraagd of hij kon komen werken. Het is toch ook elkaar een beetje helpen en hij doet dat met liefde. Hij heeft meer verdiend dan in andere jaren. Hij had net € 100 te veel verdiend, daardoor moesten we alle huurtoeslag terugbetalen. En krijgen we dit jaar geen huurtoeslag. Misschien krijgen we het achteraf. Maar heb ik dat liever dan dat we het geld moeten terugbetalen wanneer we het al hebben uitgegeven. Kindgebonden budget heb ik ook allemaal terug moeten betalen’

Paradoxaal genoeg kunnen juist regelingen en voorzieningen die bedoeld zijn om mensen met een beperkt inkomen te ondersteunen financiële problemen veroorzaken of verergeren, deels vanwege de bekende armoedeval.

6.2 Drempels

De gezinnen maken niet altijd optimaal gebruik van de (inkomensondersteunende) regelingen waar ze aanspraak op kunnen maken. Het is bekend dat ondergebruik van inkomensondersteunende regelingen relatief het hoogst is onder mensen met lagere inkomens, een negatief inkomen (schulden) of na een verandering in de persoonlijke situatie zoals na een scheiding. Dit zijn vaak juist degenen die de toeslagen het hardst nodig hebben. Daarnaast blijkt ook dat werkenden, zowel in loondienst als zelfstandigen, een relatief veel lager gebruik kennen dan mensen met een uitkering of pensioen (Temelman, Houkes en Prins, 2011).

We onderscheiden vijf algemene drempels die voor veel ouders de toegang tot regelingen bemoeilijken, 1) schaamte, 2) het aanbod aan ondersteuningsmogelijkheden is groot³⁷, soms onoverzichtelijk en ouders zijn niet op de hoogte van de mogelijkheden, 3) ze realiseren zich niet dat zij tot de doelgroep behoren en 4) eerdere negatieve ervaringen staan een aanvraag in de weg of 'het papierwerk' schrikt af. Ook 5) benoemen ouders dat het aanbod niet altijd aansluit bij hun behoefte en/of betuttelend is. We laten over dit laatste een moeder van vier kinderen zelf aan het woord:

'Er zijn heel veel regelingen en voorzieningen. Die regelingen zijn niet op elkaar afgestemd. Zo krijg ik in de sinterklaastijd heel veel, ook een complete kerstboom met versiering. Voor de kinderen was er voor honderden euro's aan bonnen. Zoveel zou ik zelf nooit uitgeven. De bonnen zijn geoormerkt, dat is echt stom. Zo wilde ik beddengoed kopen, maar het tegoed was bestemd voor speelgoed. Ik heb moeten lullen als Brugman om er toch beddengoed van te kunnen kopen. Dát was nodig, aan speelgoed en cadeaus was er inmiddels genoeg. Er is dus niet alleen gebrek aan afstemming, maar voorzieningen zijn soms ook betuttelend. Het is beter om zelf te kunnen bepalen. Beddengoed en wasmiddel komen toch ook ten goede aan de kinderen!'

Het aanbod sluit niet aan bij de vraag van ouders als het gaat om bijvoorbeeld vervoer of mobiliteit. Sommige ouders hebben behoefte aan meer

mobiliteit. Maar een auto of het halen van een rijbewijs is een flinke kostenpost die doorgaans buiten allerlei ondersteuningsregelingen valt.

'We hebben geen auto. Die zouden we wel graag willen om mobieler te zijn. Ik heb zelfs geen fiets'

'Tegemoetkoming vervoerskosten of bijvoorbeeld een kans om een rijbewijs te halen en een auto. Nu fietsen we elke dag, bijvoorbeeld met de bakfiets drie keer per week naar voetbal. Het zou fijn zijn om ook een vergoeding te krijgen voor reparaties en onderhoud'

Een mismatch tussen vraag en aanbod kan een reden zijn om af te zien van hulp. Ze missen bijvoorbeeld verse groenten in het voedselpakket of kiezen liever zelf de benodigdheden uit. Het aanbod van de kledingbank vinden ouders vaak niet passen bij de behoeften van opgroeiende puberkinderen: die willen dat niet meer.

Een andere reden voor het niet gebruiken van ondersteuning is dat mensen niet op de hoogte zijn van alle mogelijkheden of de criteria niet goed begrijpen. Soms realiseren mensen zich niet dat zij tot de doelgroep behoren.

'Ik heb eerder ook in deze gemeente gewoond en ik weet dat er toen ook wel iets was met tegemoetkoming in kosten voor mensen met kinderen. Maar ik had toen nog geen kinderen. Ik heb daar nu helemaal niet meer bij stilgestaan'

Er zijn ook ouders die bewust geen beroep doen op de Voedselbank of kledingbank. Ze ervaren te veel administratieve rompslomp en/of voelen zich er niet prettig bejegend.

'Het is gewoon te ingewikkeld en degenen die je helpen zijn ook niet vriendelijk, je moet alles blootgooien. Eén dingetje verkeerd en het is een probleem: "We accepteren het voor deze keer, maar de volgende keer niet, mevrouw." Heel streng'

Sommigen hebben het beeld dat de kleding- of Voedselbank of andere voorzieningen er alleen zijn voor mensen die echt weinig te besteden hebben, en daar rekenen zij zichzelf niet onder. Hun situatie is in hun beleving nog niet zo slecht dat ze hulp nodig hebben.

37. Zo kende de Gemeente Amsterdam in 2019 maar liefst 29 verschillende regelingen, variërend van een stadspas voor 65-plussers, een laptop voor kinderen tot een consult bij de dierenarts. Bron: Armoedemonitor Gemeente Amsterdam, december 2019.

‘De kledingbank, daarvan heb ik gezegd dat hoeft ik niet. Zo ver zit ik nog niet aan de grond’

Vaak ook benutten zij de voorzieningen niet omdat ze het liever zelf doen, vanuit een zekere trots. Soms is het de overweging dat ze anderen die het slechter hebben niet willen benadelen, vanuit het idee dat hun aanvraag dan ten koste kan gaan van die van iemand anders.

‘Ik dacht dat regelingen, zoals Leergeld en de Meedoenregeling van de gemeente een bepaald budget hebben. Dan kunnen mensen daar gebruik van maken en op een gegeven moment is het op. En omdat ik het ook zelf zou kunnen betalen, heb ik er eerst geen gebruik van gemaakt. Dan zou het ten koste gaan van mensen die het echt niet kunnen betalen’

‘Waarom zou ik Stichting Leergeld vragen, terwijl er mensen zijn die het slechter hebben dan wij. Dan kan Leergeld het geld besteden aan gezinnen die het nog moeilijker hebben dan wij. Die het harder nodig hebben. Er zijn genoeg mensen die geen ouders meer hebben of geen contact met familie’

Beeldvorming over anderen (‘er zijn mensen die het slechter hebben dan wij’) bevordert dit niet, waardoor zij zich gewoonweg niet realiseren dat ondersteuning ook voor hen beschikbaar is. Schaamte voor de eigen situatie kan ook een belemmering zijn om hulp te zoeken.

‘Het is financieel heel moeilijk, maar we willen niet om alles maar vragen. Ik schaam me dan toch wel. Ik wil niet weer bij de kerk aankloppen, alleen als het echt heel erg nodig is doe ik dat en vraag om hulp’

Drempels die werkende ouders ervaren

Bovengenoemde drempels kunnen er in algemene zin toe bijdragen dat voorzieningen de doelgroep niet bereiken. Daarnaast ervaren werkende ouders specifieke drempels bij het zoeken naar, aanvragen van en ontvangen van ondersteuning. Deze bespreken we in onderstaande paragraaf.

• Drempels bij het zoeken naar ondersteuning

Veel werkende ouders denken dat zij niet in aanmerking komen voor regelingen omdat deze voor anderen zijn die (nog) minder te besteden hebben. Of ze menen dat regelingen alleen voor mensen met een uitkering zijn of voor mensen met veel schulden.

‘Ik dacht: mijn man verdient te veel. De ondersteuning is voor mensen die net rondkomen of voor alleenstaande ouders’

‘Ik had het idee dat je beter een uitkering dan inkomen uit werk kan hebben, dan kom je in aanmerking voor allerlei toeslagen. Als werkende dacht ik dat ik niet in aanmerking kwam, met inkomen uit werk schaarde ik mezelf niet onder ‘dat groepje’

Soms vinden mensen eigenlijk dat zij als werkenden geen hulp zouden moeten vragen, ze hebben immers werk.

‘Ik vond het heel moeilijk om te vragen. “Ik werk en toch ...” Maar ik ben toch gegaan (...) Het is lastig, ik werk en ik moet het toch doen’

(vader, werkt fulltime, moeder en vijf kinderen in de leeftijd van 1 tot 13 jaar)

Een andere drempel voor werkenden kan liggen in het gegeven dat het leven al druk genoeg is. Ouders kunnen het gevoel hebben weinig tijd over te hebben, naast hun werk, de zorg voor kinderen en alle besommeringen van het moeten rondkomen met een minimaal budget, dat ze weinig ruimte ervaren om op zoek te gaan naar ondersteuningsmogelijkheden.

‘Ik ben wel aan het kijken of ik mijn werktijden kan aanpassen. Nu is het van 11 tot 16, liever wil ik van 9 tot 14. Ik kan nu moeilijk ergens heen, bijvoorbeeld naar het spreekuur van Leergeld of dingen regelen, omdat ik ’s middags altijd moet werken. Dan moet ik altijd vrij vragen’

• Drempels bij het aanvragen van ondersteuning

Administratieve druk is voor werkenden groter, zo is de ervaring van sommigen: met een uitkering kom je in aanmerking voor allerlei regelingen (en vaak ook automatisch, zoals veelal bij kwijtschelding van gemeentelijke belastingen). Bij inkomen uit werk moet je alles zelf aanvragen en de noodzaak ervan tonen. Dit ervaren veel werkenden als onrechtvaardig en ingewikkeld.

‘Nou, mensen met een uitkering worden wel altijd meteen betrokken [vanuit gemeente of andere instanties], die laten ze meteen weten wat er is. Die mensen kennen Leergeld wel. Als je werkt niet. Maar ik lijk op iemand met een bijstand van € 950. Ik verdien 1000. Geen verschil’

Een aanvraag indienen kan met name met een wisselend inkomen of net na inkomensterugval ingewikkeld zijn. En het vraagt veel – soms te veel – van

werkende ouders om de ondersteuning te regelen en om aan alle, vaak telkens terugkerende administratieve lasten te blijven voldoen.

‘Ik heb een aanvullende bijstandsuitkering. Waarom moet ik de gemeente iedere maand mijn inkomensgegevens sturen, met allerlei gevoelige gegevens? Waarom moet ik elke maand dezelfde loonstrook sturen? Als ik het drie dagen vergeet, krijg ik meteen een waarschuwing dat ik gekort word op mijn uitkering. Terwijl ik gewoon werk!’

We spraken een ouder die vanwege alle door haar als tijdrovende en controlerende ervaren procedures afziet van aanvullende bijstand. Een ander laat de aanvraag voor een bbz-uitkering³⁸ om het wisselende gezinsinkomen aan te vullen achterwege vanwege de stress en eerdere negatieve ervaringen.

‘De administratieve rompslomp levert zoveel stress op. Zeker als er al zoveel achterstanden zijn. Ze kijken naar het recente inkomen. Het zou makkelijker zijn naar een periode van drie maanden of zes maanden te kijken. Het is de boekhouder ook niet gelukt om aanvullende bijstand aan te vragen. Ik heb het zelf ook geprobeerd, dat is me niet gelukt. Ik laat het nu maar zitten’

Een andere drempel kan zijn dat er bij de toekenning van ondersteuning vooral wordt gekeken naar het formele inkomen. Dit sluit mensen uit die feitelijk van veel minder moeten rondkomen, bijvoorbeeld na inkomsten-terugval of scheiding. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een moeder voor wie de scheiding nog niet rond is. Zij heeft een inkomen uit een kleine parttimebaan, terwijl haar vroegere veel hogere gezinsinkomen ertoe leidt dat ze niet in aanmerking komt voor toeslagen.

‘Als ik dan het plaatje opsom wat ik aan vaste lasten moet dragen van alleen mijn inkomen, is het heel fijn dat daar rekening mee wordt gehouden. Als straks de toeslagen allemaal rond zijn, dan lukt het waarschijnlijk wel weer’

38. Een bbz-uitkering (bijstandsverlening zelfstandigen) is een periodieke uitkering voor het dagelijkse levensonderhoud. Het wordt als aanvulling op het bedrijfsinkomen of inkomsten als zzp'er en het overige inkomen verstrekt. Deze uitkering vult aan tot een inkomen op bijstandsniveau.

6.3 Bevorderende factoren

De belemmerende factoren zoals hierboven genoemd kunnen ook worden omgekeerd en gelden dan als bevorderend. Zo vormt het uitgaan van het formele inkomen een belemmering om in aanmerking te komen voor ondersteuning, maar kan het uitgaan van het feitelijke besteedbare inkomen dit juist bevorderen. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille. We lichten in deze paragraaf een paar algemene bevorderende factoren toe (niet specifiek voor werkenden).

Gezinnen die onder beschermingsbewind of budgetbeheer staan of iemand anders hebben die hen kan helpen, ervaren daar vaak rust en steun van: zij hoeven niet alleen achter allerlei regelingen aan en hun geldzaken worden geregeld. Als mensen wel zelf regelingen aanvragen, helpt het wanneer professionals van de betreffende organisatie makkelijk te bereiken zijn en hen vriendelijk te woord staan. Het helpt wanneer zaken makkelijk geregeld kunnen worden, zonder al te veel administratieve en procedurele regels.

‘Een keer heb ik een goede ervaring met de Belastingdienst gehad: ik was vergeten te betalen, heb gebeld en het kon alsnog worden geregeld’

‘Wel complimenten aan de zorgverzekeraar, zij proberen je echt uit de wanbetalersregeling³⁹ te houden. Je kan goede afspraken met ze maken’

Een andere bevorderende factor lijkt minder grijpbaar. Ouders vertellen dat het fijn is om hun geldzorgen en andere problemen met iemand te kunnen delen en dat het hierdoor ook makkelijker wordt om hulp te zoeken. Net zo goed als schaamte een drempel kan vormen om hulp te zoeken, kan het doorbreken van schaamte en het praten over eigen problemen helpend zijn.

‘Mijn ervaring is dat door er open over te praten, je nog veel meer hulp of tips krijgt. Ze denken met je mee. Staan voor je klaar, je hoeft het niet alleen op te lossen. Dat brengt openheid: mensen denken met je mee. Ik denk dat mensen zich schamen omdat ze zielig gevonden worden. Maar mijn ervaring is dat je niet zielig gevonden wordt, maar alleen maar meer respect krijgt’

Een belangrijke bevorderende factor ligt in het informele netwerk van mensen. Hieruit halen ze steun en informatie, maar minstens zo belangrijk is het duwtje in de rug om gebruik te gaan maken van voorzieningen.

39. Wie een achterstand van zes maanden of meer heeft op het betalen van de premie van de ziektekostenverzekering wordt opgenomen in de zogeheten wanbetalersregeling. De basispremie wordt verhoogd met een bestuursrechtelijke boete en aanvullende verzekeringen komen te vervallen. Mensen kunnen niet overstappen naar een andere zorgverzekeraar.

6.4 Tot besluit

De gezinnen maken niet altijd optimaal gebruik van (inkomensondersteunende) regelingen. Er zijn vijf grote drempels: 1) schaamte, 2) het aanbod aan voorzieningen is groot en onoverzichtelijk en ouders zijn niet op de hoogte van de mogelijkheden, 3) ze realiseren zich niet dat zij tot de doelgroep behoren, 4) eerdere negatieve ervaringen staan een aanvraag in de weg of 'het papierwerk' schrikt af en 5) het aanbod sluit niet altijd aan bij hun behoefte en/of is betuttelend.

Werkende ouders komen enkele specifieke belemmeringen tegen. Het kan hen aan tijd of energie ontbreken om ondersteuning aan te vragen, zij hebben vaak al een gevuld bestaan. In meer praktische zin sluiten werktijden niet altijd aan bij openingstijden van instanties. Daarbij ervaren zij een hoge administratieve last: ze moeten allerlei gegevens over hun inkomensituatie aanleveren. Dit geldt in mindere mate voor uitkeringsgerechtigden, die overigens vaak automatisch gewezen worden op allerlei voorzieningen. Werkende ouders moeten zelf op zoek naar informatie. Soms laten ze dit achterwege, omdat ze vinden dat ze geen beroep zouden moeten doen op ondersteuning omdat ze immers inkomen uit werk hebben. Of ze denken dat deze ondersteuning niet voor werkenden is bedoeld.

Hier staat beeldvorming in de weg. Ten laatste wordt bij de toekenning van voorzieningen vaak uitgegaan van het laatst bekende formele (gezins)inkomen. Wanneer het feitelijk besteedbaar inkomen lager ligt, bijvoorbeeld wanneer een scheiding nog niet is geformaliseerd, wordt de voorziening niet toegekend.

**‘Ze gaan wel
naar feestjes, met
een cadeautje.
Maar dat
gebeurt niet
vaak. Zelf
een feestje
geven, nee
dat kan niet’**

“

Er zijn mensen die het veel slechter hebben dan wij

“Sinds de scheiding, zo’n tien jaar geleden, is mijn financiële situatie verslechterd. Vervolgens kwamen er bezuinigingen op mijn werk en nu heb ik een contract voor drie dagen in plaats van twee, maar ik verdien hetzelfde. Mijn ex ondersteunt ons incidenteel, net hoe de wind waait. We leven heel zuinig en kunnen net rondkomen. We kopen alleen wat we echt nodig hebben. Alles komt van de kringloop, ik heb alles opgeknapt. We hebben echt een gezellig en fijn huis, samen met mijn twee kinderen. De dagelijkse boodschappen en de vaste lasten, dat gaat allemaal wel. Het zijn de onvoorziene kosten of extra uitgaven die het moeilijk maken. Wij hebben geen schulden. Daar zorg ik wel voor. Ik heb altijd geleerd: als je iets wil hebben, betaal je ervoor en anders niet. We klagen niet: klagers hebben geen nood. Er zijn mensen die het veel slechter hebben.

Met hulp vragen heb ik niet zulke goede ervaringen. Ik maak er liever geen gebruik van. Vanuit Leergeld ben ik wel geholpen met het schoolgeld. Degene die op huisbezoek kwam was wel heel aardig, maar het voelde als mijn hand ophouden. We hebben alles uitgeplozen, met loonstrookjes. Je geeft je echt helemaal bloot. Toen vertelde de vrijwilliger dat er mobiele telefoons beschikbaar zijn en zei: “Doe alvast een aanvraag, voor als de oudste naar de middelbare school gaat.” En toen kreeg ik terug dat ik er nog geen recht op had, terwijl zij dat wel had gezegd. Nu weet ik niet zo goed wat ik ermee aan moet.

Ik twijfel of ik er volgend jaar weer een beroep op ga doen. Weet je, dan eet ik wel een boterham minder. Ik gun mijn kinderen alles, maar ik heb geen zin in dat gedoe. Dan regel ik het liever zelf.

Als het allemaal soepeler en makkelijker zou lopen met aanvragen van ondersteuning, dan zou ik er wel graag gebruik van maken. Hoe ouder de kinderen worden, hoe duurder alles wordt. Mijn zoon gaat volgend jaar naar de middelbare school, dus er zitten nog veel grotere hobbels aan te komen – een mobiel, laptop, fiets. Ik weet nog niet hoe ik dat ga regelen, maar het gaat lukken, het moet. Dat zijn dingen waar ik wakker van lig.

Het is niet vanzelfsprekend, maar ik zorg dat de kinderen kunnen meedoen. Ze komen niets tekort. Het loopt allemaal, ze zitten op sport en alles. Ik zet alles op alles dat dat kan. We leven zó zuinig. We hebben een dak, eten, kleren. Ik heb het geluk dat ik veel krijg, van vrienden, burens. In deze wijk helpen we elkaar. Misschien zijn we niet zo veeleisend, ik weet het niet.

Ach, ik zou best wel eens uit de band willen springen, maar eigenlijk heb ik het niet eens zo slecht. Ik ben zuinig opgevoed, ik ben het gewend. Als ik kijk naar hoe we het vroeger hadden en hoe we het nu hebben: best te doen.”

”

Hoofdstuk 7

In contact met Leergeld

In dit hoofdstuk gaan wij specifiek in op de ondersteuning die ouders ontvangen hebben van Leergeld. Deze ervaringen van ouders zijn met name van belang omdat wij iets willen leren over hoe werkende ouders in contact zijn gekomen met een organisatie die ondersteuning biedt voor kinderen, zoals Leergeld. Ook gaan wij na of er sprake is geweest van verwijzing door andere partijen en welke ondersteuning deze ouders voor hun kinderen ontvangen hebben.

7.1 Totstandkoming contact

In de manier waarop deze werkende ouders in contact zijn gekomen met Leergeld zijn vooral de informele contacten belangrijk. Het is belangrijk om dit nader te verkennen, omdat informele contacten ook een grote rol spelen, zelfs als ouders al op de hoogte waren van het bestaan van Leergeld. Om ook daadwerkelijk contact op te nemen met Leergeld, is een duwtje in de rug vanuit het eigen sociale netwerk vaak van cruciaal belang gebleken.

Uit de registratiecijfers

Uit een analyse van Leergeldregistraties (betreft alle Leergeldstichtingen, niet alleen de Leergeldstichtingen via welke de ouders in dit onderzoek zijn geholpen), kunnen we opmaken hoe ouders bij Leergeld zijn gekomen. Hoewel van ruim de helft dit niet bekend is, blijkt voor het andere deel dat ouders merendeels via familie en kennissen bij Leergeld terecht zijn komen.

Hoe is ouder bij Leergeld terecht gekomen? Via...	2019 (n)	(%)
Familie/ kennis	3.864	13,0%
Sociale dienst	2.682	9,1%
Onderwijs	2.413	8,1%
Wijkteam	1.263	4,3%
Social media/ website	1.088	3,7%
Schuldhelpverlening	1.026	3,5%
Sport/ cultureel	358	1,2%
Voedselbank, kledingbank en/of speelgoedbank	275	1,0%
Huisarts	25	0,1%
Overig	16.635	56,1%
Totaal aantal vastgelegde registraties⁴⁰	29.629	100%

40. Leergeldstichtingen registreren de gezinnen en hun aanvragen in Lisy (registratiesysteem van Leergeld). Deze registraties betreffen de nieuwe gezinnen en de gezinnen waarvan de gegevens zijn bijgewerkt in 2019 (rapport gemaakt door Joost Heijnen dd. 17 april 2020). Het totaal aantal geholpen kinderen ligt veel hoger, namelijk 126.838 in 2019. Deze kinderen zijn naast uit deze bijna 30.000 gezinnen afkomstig uit gezinnen die al langer bekend zijn met en gebruikmaken van ondersteuning door Leergeld. Van het totaal aantal gezinnen kunnen we deze cijfers helaas niet zichtbaar maken.

Uit bovenstaande analyse blijkt dat de drie belangrijkste routes lopen (1) via familie of kennissen (via via), (2) via de sociale dienst (gemeente) en (3) via het onderwijs. Het is aannemelijk dat het belang van informele netwerken bij de groep werkende ouders groter is dan bij de 'gemiddelde' ouder die aanklopt bij Leergeld. Werkende ouders hebben veel minder contacten met de gemeenten en komen doorgaans niet via deze route in contact met Leergeld. Daarnaast is de route via het onderwijs een neutrale, omdat voor deze route de aard van het inkomen van de ouder niet veel verschil zou hoeven maken. Alle kinderen zitten immers op school.

Volgens de ouders

Het vermoeden dat informele netwerken belangrijk zijn voor het in contact komen met Leergeld, zien wij duidelijk terug in de gesprekken. Ook de rol van het onderwijs wordt zichtbaar. Als de verwijzing op een 'warme' manier verloopt, bijvoorbeeld via een 10 minuten- of mentorgesprek, werkt het. Alleen een melding van Leergeld in bijvoorbeeld een brief met het verzoek de ouderbijdrage te betalen, zien ouders nogal eens over het hoofd.

Informele kanalen

Zoals gezegd, verreweg bij de meeste ouders die wij gesproken hebben, speelt het informele netwerk een doorslaggevende rol bij het in contact komen met Leergeld. Ouders worden via hun netwerk gewezen op het bestaan van Leergeld. Al zijn ouders op de hoogte, een duwtje van een bekende om daadwerkelijk contact te zoeken of een aanvraag te doen, blijkt regelmatig nodig.

'Via mijn ex-schoonmoeder. Ze heeft me wel een beetje moeten overhalen, meld je nou aan'

'Ik kende Leergeld niet. Bij zwemles vertelde een andere moeder erover. Deze moeder heeft een uitkering, geen baan. Ik dacht dat ik er niet voor in aanmerking zou komen. Ik ging niet eens op onderzoek uit. Pas toen ook een collega vertelde dat ze gebruikmaakt van Leergeld, realiseerde ik me dat ook ik er gebruik van zou kunnen maken. Maar niet meteen: mijn collega is helpende, met een lager inkomen en drie kinderen. Ben toch maar eens gaan kijken. Eigenlijk viel mijn mond open ...'

'Via een buurvrouw die ook was gescheiden hoorde ik van Leergeld. Ik heb gezocht op internet en zag meteen dat ik wél in aanmerking kwam voor ondersteuning, wat ik niet verwachtte. Ik voelde me er 'te rijk' voor. Er lag wel een foldertje op school, maar daar dat is niet voor mij dacht ik, want ik werk, dit is voor mensen met een uitkering'

‘Kennissen zeiden tegen mij: “Probeer maar of ze kunnen helpen.” Ik wist wel dat Leergeld bestond, vanuit de basisschool van mijn dochter, maar ik dacht: verdien ik niet te veel, kom ik wel in aanmerking?’

‘Via een buurvrouw. We weten het van elkaar, maar praten niet echt over geldproblemen of exacte bedragen. Zij zitten nog erger, ze lopen ook bij de Voedselbank. Ze zei: “Je bent gek als je het [Leergeld] niet doet, je hebt daar recht op. Je ligt ‘s nachts wakker en je worstelt altijd; probeer het gewoon”’

‘Via een vriendin, ook alleenstaande moeder. Ik had een factuur voor de eigen bijdrage van school. Dat was te veel, hoe ga ik dat betalen? Toen zei zij: “Je moet Leergeld vragen.” Ik kende het niet’

‘Een collega had het mij verteld, toen ik vertelde dat de kosten voor kinderen zo duur waren. Hij zei: “Kijk of Leergeld kan helpen. Voor de ouderbijdrage, een fiets, laptop.”’

‘Via een (ex-)buurvrouw, zij zei: “Je kunt Leergeld proberen.” Maar ik dacht dat het veel papierwerk zou zijn. Dit jaar kwam ik een ex-collega tegen. Zij vertelde dat ze ook gebruikmaakt van Leergeld. Ook zij zei: “Je kunt het proberen, vul maar in op de website en wacht maar af.” Toen heb ik het pas gedaan’

Een moeder vertelt dat ze zelf ook andere ouders op de mogelijkheden van Leergeld wijst:

‘Ik ben wel zo dat als ik iemand zie die het ook niet heeft, dat ik zeg: “Weet je dat je recht hebt op ...” – ik zeg dat gelijk. Kijk, als ik mensen ook kan helpen’

Via (schuld)hulpverlening

Een aantal ouders is door een hulpverlener gewezen op het bestaan van Leergeld.

‘Via de Stadsbank. Van het bestaan van schuldhulpverlening wist ik wel af, maar had nooit gedacht dat dit voor mij ooit nodig zou zijn. Ik weet zelf wel mijn weg te vinden – ik weet alle regelingen en voorzieningen wel te vinden’

(hoger opgeleide alleenstaande moeder)

‘Ik had ondersteuning van een persoonlijk begeleider, zij heeft mij aangemeld. Dat zal in 2011 geweest. Ik weet niet of ik dat toen zelf kon aanvragen’

‘Toen wij uit elkaar gingen was het heel heftig. Het maatschappelijk werk heeft contact opgenomen met mij, nadat een zorgmelding was binnengekomen. Deze maatschappelijk werkster heeft mij op Leergeld gewezen. Dat ik daar terecht kon’

Via school

Vaak verstrekt de school informatie over voorzieningen of regelingen, bijvoorbeeld in een brief of poster op school.

‘Mijn dochter zit in een plusklasje. De IB’er zei dat het goed voor haar zou zijn als ze een teamsport zou gaan doen. Ik heb gezegd dat we ons dat niet kunnen veroorloven. De IB’er heeft toen een folder van Leergeld meegegeven’

‘Ik kreeg een brief van school van de middelste over de ouderbijdrage. Dat was € 55. Het is echt wel veel voor ons. Dat is echt een deel van ons eten in een week. In de brief stond dat als je een laag inkomen hebt, je Leergeld kon benaderen. Eerder heb ik daar nooit aan gedacht of het niet geweten. Maar nu dacht ik: het zou ons wel erg helpen’

Drie ouders geven aan dat via school wel op Leergeld gewezen wordt, maar dat je dat niet altijd (meteen) in de gaten hebt. Informatie alleen blijkt niet altijd genoeg voor ouders om daadwerkelijk contact te zoeken met Leergeld. Vaak realiseren zij zich nauwelijks dat de ondersteuning ook voor hen is. Ze hebben aansporing nodig van iemand en veelal is dit een andere ouder die goede ervaringen heeft met Leergeld.

Via vrijwilligerswerk

Zelf actief zijn in vrijwilligerswerk, heeft een aantal ouders ook op het spoor van Leergeld gezet.

‘Ik maakte als amateur foto’s bij een evenement. Ik bood mijn foto’s aan bij de organisatie en kwam toen in contact met [naam intermediair Leergeld]. Ze zei: “Jij kunt voor je kinderen niet alles betalen. Je zou eens naar Leergeld kunnen gaan’

‘Ik kende Leergeld al, omdat ik als vrijwilliger werkte bij het Kinder-vakantiewerk, daar wezen wij ook ouders op stichting Leergeld’

Zelf gaan zoeken

Enkele ouders gaan zelf op zoek naar ondersteuningsmogelijkheden en komen zo, vaak via internet, op het spoor van Leergeld.

‘We gingen uit elkaar. Ik had nog € 7. Ben naar de Voedselbank gegaan. Daar was drie maanden wachtijd. Ik heb gezegd: “Ik heb het nu nodig, niet over drie maanden.” Toen was het klaar. Ik ben gaan googlen en kwam op de website van Leergeld. Daar heb ik me aangemeld en zodoende is het balletje gaan rollen. Dat viel me meteen op bij Leergeld, dat je daar als werkende wel gewoon terecht kunt. Ik wilde dat mijn zoon vooral op sociaal vlak niks tekort zou komen omdat wij weinig geld hebben’

‘Ik ben zelf gaan zoeken op internet. Maar ik dacht wel: wil ik dit wel? Ik wil mijn hand niet ophouden. Ik probeer het wel zelf. Je moet toch met de billen bloot. Maar omdat ik merkte dat het lastig was om rond te komen, ben ik toch maar gaan kijken wat mogelijk was voor de kinderen. Ze wilde graag op muzikles, maar dat is heel duur’

Onduidelijk

Soms is niet helemaal duidelijk hoe ouders in contact zijn gekomen met Leergeld en weten ouders het niet goed meer.

‘Het moet van langer geleden zijn, toen ik een uitkering had. Via een maatschappelijk werkster. Misschien via school? Ik denk maatschappelijk werk’

‘Ik weet het niet meer; of heeft mijn man dat gedaan?’

Suggesties ouders

Meerdere ouders zeggen dat ze zich realiseren dat ze voor ze in contact kwamen met Leergeld eigenlijk te weinig wisten over de mogelijkheden voor ondersteuning. Ze ervaren een informatieachterstand. Een aantal geïnterviewden ziet na een life-event een rol weggelegd voor bijvoorbeeld advocaten, mediators of financiële adviseurs (in verband met hypotheek) om te wijzen op ondersteuningsmogelijkheden.

‘Ja, mensen weten het wel, bijvoorbeeld de leerkrachten op school.’

De advocaat in de scheidingszaak had best kunnen wijzen op Leergeld, net als de mediator of de financieel adviseur bijvoorbeeld. Als ik veel eerder aan de hand was meegenomen, had het me veel ellende kunnen schelen’

Ook andere ouders wijzen op de signalerende rol van de school (met name de basisschool) en zien een grotere rol weggelegd voor leerkrachten. De werkgever wordt door werkende ouders nauwelijks gezien als signalerende of ondersteunende partner (zie hoofdstuk 4). Eén ouder heeft een idee hoe dit beter zou kunnen.

‘Om meer werkenden te bereiken zou het misschien ook goed zijn werkgevers in de zorg te benaderen. Om informatie over Leergeld op intranet te zetten bijvoorbeeld. Volgens mij zijn er best veel meer alleenstaande moeders die bij ons werken en hulp zouden kunnen gebruiken’

In contact komen met Leergeld

Het contact leggen met Leergeld verliep merendeels via de website – via het invullen van een contactformulier of het doen van een online aanvraag. Een aantal ouders heeft telefonisch contact opgenomen om informatie in te winnen. Meestal wordt vervolgens snel contact opgenomen door iemand van Leergeld, in een aantal gevallen heeft dit langer op zich laten wachten.

‘Ik heb het formulier ingevuld en ik moet zeggen, het is allemaal heel snel gegaan. Binnen twee, drie dagen werd er al telefonisch contact met mij opgenomen voor het huisbezoek. En dat heeft ook heel snel plaatsgevonden. Dat vind ik wel heel erg fijn. Normaal gesproken is dat je bij hulpinstanties toch een behoorlijk lange wachtlijst hebt. Via maatschappelijk werk zou er bijvoorbeeld ook een jeugdconsulente komen, en ik heb er tot op heden niks van gehoord [3 maanden later]’

‘Binnen een week werd ik gebeld. Er kwam een aardige vrouw, zij hielp mij. Binnen twee weken kreeg ik een brief dat ze de zwemlessen werden betaald aan het zwembad’

Alle ouders hebben een bezoek van een Leergeldvrijwilliger (intermediair) aan huis ontvangen. De ervaringen hiermee zijn zonder uitzondering positief. Ook blijkt dat, wanneer ouders eenmaal contact hebben met Leergeld, zij erachter komen dat meer mogelijk is dan ze aanvankelijk dachten.

‘Op een gegeven moment kreeg ik een brief van het overblijfgeld. Hij ging

ook naar zwemles, heeft intussen ook zijn diploma gehaald. Hij was klaar met zwemmen en mocht gelijk beginnen met voetballen. Dat wilde hij graag gaan doen. Hij mocht nog wel voor zwemdiploma C, maar z'n vriendjes uit de klas gingen voetballen, dus hij wilde ook voetballen. Dus zo is dat een beetje gekomen. Want het ging mij eigenlijk om het schoolgeld. Toen kreeg ik te horen dat het ook voor de sport was. Dat wist ik dus niet. We hebben zelfs vorige week voor de bijna jarige job een mooie doos gekregen! Hij was daar hartstikke blij mee! En ik had een waardecheque gekregen waarmee we in de sportzaak een heel nieuw voetbaltenue hebben uitgezocht. Met tas en voetbalschoenen. Dat had ik niet verwacht. Hij was helemaal trots met zijn nieuwe voetbaltenue'

Soms lopen de contacten met Leergeld stroef. Dan zijn ze niet telefonisch bereikbaar bijvoorbeeld, of duurt het lang voordat iemand reageert.

'De vrijwillige bijdrage moest worden betaald, toch een flink bedrag en net in een maand dat ik al liep te piekeren hoe ik het moest redden. Dus besloten toch maar Leergeld te vragen. Dat heeft me heel veel pijn en moeite gekost, ik vond dat zó moeilijk. Heb gebeld naar het telefoonnummer op de brief van school, maar dat bleek niet te kloppen. Toen gegoogled en gebeld. Ik werd helemaal niet vriendelijk te woord gestaan, ik dacht: waar begin ik aan?. Ik moest eerst maar op de website kijken. Ik vond het een onduidelijke site en wist niet goed hoe het werkte en ik was daar heel onzeker in. Ik heb best wat moeite moeten doen. Ik lig er nu soms nog wakker van'

'Verder loopt het contact onhandig: er is geen telefoonnummer, alles moet via de mail, ik kan niet rechtstreeks iemand bereiken'

7.2 Verwijzing naar Leergeld of verwezen door Leergeld

De vrijwilliger van Leergeld kan het gezin wijzen op andere vormen van ondersteuning en voorzieningen voor de kinderen of de gezinnen. Vaak gaat het om gemeentelijke ondersteuning of ondersteuning door lokale maatschappelijke organisaties.

'Ze heeft ook een folder 'Hulp bij een laag inkomen' achtergelaten. Ik heb daar tot nu toe geen gebruik van gemaakt. Maar wie weet in de toekomst. Ook voor mijzelf. Maar nu heb ik het al druk zat'

'Via Leergeld ben ik gewezen op voorzieningen (toeslagen, gemeentelijke regelingen). Ze [vrijwilliger op huisbezoek] heeft me alles verteld over ook andere regelingen en mogelijkheden (zoals een sport- en cultuurfonds). Ik voelde me echt geholpen'

Deze vader is door de intermediair die op huisbezoek kwam, gewezen op het buurthuis. Daar kon hij informeren naar ondersteuning voor zijn gezin.

'De jongen van het buurthuis heeft ons geholpen, sinds vorige week kunnen wij naar de Voedselbank. Hij heeft ook geregeld dat er vanmiddag iemand langskomt. Die gaat mee kijken naar onze financiën, wat er nog meer mogelijk is'

'Leergeld heeft mij bij het laatste huisbezoek gewezen op andere mogelijkheden. Ook kan ik een pas aanvragen, daar krijg je geld op gestort, dat kan je bij bepaalde supermarkten besteden. Ook werd ik gewezen op maatschappelijk werk, zij kunnen helpen met papieren zoals belastingaangifte. Dat is kosteloos. Ook heeft Leergeld zichzelf aangeprezen. Je mag ze altijd bellen, als je vragen hebt. Dan proberen ze je verder te helpen. Of als je nieuwe vragen hebt of je ergens voor aanmerking komt. Maar ik heb nog nergens gebruik van hoeven maken'

Gezien onze eerdere constatering dat niet alle geïnterviewde gezinnen optimaal gebruikmaken van bijvoorbeeld toeslagen of gemeentelijke (inkomens)ondersteuning, ligt hier een kans om ouders vanuit Leergeld te verwijzen naar ondersteunende regelingen of instanties. Dit gebeurt al, maar niet altijd.

7.3 Waarmee is het gezin ondersteund

De gezinnen zijn door Leergeld met uiteenlopende zaken ondersteund. Een deel van de ouders deed een concrete aanvraag, anderen werd pas tijdens het huisbezoek duidelijk waar ze gebruik van konden maken. 'Ik wist niet wat ik kon vragen.'

De ouders die wij hebben gesproken zijn door Leergeld vooral ondersteund in aan school gerelateerde kosten, gevolgd door sport, inclusief zwemlessen en een fiets. Hoewel dit geen representatieve steekproef is, lijkt het type voorziening waarvan werkende ouders gebruikmaken niet wezenlijk te verschillen van dat van andere ouders. Dit komt overeen met het landelijke beeld van de bestedingen van lokale Leergeldstichtingen.

7.4 Tot besluit

Voor zover bekend komt een ruime meerderheid van alle gezinnen bij Leergeld via familie en kennissen. Dit geldt ook voor de geïnterviewde gezinnen. Het netwerk biedt niet alleen informatie over het bestaan van Leergeld en de ondersteuningsmogelijkheden, maar zorgt vaak juist voor het duwtje dat ouders nodig hebben om daadwerkelijk contact te zoeken met Leergeld. Het belang van deze informele netwerken bij de groep werkende ouders is waarschijnlijk groter dan bij de niet werkende ouders. Werkende ouders hebben veel minder contacten met de gemeenten en komen daarom ook doorgaans niet via deze route in contact met Leergeld. De werkgever speelt hier geen rol in, wel vernemen werkende ouders soms van (ex-)collega's over het bestaan en de mogelijkheden van Leergeld. Veel ouders zeggen dat school een actievere rol zou kunnen spelen in het doorverwijzen naar Leergeld.

Over de aanvraagprocedure bij Leergeld zijn de meeste ouders tevreden. Sommigen zoeken tevergeefs naar informatie of zij als werkende ouders in aanmerking komen. Een enkele geïnterviewde vindt het eerste telefonisch contact niet prettig of krijgt in eerste instantie foutieve informatie. Sommige contactpersonen zijn telefonisch niet of slecht te bereiken. Er zit ruimte voor verbetering in de bereikbaarheid en service van Leergeld.

Alle ouders hebben een bezoek van een Leergeldvrijwilliger (intermediair) aan huis ontvangen. De ervaringen hiermee zijn zonder uitzondering positief. Ouders zijn positief over de ondersteuning die ze vanuit Leergeld hebben ontvangen, vooral vergoedingen voor schoolkosten en deelname aan sport. Het type voorziening waarvan werkende ouders gebruikmaken lijkt niet wezenlijk te verschillen van dat van ouders zonder inkomen uit betaalde arbeid. Organisaties zoals Leergeld kunnen een belangrijke rol spelen in het ontsluiten van andere mogelijkheden van hulp. Deels gebeurt dit ook. Dit kan vooral voor werkende ouders relevant zijn, aangezien zij minder vaak via andere kanalen worden bereikt, zoals werkgever of gemeente.

‘Via Leergeld ben ik geweest op voorzieningen (toeslagen, gemeentelijke regelingen).

De vrijwilliger heeft me ook alles verteld over andere mogelijkheden zoals sporten en muziekles.

Ik voelde me echt geholpen’

Bronnen

Algemene Rekenkamer (2019). **Toeslagen terugbetalen**. Den Haag: Algemene Rekenkamer.

CBP/SCP/CBS (2018). **Verkenning naar eenduidige indicatoren kinderarmoede**. Notitie, 31 oktober 2018.

CBS (2019). **Armoede en sociale uitsluiting**. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2019). **Welvaart in Nederland**. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Goemans, A. (2020). **Wel werk, toch arm**. Artikel De Volkskrant 4 april 2020.

Guio, A., Gordon, D., Marlier, E. et al. **Towards an EU measure of child deprivation**. Child Ind Res 11, 835–860 (2018). <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9491-6>

Heijmans, R. (2019). **Een Minimale Levensstandaard voor Kinderen in Nederland**. Masterthesis Youth, Education & Society, Utrecht University, 20-06-2019.

Huygen, A., M. Wittenbols (2020). **Armoede beleven**. Tilburg: De Vonk.

Jungmann, N. e.a. (2020). **Stress-sensitief werken in het sociaal domein. Inzichten en praktische handvatten voor hulp- en dienstverleners**. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Kamerbrief Ambities kinderarmoede, 1 april 2019 <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/04/01/kamerbrief-ambities-kinderarmoede>

Kamerbrief Nadere uitwerking ambities kinderarmoede, 2 oktober 2019 <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/10/02/nadere-uitwerking-ambities-kinderarmoede-tk>

Kamerbrief Nadere uitwerking ambities kinderarmoede, 9 april 2020, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/04/09/kamerbrief-nadere-uitwerking-ambities-kinderarmoede>

Kamerstukken II 2018/2019, 35000, nr. 25, (motie Segers) <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35000-25.html>

Mullainathan, S. en E. Shafir (2013). **Schaarste. Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen**. Maven Publishing.

Kinderombudsman (2017). **Alle kinderen kansrijk. Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede.** Den Haag: De Kinderombudsman. 5 december 2017.

Panteia (2020). **Schulden & werk.** Deelrapport II: Werknemers met schulden. Zoetermeer: Panteia.

SCP (2016). Een lang tekort. **Langdurige armoede in Nederland.** Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2018). **Als werk weinig opbrengt.** Werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2019). **Armoede in kaart.** Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2020). **Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen.** Beleidssignalement. 7 mei 2020. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SER (2017). **Opgroeien zonder armoede.** Den Haag: Sociaal Economische Raad. Advies 17/03.

Snel, E. (2017). **Werkende armen in Nederland.** Transitie in en uit werkende armoede. In: Mens en Maatschappij. Volume 92, Number 2, June 2017, pp. 175-201(27).

Tempelman, C, A. Houkes, J. Prins (2011). **Niet-gebruik inkomensondersteunende maatregelen.** Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Van Nistelrooij, R. (1998). **'Dan had mijn moeder een som in haar hoofd' Project: Kinderen arm in arm.** 's Hertogenbosch: KCW-Oost Brabant.

Van Nistelrooij, R. (2003). **Regels die mensen blokkeren.** Utrecht: Stichting Sjakuus.

ZOOM. **Armoede en deprivatie bij kinderen in België.** Brussel: Koning Boudewijnstichting, december 2018, <https://www.kbs-frb.be/nl/Activities/Publications/2018/20181213AJ>

Bijlage

Lijst van de 17 items om deprivatie bij kinderen te meten (Zoom, 2018)

Kind

1. Wat nieuwe kleren (geen tweedehands)
2. Twee paar passende schoenen
3. Dagelijks vers fruit en verse groenten
4. Dagelijks vlees, kip, vis of een vegetarisch equivalent
5. Boeken thuis, aangepast aan de leeftijd van het kind
6. Uitrusting voor ontspanning buitenshuis
7. Spelletjes voor binnenshuis
8. Geregeld vrijetijdsactiviteiten
9. Vieren van bijzondere gelegenheden (verjaardag ...)
10. Van tijd tot tijd uitnodigen van vriendjes om te spelen en samen te eten
11. Deelnemen aan schooluitstapjes en -feesten
12. Vakantie (één week per jaar)

Gezin

13. Vervangen van versleten meubels
14. Geen achterstallige betalingen
15. Behoorlijk verwarmde woning
16. Beschikken over een auto voor privégebruik
17. Toegang tot internet

Colofon

'Altijd op een richeltje lopen'

Verslag onderzoek werkende ouders onder de armoedegrens

Teksten: drs. Astrid Huygen | dr. Catelijne Akkermans,
Leergeld Nederland | Bureau Akkermans

Ontwerp: Muiswerk Vormgeving

Uitgave: Sam&

Dit onderzoek en deze publicatie zijn mogelijk gemaakt door
het Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid

Informatie en contact:

Sam& Stichting Samen voor Alle Kinderen
Van Nelleweg 1 (ingang 3) 3044 BC Rotterdam
Tel: 010 307 59 09
E-mail: info@samenvoorallekinderen.nl

Leergeld Nederland
Kooikersweg 2, 5223 KA Den Bosch
Tel: 013 545 16 56
E-mail: info@leergeld.nl

Deze publicatie is als digitale versie beschikbaar op:
www.samenvoorallekinderen.nl en www.leergeld.nl

Augustus 2020

Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

Sam&

